

Radu Ciobanu

RECURS LA RAȚIUNE

EXCELSIOR ART

RADU CIOBANU
RECURS LA RAȚIUNE

Editura Excelsior Art vă aduce în casă
CARTEA – PRIETENUL CARE NU TRĂDEAZĂ!

Coperta: Leo Cicos

Descrierea CIP a Bibliotecii Naționale a României
CIOBANU, RADU

Recurs la rațiune / Radu Ciobanu. - Timișoara :
Excelsior Art, 2011
ISBN 978-973-592-262-7

821.135.1-4

© – Radu CIOBANU

2011 – Editura EXCELSIOR ART

Nicio parte a acestei lucrări nu poate fi reprodusă în mod electronic, mecanic, prin fotocopiare sau prin orice alt mod fără acordul scris, dat în prealabil de către autor și de către editură.

Editura EXCELSIOR ART

Timișoara, Str. Augustin Pacha, nr. 2, camera 28

CP. 262, OP. 1, cod 300011

e-mail: editura@excelsiorart.ro

telefon / fax 0256/201078

www.excelsiorart.ro

***Pentru a avea în biblioteca personală cărțile noastre, vizitați librăria
Excelsior Art la adresele de mai sus.***

RADU CIOBANU

RECURS LA RAȚIUNE

Editura Excelsior Art
2011

De același autor

După-amiaza bătrânului domn, proză scurtă, Ed. Albatros, București, 1970 ; **Crepusul**, roman, Ed. Eminescu, București, 1971, ediția a doua, Ed. Helicon, Timișoara 1992 ; **Zilele**, roman, Ed. Albatros, București, 1972 ; **Treptele Diotimei**, roman, Ed. Eminescu, București, 1973 ; **Dreptul de a începe**, roman Ed. Eminescu, București, 1974 ; **Povești pentru trei seri**, proză pentru copii, Ed. Facla, Timișoara, 1975 ; **Nemuritorul albastru**, roman, Ed. Eminescu, 1976 ; **Ultima vacanță**, roman, Ed. Albatros, București, 1977 ; **Vămile nopții**, roman, Ed. Albatros, București, 1980 ; **Linia și sfera**, roman, Ed. Militară, București, 1982 ; **Heralzii**, roman, Ed. Albatros, București, 1983 ; **Călărețul de fum**, roman, Ed. Militară, București, 1984, ediția a doua, Ed. Eminescu, București, 1994 ; **Casa fericiților**, roman, Ed. Cartea Românească, București, 1986 ; **Arhipelagul**, roman, Ed. Facla, Timișoara, 1987 ; **Roata lumii**, roman, Ed. Militară, București, 1988 ; **Mic dicționar de cultură religioasă**, Ed. Helicon, Timișoara, 1994, ediția a doua, revăzută, Ed. Emia [Dicționarele Emia], Deva, 2003 ; **Dicționarul rostirilor biblice**, Ed. Helicon, Timișoara, 1996 ; **Jurnal 1980-1984**, Ed. Amarcord, Timișoara, 1999 ; **Țărnuțelul târziu. Jurnal 1985-1990**. Ed. Emia, Deva, 2004 ; **Steaua fiecăruia**, roman, Ed. Excelsior Art, Timișoara, 2004 ; **Europa din noi**, Ed. Excelsior Art, Timișoara, 2008.

În colaborare: Radu Ciobanu & Peter Freund, **Dialog peste Atlantic**, Ed. Emia [Confident], Deva, 2006, ediția a doua, adăugită, Ed. Bastion, Timișoara, 2010.

Nicoletei –
celei care a fost
și totuși a rămas...

I

OPINII ŞI ATITUDINI

RECUPERAREA SĂRBĂTORII

Ideea acestor însemnări mi se trage din ziua de 9 mai. Am asistat atunci la un megaspectacol al cărui pretext era *sărbătorirea* Zilei Europei. Priveliștea, urmărită fie și numai prin intermediul televiziunii, era într-adevăr impresionantă. Se pare că francezul cu artificiile s-a întrecut pe sine. Iar boborul, ca întotdeauna când i se oferă *panem et circenses*, s-a bucurat, a admirat, a aplaudat. L-am putut vedea „pe micul ecran” privind fascinat spre înălțimi, cu ochii dilatați și gura întredeschisă, dar fără a bănuși nici o clipă că distracția îl costă, după zisa presei cea rea de plisc, o sumă exorbitantă. Am folosit cuvântul *pretext* pentru că celor ce nu și-au pierdut uzul rațiunii sub scăpărarea pocnitorilor le-a fost limpede că tot acest eurodelir a avut o propulsie electorală și diversionistă. Scopul său imediat, poate chiar mai urgent decât cel electoral, dar până la urmă tot electoral, a fost acela de a dilua acutul sentiment de frustrare pe care nația l-a trăit doar cu câteva zile în urmă, când a fost pusă în situația să contemple „din off” fastuoasele serbări ale lumii bune, prilejuite de extinderea UE.

Metoda abaterii atenției s-a folosit și „înainte”, dar după 1989 parcă proliferază. Pentru ca „populația” să nu intre la idee, evaluându-și prea insistent involuția prin spoliere și dezeducare, îi oferim (zadarnic!) motive periodice de inflamări patriotice. Ne-am procopsit astfel cu o Zi a Drapelului și cu alta a Constituției, care se desfășoară în indiferența absolută a „populației”, supraviețuind doar prin strădaniile oficiale. Ele se adaugă *sărbătoririlor* tradiționale, dintre care Ziua Independenței, dublată de acum de Ziua Europei, a avut parte în anul acesta de un tratament neașteptat, fiind practic ignorată. Explicația stă probabil în faptul că miza electorală și forța ei diversionistă erau nesemnificative.

Cam același regim îl are și Ziua Națională, redusă la o *sărbătorire* de o amploare fluctuantă, dependentă de interesele de moment ale guvernanților, oricare ar fi ei. Oricum, ideea instituționalizării datei de 1 decembrie ca Zi Națională a României, adoptată emoțional în zarva imediat postrevoluționară, a fost una total neinspirată. Lucru spus și răsspus. Era previzibil din prima clipă că ea nu va putea deveni nicicând o *Sărbătoare*. În primul rând, din motive meteorologice. Motive agravate ulterior, de la an la an, de o gândire retardată, care o concepe ca o *sărbătorire* a unui eveniment cu rezonanțe afective doar pentru români. Care însă, și ei, marșează din ce în ce mai puțin și doar stimulați cu vin fiert și fasole cazonă. Și astfel, majoritari rămân cei rezonabili, care nu concep să stea ore întregi în picioare, în ger ori burniță, ca să asculte cuvântări lemnoase, incapabile a comunica ceva nou și dătător de speranță, pentru a asista apoi la desfășurările marțiale ale unor ostași învinețiți de frig. N-are nici un haz, parol, nu se simte nici o adiere de *Sărbătoare* adevărată, care presupune bucurie, exuberanță, senzație a totalei relaxări și, în cele din urmă, o uriașă comuniune a *tuturor* celor ce își au înaintașii îngropați în pământul aceleiași patrii.

România a avut *in illo tempore* o asemenea *Sărbătoare*. Am apucat-o și îi simt încă și azi, ca un arc peste jumătatea de veac comunist, farmecu-i inefabil. Amintirea ei e una eminamente luminoasă și împovărată de culori și miresme. De dimineață, fără nici o „indicație”, toată lumea așternea cele mai frumoase covoare peste balustradele balcoanelor și ale pervazurilor ferestrelor larg deschise. Obicei superb, care dădea întregului oraș o alură de fiestă și care, bineînțeles, a pierit fără nici o interdicție expresă, a pierit de la sine, de mâhnire și mizerie, o dată cu „divorțul” impus cu pistolul, de Groza, Majestății Sale. Covoare, așadar, peste tot. Și flori. Se oficia, pe la zece, un Te Deum. Nicicând vreo cuvântare. Se intona, în schimb, Imnul Regal. „*Trăiască regele, în pace și onor...*” Îl știa toată lumea. În simplitatea lui ușor vetustă, avea marea calitate de a fi concis, de o emoționantă solemnitate și inubliabil. Cine

a apucat să-l cânte vreodată nu l-a mai uitat. Îl țin minte și acum, text și melodie deopotrivă, spre deosebire de toate cele patru imnuri (3+1!) pe care le-am tot schimbat de atunci, fără a le putea memora în ruptul capului. Și asta pentru că nici unul, nici cele dintre 1948 și 1989, nici cel absolut stimabil (dar interminabil) de azi, nu sugera/sugerează plenitudinea luminoasă a ideii de *Sărbătoare*. Ei bine, după intonarea Imnului Regal, trecea fanfara militară și defilau regimentele orașului. Iar toată lumea aceea, chemată nu de damful cazanului cu fasole, ci de sentimentul *Sărbătorii*, arunca flori peste soldați și ofițerii lor în mare ținută. Obicei pierdut și acesta. Și totul nu dura mai mult de un ceas. După care toată omenirea aceea radioasă flana pe Corso și umplea terasele, cafenelele, cofetăriile, parcurile, Pădurea Verde, stadioanele. Pentru ca, după înserare, să se adune iar „în centru” spre a se entuziasma de trecerea aceluiași regimente, de data asta în „retragerea cu torțe”. Ei, și apoi artificiile! Nu erau ele ca ale francezului, dar orșicâtuși, mă-nțelegi, încununau o *Sărbătoare* care fusese un prilej de reală bucurie pentru toți. Într-un oraș și o țară plurietnice, Zece Mai nu suscita nici unei nații amintiri frustrante, era o zi neutră, nu numai a românilor, ci cu adevărat a României. Sunt convins că nu toată lumea, poate nici măcar majoritatea, nu știa ce *sărbătorește* de fapt – Independența?, Ziua Regelui?, a căruia dintre ei? Și aceasta pentru că nu *asistam* la o sărbătorire, ci *participam* la o *Sărbătoare*, percepută de toți ca stând sub semnul Regalității, ca sub veghea unui Zeu nevăzut, dar binevoitor și prielnic bucuriei.

A urmat apoi ce a urmat și, din 1948, România n-a mai avut parte de vreo *Sărbătoare*. Au fost 1 Mai, 23 August, ba până prin 1964 și 7 Noiembrie, dar bucuria, câtă va fi fost, nu era una a *Sărbătorii*, ci aceea trivială a veștii că „s-au băgat” ouă (câte 5 de căciulă!), parizer, hârtie igienică... Și iată că azi, determinarea „mobilizării” și, eventual, a bucuriei la 1 Decembrie, tinde să devină de aceeași natură: „se dă” fasole de la cazan, iar amărăților înfomețați li se pune microfonul sub nas ca să-și declare admirația și recunoștința... Aici însă, constat că, furat de evocări, am omis să spun ceea ce se cădea

spus de la început. Anume că acela care a remarcat distincția dintre *Sărbătoare* și *sărbătorire* a fost campionul absolut al disocierilor subtile și caustice, Ion D. Sîrbu. El e cel ce consemna, în de acum celebru-i jurnal, acest adevăr care, vai, a rămas activ și evident până azi: „Cred că intenționata confuzie care se face azi între *o sărbătorire* și *o sărbătoare* (subl. I.D.S.) stă la baza aceluia sentiment de plictis și lehamite care compromite până și cele mai sfinte zile de patriotică aniversare. Într-o sărbătoare, Zeul rămâne absent, el este doar cel care girează bucuria și veselia noastră omenească: de îndată ce trecem la sărbătoriri (tot mai dese, mai lungi și mai mortifiante), Zeul este cel care vrea să se bucure și să se înveselească, poporul de jos devenind o simplă figurație în acest teatru gigantic ce se vrea tot mai religios și mai sacru.” Ei bine, de vom dori cu bună-credință ca România să-și redobândească și să-și aibă din nou *Sărbătoarea* asemenea celorlalte țări de veche tradiție, nu cred că ne rămâne decât să alungăm Zeul calp al *sărbătoririlor* demagogice și populiste. Ceea ce nu înseamnă nicidecum că ar trebui să renunțăm la venerarea amintitoare a marilor date ale istoriei naționale. Pe care însă, pentru a scăpa de „plictis și lehamite”, fiecare loc, instituție și persoană ar trebui să fie libere să le celebreze cum cred de cuviință. Nu sunt nici paseist, nici monarhist, dar am convingerea că, pentru a ne recâștiga acea mare *Sărbătoare* a bucuriei unanime, care să-și merite numele de Zi a României, nu avem altă cale decât reșezarea cu roșu în calendar a zilei de Zece Mai sub semnul aceluia „Zeu absent” care trebuie să rămână ideea de Regalitate.

ALERGIA LA ELITE

Insemnările de față au apărut în urmă cu șapte ani. Ele mi-au fost suscitade de spectacolul deplorabil al unei vieți publice în care promiscuitatea și grotescul proliferază pe seama ignorării, marginalizării sau profanării autenticelor valori. Nu bănuiam că, printr-o stranie întâmplare, exact în același timp, Andrei Pleșu conferența pe aceeași temă în Germania, la invitația *Wissenschaftskolleg zu Berlin*. Am aflat de această conferință abia în toamna trecută, când ea a apărut în volumul *Despre bucurie în Est și Vest și alte eseuri* (Ed. Humanitas, 2006), carte care s-a dovedit a fi cea mai solicitată la Târgul „Gaudeamus” din noiembrie trecut. Faptul că un fenomen care speram că e conjunctural și în curs de disoluție și-a găsit totuși loc, după șase ani, într-un volum de acută actualitate mi-a revelat caracterul său nociv și câtuși de puțin vremelnic, îndreptându-mă, cred, să reiau tema întru marcarea hotarului tot mai disparent dintre falsele „importanțe” și realele prestațe.

Se pare că alergia la elite, ca multe altele din ziua de azi, e un fenomen global. Dl Andrei Pleșu, în conferința amintită, analizează comparativ ipostazele în care ea se manifestă în Vest și apoi aici, la noi, unde de vreo optsprezece ani se întâmplă felurimi de lucruri fascinante și mereu surprinzătoare. De aceea zic că e un veritabil act de curaj să pledezi pentru nevoia de elite azi, într-o țară în care, bunăoară, terminatorii elitelor au pensii de câte 55 de milioane, iar victimele lor de câte 5 milioane. Într-o țară unde pleșițele sunt răsfățate de toate media, care le acordă dreptul „cetățenesc”, nu-i așa?, de a-și declara „patriotismul”, iar victimele lor trebuie să se lupte ani de zile cu o birocrăție bestială pentru a se vedea „reabilitate”. Într-un cuvânt, într-o țară în care valorile sunt răsturnate, umilite, călcate în picioare în mod deliberat și sistematic de vreo 18 ani, în lipsa de reacție a celor ce ar trebui să le apere, să le promoveze și să militeze pentru eradicarea

definitivă a unor asemenea aberații. „După mai multe decenii de obediență mutilantă, – scrie Andrei Pleșu – asistăm la explozia compensatorie a unui spirit critic devastator: nimeni nu e la adăpost de voluptatea generalizată a discreditării. În loc să fie valorificate, solicitate, stimulate, elitele sunt mai degrabă obiectul unei dezlănțuite culpabilizări.” Reamintiți-vă recente cazuri Liiceanu și Cristian Mungiu: nu ne putem bucura de izbânda unei personalități, pentru că de îndată apare și nulitatea sordidă care s-o conteste, acuzând-o de plagiat ori de cine știe ce alte vicii abominabile...

Nu cred că e cazul să punem alergia la elite tot în seama „tranziției”. Cam multe fenomene deplorabile sunt puse azi în spinarea tranziției, fără să se mai țină seama de adevărul că ele au fost generate și au prosperat în condițiile „socialismului multilateral dezvoltat”, tranziția oferindu-le, din păcate, doar un mediu prielnic supraviețuirii și, uneori, monstroasei lor proliferări. Nici alergia la elite nu e un fenomen specific tranziției, ea manifestându-se sempitern ca o reacție, aș zice firească, a mediocrității la performanța individuală. În țările unde civilizația și democrația sunt de mult consolidate și pătrunse în ordinea normalului, nici alergia la elite nu constituie o preocupare, fiind percepută ca un accident lipsit de pondere sau de vreo semnificație majoră. La noi, în schimb, e resimțită și azi ca un fenomen agresiv, orientat împotriva valorii constituite sau în curs de constituire și, prin însuși acest fapt, generator al confuziei valorilor care ne bântuie.

Prin „idealurile” sale de egalitarism, omogenizare și nivelare socială, socialismul nostru, original și el, n-a făcut decât să legitimizeze în felul său mentalitatea gregară, antielitară. Proces însoțit în prima etapă de exterminarea fizică a elitelor, pentru ca apoi, geniul Carpaților să împiedice prin toate mijloacele, și în primul rând prin contraselecție, regenerarea lor. Lucrurile sunt prea bine cunoscute pentru a mai insista asupra lor. Vreau doar să spun că mentalitatea antielitară a supraviețuit regimului care a cultivat-o, ceea ce explică alergia la elite care răzbate și azi din anumite medii lesne identificabile. E vorba și aici, ca în atâtea alte situații, de ceea ce Ștefan Aug. Doinaș numea „comunism rezidual”, greu sau imposibil de eliminat, precum aerul

rezidual din plămâni. Fiind o chestiune de mentalitate, vom avea așadar de suportat încă mult timp agresiunea mediocrităților (ca să nu mai vorbim de nulități!) împotriva elitelor. Poate doar noile generații, formate într-un climat de libertate propice opțiunii, să înculce în „mase” un curent de opinie normal, de respect față de elite, izvorât din înțelegerea adevărului – prin alte părți de mult înțeleș – că ele sunt elementul propulsor esențial în evoluția comunității.

Presupun că s-a observat și din cele spuse până aici că nu folosesc conceptul de elite în accepția în care o fac științele sociale, de categorie suprapusă a societății. Se vorbește astfel frecvent de „elitele comuniste”, sintagmă greu de acceptat întrucât comunismul n-a produs o elită, ci o *nomenclatură* selectată nu după criterii valorice, ci după rațiuni „partinice”, clientelare și de obediență. Că în aceste „structuri” care alcătuiau nomenclatura erau „cooptate” uneori personalități ale elitei științifice sau artistice, singurele, de altfel, care erau mai greu de ocultat, nu schimbă cu nimic esența lucrurilor. Folosesc, așadar, noțiunea de elită în accepția pe care i-a dat-o Eugen Ionesco: „Aparține elitei omul care este cel mai bun în profesia sa.” Accepție împărtășită și de Al. Paleologu, într-un articol din „Cuvântul”, în 1990, reluat apoi în volumul *Politețea ca armă* (Ed. Dacia, 2000): „Nu pot să concep o societate democratică, adevărat democratică, în sensul conservării societății civile și consolidării ei, decât sub un aspect elitar. *Nu elitist. Elitar* (subl. RC). Prin elită eu nu înțeleg o anumită categorie sau o anumită treaptă a societății. Toate categoriile sociale, toate treptele au elitele lor. Și în toate treptele societății există nonelite și elite, firește, minoritare [...] Toate aceste elite împreună fac o adevărată elită pe un teren perfect convenabil, într-un fel de societate a egalilor.” Această societate a egalilor, spunea mai departe Al. Paleologu, formează în cele din urmă adevărata „lume bună”. Deci nu sfera VIP-urilor, eterogenă, eteroclită și impură, foșgăind de politicieni aflați între penibil și ridicol, de vedete de silicon, de impostori și infractori cu ștaif, ci aceea a competenței, a excelenței profesionale și a caracterelor integre constituie lumea persoanelor cu adevărat importante: VIP-urile nu formează o elită, dar elitele sunt

alcătuite întotdeauna din persoane foarte importante, chiar dacă ele nu sunt neapărat „vizibile”, cum se zice acum, când „vizibilitatea” numește o aspirație mai importantă decât prestigiul.

Aceasta fiind autentică lume bună, nu sunt greu de identificat cei ce n-o suportă. N-o suportă mentalitățile gregare, populiste, resentimentare și crepusculare, ratații, activiștii reciclați, securiștii travestiți, mediocritățile frustrate, veleitarii ignorați, dascălii plafonați, panicați de perspectiva manualelor alternative, preoții rutinați, simoniaci și lipsiți de har. Toți aceștia și încă alții *ejusdem farinae* au o viziune rudimentară, după ureche, asupra elitelor, pentru că cititul, documentarea din varii surse nu intră în habitudinile lor. Pentru ei, elitele nu sunt decât expresia „disprețului (eventual ciocoiesc!) față de masele largi populare.” La o analiză profundă însă, se vedește cu claritate atitudinea de esență *resentimentară* față de o ipostază umană pe care o invidiază, știind că le va rămâne pe veci inaccesibilă.

Această predispoziție antielitară, pătrunsă și în cercurile de decizie ale unei bune părți din media propagatoare de năprasnică vulgaritate și inepuizabil kitsch, reprezintă, poate, și cea mai importantă sursă a confuziei valorilor de care aminteam mai sus. I se poate sta împotriva cu o eficiență cât de cât notabilă doar prin intoleranță la veleitarism, impostură și nonvaloare, altfel zis, prin *intransigență elitară*. Nu aroganță, ci intransigență. Care se cere susținută printr-un climat prielnic de comprehensiune și solidarizare spirituală cu elita alcătuită din individualități marcante, expresive și prestigioase, dar solitare și ostile oricărei agregări în găști sau comandouri. Ceea ce îmi amintește de opinia exprimată de Mircea Danieliuc, într-un interviu din 1991: „În societate, răul este prolific, așa cum mediocritatea e agresivă și ofensivă. Personalitățile de valoare sunt rare și neunite. Pentru că elita este formată din personalități puternice, care nu aglutinează. Pe când mediocritățile, chiar dacă se urăsc, se coalizează. Și totuși, progresul omenirii e marcat de personalități, nu de mediocrități.”

Peste care nu văd ce ar mai fi de adăugat.

ÎNGÂNDURĂRI

Printre articolele publicațiilor pe care le frecventez, cele ale Crstinei Modreanu mi se impun de fiecare dată ca priorități de lectură. Admir peste toate consecvența și curajul cu care d-sa monitorizează pas cu pas toate contraperformanțele celor plătiți să gestioneze propășirea culturii românești și în primul rând pe cele ale mai marelor lor. O face cu eleganță, cu neîndurare, cu stil și umor. Și, îmi place să cred, nu tocmai în pustiu. Dar iată că într-un recent articol din „Adevărul literar și artistic” (nr. 713), revistă al cărei redactor-șef adjunct este, Cristina Modreanu îmi impune nu numai solidarizarea, ci și îngândurarea.

E vorba de articolul *Ceaușescu printre noi*, în care se pun două întrebări de maximă gravitate. Prima e chiar tragică și, pornind de la frecvența psihanalizabilă, masochistă, cu care este adus în vremea din urmă numitul pe ecranele televizoarelor, sună astfel: „[...] cum a putut generația părinților mei să admită a fi condusă de un asemenea individ? [...] cum de nu-și întorceau privirea de la chipul lui buhăit, cu ochii goi, ori dacă și-o întorceau de ce nu făceau pasul următor către revoltă?” Îmi aduc aminte că unul dintre primele articole, de nu chiar primul, pe care l-am publicat în 1990 era intitulat chiar așa: *Cum a fost posibil?* Întrebarea era retorică, desigur, fiindcă toți cei care, la vârste mature, am trăit acel timp, știm prea bine cum a fost posibil. A fost posibil de frică. Și Cristina Modreanu își mărturisește frica la vederea pe ecran a „individului”. A sa era o frică de copil, precum cea de bau-bau. A noastră era însă frica de o concretețe siderantă a celor care *știu*. Deși secretele de acest gen erau de rigoare, nouă ne parveneau cu regularitate, prin canale oculte, veștile despre soarta celor puțini care, spre cinstea lor, schițaseră totuși un gest de revoltă: cum erau „reeducați”, sau uciși în bătaie, sau închiși la

balamuc, sau exilați, sau obligați să toarne pe alții. A noastră era frica celor împovărați de dragostea și răspunderea pentru copiii care azi ne interpelează, avându-și îndreptățirea nedumeririi mai curând decât pe cea a acuzării.

Greșeala pe care profanii, spre deosebire de istorici, o fac de fiecare dată în considerarea trecutului e aceea de a judeca cu criteriile prezentului fapte și întâmplări petrecute în condiții și contexte atât de diferite, încât rămân incredibile și de neînțeles pentru generațiile următoare. Și apoi, în intransigența noastră retrospectivă, nu trebuie să mizăm totul pe propria inflexibilitate: nimeni, *absolut nimeni* nu știe cum s-ar comporta el însuși în condiții de tortură fizică și morală, de șantaj, de amenințare a familiei. În paranteză fie spus, acesta e și motivul pentru care îi și detest ca pe ultimele gunoaie pe cei ce dau azi cu piatra în „informatori” ca Doinaș, Paleologu, Quintus și atâția alții mai mult sau mai puțin notorii, dar, în schimb, strâng cordial mâna celor ce au determinat aceste căderi, ocupând încă înalte funcții și plimbându-se liberi printre noi, ca gândacii într-o bucătărie unde n-a mai pătruns de mult o gospodină cu mătură și insecticid. În fine, ar mai fi un răspuns, dur și simplu: nici un regim vegheat de o poliție politică n-a fost răsturnat de vreo revoltă. O știam și asta, noi, cei care, la „vremea aceea”, nu mai eram copii. De ce nu s-au revoltat rușii vreme de 70 de ani împotriva imbecililor perversi care i-au stăpânit? De ce poporul german, una dintre culmile civilizației și culturii, nu s-a ridicat împotriva Führerului? De ce cubanezii atât de temperamentoși își suportă paranoidul de peste 40 de ani? De asiatici nu vorbim, sunt o altă lume. Așadar, cum spune Ecclesiastul, e o vreme pentru toate. Coșmarul a luat sfârșit abia când întregul sistem, erodat de timp și de propria ticăloșie, s-a năruit prin firească implozie.

O a doua interogație îndreptățită a tinerei noastre colege se referă la motivele resuscitării Ceaușescului în anumite media. Să observăm însă întâi că nu e vorba numai de Ceaușescu. De ce, bunăoară, suntem obligați să suportăm apariția unui Pleșiță decrepit și puhav, care, prăvălit într-un fotoliu, ne deslușește nouă, tâmpiților,

cum devine cazul cu securității „patrioți”? De ce trebuie să suportăm tupeul unui Mizil care, tratat cu respectul convenit unui înțelept al tribului, ne spune că românii n-au făcut foame în „epoca de aur”? Ce caută Ceaușescu (și „ceilalți tovarăși” – adăugăm noi), se întreabă Cristina Modreanu, „[...] ce caută la TV, la ore de maximă audiență, ce caută în ziarele care apar în 2004 în România?” Dar d-sa știe foarte bine, de vreme ce, chiar dacă prezumtiv, își răspunde că „[...] rostul acestei apariții mi se pare căutat cu lumânarea, îndelung, strategic, acum, în prag de alegeri.” Bineînțeles că e vorba de o strategie bine organizată și întreținută nu numai de acum, ci de 14 ani. O strategie cât se poate de eficientă, de vreme ce acești *revenants* – de la trupeții lui Pleșiță până la inși poate bine intenționați, dar rămași cu mentalitatea agățată *in illo tempore* – nu apar numai în media, ci sunt infiltrați în toate structurile și instituțiile statului așa-zis „de drept”, nicăieri nefiind ei mai vizibili decât în cultură. Cum tot Cristina Modreanu constată într-un și mai recent comentariu, *Efectul Ceaușescu asupra intelectualilor* („Adevărul”, nr. 4295), scris sub imperiul aceleiași preocupări: „[...] asemenea inși țin în mână pâinea și cuțitul în cultura română în acest moment.” Aferim. Iată-l, bunăoară, pe domnul senator cu noi sarcini culturale, dar cu vechi state de serviciu în calitate de țățăr-aed la curtea „marelui cârmaci”, cum predă acum și un „curs universitar” în fața unor găsculițe care-l privesc hipnotizate ca șoriceii în fața șarpelui. Iar sub numele său stă scrisă, s-o vadă tot neamul, formula fascinantă pentru toți semidoctii care, dacă sunt și impostori, și-o pot oricând însuși prin șpagă ori cumetrii: *Prof. univ. dr.* Asta sub ochii unei țări întregi care știe că personajul n-a urcat nici una din treptele academice ale consacrării de-a lungul unor ani, prin efort, performanță și prestigiu, obligatorii în orice țară civilizată. Și exemplele, firește, se pot înmulți imprevizibil, fiind la îndemâna oricui. Datorită unor asemenea mentalități și „competențe”, ne-am văzut în situația ca, în ziua extinderii Uniunii Europene, să ne zgâim de afară, printre ostrețele gardului, la fastuoasa sărbătoare a lumii bune.

Și atunci iată cum mă văd obligat de logica argumentației să mă întorc și să zic: de ce noua generație, care azi nu mai are explicația (sau, mă rog, scuza) poliției politice, scârbită de priveriște și anihilând-o prin telecomandă, nu face și „*pasul următor către revoltă*”? De ce nația percepe mai curând doar „o anumită parte” a acestei generații, aceea a junimii unui anumit partid, aflată în plină ebuliție electorală, mânată în luptă de o rămășiță guralivă de Titulesc și resuscitând atât de rău amintitoarele cravate roșii? Aceștia să reprezinte oare „viitorul Patriei”?

Credința și speranța îmi stau încă în ceilalți, în cei ai căror exponenți sunt toți acești scriitori, editorialiști, comentatori eliberați de sechelele comunismului, de spaimile, lașitățile și compromisurile generației mele. Toți acești oameni tineri, talentați, onești și școliți, a căror ieșire în arena publicisticii îmi rezervă de fiecare dată satisfacții și îngândurări. Dar care altul ar putea fi rostul scriitorului dacă nu acela de a întemeia îngândurările cititorului? Cu aspirația ca, în cele din urmă, ele să ducă și spre „*pasul următor*”...

Cafeneaua literară, nr. 5 / 2004

TITLURI CU TARIF

Nu tot omul se mulțumește a fi el însuși. Mai e și omul care se vrea mai mult decât atât: se vrea excelență, se vrea *the best*, chiar de-ar fi să fie într-un domeniu cu care n-a avut nicicând de-a face. Inutil să-l întrebi „pe ce te bazezi?” Se bazează pe o voință dâră și pe o puțință sigură de sine de vreme ce își trage snaga din două surse inepuizabile și de veche tradiție: șpaga și cumetria. Ei și? Care-i problema? Păi tocmai asta e: nu mai e nici o problemă. Într-o societate devenită oarecum peste noapte consumistă, unde totul poate fi cumpărat, au apărut și „consumatorii” de titluri cu, evident, „furnizorii” lor: dobândirea unui titlu onorific sau de competență e la îndemâna oricui. Oricine poate deveni orice, un inginer constructor poate deveni ministru al educației naționale, un șofer poate deveni ministru al transporturilor, un gurișt pe la nunți și tăieri de moț poate ajunge deputat, domnul Mischie poate deveni doctor în istorie, domnul Stentor – așa semnează el – poate deveni gazetar cu sudalma viovăie, cutare dentist poate deveni expert în dacologie ș.a.m.d.

Era o vreme când un titlu de competență se dobânda în ani lungi de studiu prin marile universități, biblioteci, laboratoare. Ei aș! Cine mai are azi vreme, răbdare, onoare, când totul – de la un banal referat de seminar, până la lucrarea de licență sau de doctorat – se poate obține prin mica publicitate, de la profesioniștii compilațiilor?! Vorba ceea: dai un ban, da' stai în față. Iată o nouă și rentabilă ocupație care ar trebui urgent introdusă în nomenclatorul meseriilor îndrăgite de români. Cunosc o universitate pe care nicicând n-a împovărat-o prestigiul și căreia un ziar local i-a acordat de curând titlul de „fabrică de doctori”. Titlu pe deplin meritat, de vreme ce, încă înainte de 1990, toți activiștii locului, iar de atunci încoace odraslele lor au devenit sub oblăduirea ei tovarășească doctori cu patalama și toate drepturile

aferente recunoscute prin lege. Dar bazele educației în spiritul fărâdelegii se pun acum de la vârste mult mai fragede. De nu știu câte ori am citit astfel prin presă declarațiile unor elevi care recunoșteau că au dat șpagă unuia sau altuia dintre dascăli pentru devoalarea unor subiecte de examen, acoperirea furtului prin copiat, gonflarea notei sau alte asemenea mici servicii... școlare. O făceau cu un aer amuzat, ca și când ar fi fost vorba de o bagatelă acolo, în ordinea firescului. S-a sesizat cineva? Nu cunosc.

La urma urmelor, de ce ne-ar păsa? Nu ne-ar păsa într-adevăr, de nu s-ar ivi gândul terifiant că toți aceștia vor ajunge în posturi de decizie, cum de cele mai multe ori alții, înaintea lor, au și ajuns, fericindu-ne azi cu luminile „competenței” lor. S-a gândit, se gândește la această perspectivă cineva din cei în drept s-o facă? După toate aparențele, nimeni n-o face și mă tem că înșiși cei în drept s-o facă sunt în mare parte tot beneficiari ai fabricilor de doctori. Altfel cum să-ți explici o asemenea tembelă apatie în fața unui fenomen infracțional practicat cu nonșalanță, în văzul lumii? Specia dăătorilor de legi și datini s-a stins și în locul ei a apărut cea a parlamentarilor ignari, care au cu totul alte griji decât legitimitatea unor titluri printre care s-ar putea număra și ale lor.

Dar toată această viitură ineputabilă de false glorii și competențe mai are un aspect ce vine de dincolo de '89, din aspirația programatică a comunismului de a nivela și confuziona adevăratele valori. Instituția cea mai eficientă sub acest aspect a fost, cum bine se știe, Festivalul Național „Cântarea Românei”. De aici cred că se trag și fenomenele inflaționare apatrizante de azi, cum ar fi, de-un paregzamplu, crearea de către Ion Iliescu, în timpul mandatului său, a unei întregi oștiri de generali ori acordarea cu toptanul a unor înalte distincții, ordine, medalii, te miri cui. Meteahnă, aceasta, nu doar a dlui Iliescu; fiecare cu clientela lui... Tot astfel a apărut puzderia de „orașe electorale” care se dau acum de ceasul morții să revină la statutul de comună, pentru că au descoperit că nu pot face față rigurilor urbanistice impuse de UE. Sau „Cetățenia de Onoare” care,

dintr-o instituție elitară și prestigioasă, a devenit o modă, respectivul titlu acordându-se mai nou tot ca recompensă electorală, după unicul criteriu „noi și ai noștri”.

Unde pui că în strădania de a face totul o apă și-un pământ ne mai ajută și alții, *din off*. În urmă cu vreo doi, trei ani, am primit o ofertă de la o întreprindere din „State”. Ofertanții își ziceau *institut*, în fapt însă, erau/sunt întreprindere în toată legea, întemeiată de niște băieți deștepți care exploatează cu profit vanitatea omenească în general și pe cea a artiștilor în special. Oferta, de la aspectul grafic elegant, până la redactarea textului, e realmente atrăgătoare, concepută evident de niște profesioniști ai persuasiunii. Ce-mi ofereau ei? Să mă declare ba Omul Anului, ba Omul Păcii, ba să mă includă în nu știu ce dicționar care va sta în rafturile Bibliotecii Congresului SUA, ba să-mi confere o minunată plachetă onorifică așa și pe dincolo. Nu toate deodată, firește, dar, cum n-am răspuns primei oferte, altele și altele continuau să-mi vină, vreme de vreo doi ani, cam una pe trimestru, până s-au lăsat păgubași, închipuindu-și probabil că sunt mort. Totul, bineînțeles, era/este tarifat cinstit și negustorește, dacă bine-mi amintesc, între 300 și 600 de dolari, după importanța pe care ei o acordă fiecărei variante. Dar de unde să-mi fi știut ei adresa? Tot de la vreun coleg de-al nostru, vezi bine, deoarece fiecare ofertă e însoțită și de un formular în care ești invitat să le comunicai adresele exacte ale altor prezumtivi amatori de asemenea onoruri. Am descoperit astfel cu stupeoare că avem colegi care-și trec cu mândrie prin dicționare, prin CV-uri, ba și pe cărțile de vizită aceste titluri, ca pe niște merite personale. Dar ce e al lor e al lor, al șmecherașilor ăstora cu ofertele, la ei mă gândesc: plachetele acelea onorifice sunt chiar frumoase, nicidecum kitschoase, au un design onorabil, parol. Am văzut una aievea pe perete, în biroul unui amic poet. Dar, ca prostul, m-am simțit un pic jenat și m-am făcut că n-o văd. Când – nu-i așa? – normal și cuviincios ar fi fost să-l felicit...

ABOLIREA PUDORII

A aborda azi un astfel de subiect care vizează morala, cuviința, onoarea și pudoarea înseamnă a-ți asuma cu bună știință un risc. Se vor găsi de îndată junii insurgenți, proaspeți, autentici, cu insolența încă ingenuă, sau cei cam fanați dar abil fardați, mimând junețea insurgentă, care te vor taxa de tombateră, babalâc, „tataie”, retrograd, conservator, pudibond, ba chiar... ”elitist”, păcat, acesta, se pare, dintre cele mai grav compromițătoare. Îmi asum, iată acest risc, cu convingerea că, de ni l-am asuma cât mai mulți și cât mai des, s-ar produce totuși în cele din urmă o reacție salutară la precipitul, aproape abruptul proces de alterare a climatului moral și estetic în care (supra)viețuim. S-ar putea să par (sau chiar să fiu) puțin alarmist, dar asta nu poate să strice într-o vreme de glorioasă ebulliție a nesimțirii care, în cele trei ipostaze „de bază” – vulgaritate, obscenitate, pornografie – ne agresează de pretutindeni, prin cuvântul rostit ori tipărit, prin gest, sunet ori imagine, de pe stradă, pe șosele, de pe „micile ecrane”, până la urmă mai de pretutindeni. Ceea ce mi se pare însă cel mai grav e faptul că toată această ordură se revarsă și asupra bibliotecilor. Dar, mi se va spune, literatura licențioasă, argoul, *undergroundul* literelor își au locul lor de mult și bine stabilit în biblioteci. Așa este. Dreptul lor de cetățenie aici l-au dobândit însă grație faptului că au avut întotdeauna un suport și o rațiune estetică, oricât de evanescente, dar perceptibile, o dată cu un sens transtextual. Pe când ceea ce se produce azi nu e literatură licențioasă, ci pur și simplu obscenă, de o consistență vâscoasă, sordidă, fetidă. Iar toată această pestilență e practică ca un substitut al culturii și experienței de viață creativă ale autorilor în cauză. Prin agresivitatea și forța ei de șoc ea nu reușește decât să epateze cumsecădenia burgheză, ceea ce, nu-i așa?, e cât se poate de „haios” și într-o anumită măsură chiar compensatoriu în raport cu frustrările unei vârste pentru care negarea

ascendenței și aspirația afirmării rapide și cu orice preț sunt specifice. Se încearcă și teoretizări ale fenomenului, „emanciparea de pudoare” fiind considerată ca una dintre cele mai prețioase cuceriri ale artei de la conjuncția mileniilor, ca și când pudoarea, cea care, la urma urmelor, ne deosebește de necuvântătoare, ar fi devenit dintr-o dată o povară jenantă de care e bine să ne debarasăm cât mai curând. În *talk-show*-ul Cristinei Modreanu, de pe TVR Cultural, unul dintre liderii desantului douămiist afirma ritos, ca unic principiu al scrisului său, sinceritatea. Nu e greu de recunoscut aici, într-o formă degradată, principiul autenticității proclamat de Camil Petrescu. Totuși, în consiliile pe care le primea, Doamna T. era absolvită de rigorile gramaticii, nu și de cele ale bunului simț. De altfel, Camil Petrescu n-ar fi folosit, cum nici nu s-a folosit vreodată măcar de un cuvânt refuzat de dicționare. Iar dacă sinceritatea va rămâne unica rigoare a scrisului, ne întrebăm la ce bun aspirația înspre dobândirea calității de scriitor de vreme ce sinceritatea frustă e accesibilă oricărui boschetar, în timp ce scrisul e totuși o *artă* ce nu poate fi considerată în afara unei minime elaborări consecutivă unor principii estetice și a ignorării elementarului concept de „frumos cultural”. Ceea ce, printr-o spontană asociere, îmi amintește de acest adevăr rostit atât de frumos și cu precisă adresă de dl. Adrian Marino încă înainte de 1989: „O victorie estetică este întotdeauna și o biruință etică”. Dar, cum se vede, elaborarea estetică și reverberațiile ei etice nu mai constituie o preocupare pentru noul (-vechi) val.

Vechi, întrucât fenomenul mizerabilismului în variile sale ipostaze e recurent și, de obicei, se manifestă postbelic sau posttotalitar, adică în vremuri de cădere a valorilor. Semnalarea sa sub imperiul unor diverse stări de spirit, de la constatarea rece până la cea sarcastic sau vituperant indignată, poate fi regăsită, într-un fel sau altul, la toți scriitorii elaborați și cu respect de sine. O revelație de acest gen am avut-o recent, la lectura ultimului dintre jurnalele lui Ernst Jünger traduse la noi.¹ Însemnarea la care mă refer datează din aprilie 1948,

¹ Ernst Jünger, *Pagini din Kirchhorst • Coliba din vie. Ani de ocupație*. Traducere, prefață, note și indice de Viorica Nișcov. Iași. Polirom. 2004.

când Germania, profund rănită, se străduia să se ridice pe brânci dintre ruinele și mizeria unei duble calamități: dictatura și războiul. Și iată ce scria într-una din aceste zile Ernst Jünger, acest admirabil „elitist”, conservator și închinător fervent la valorile umaniste a căror abolire prin ignoranță și ticăloșie se petrecea sub ochii săi:

„Kirchhorst, 20 aprilie 1948. Lectură neplăcută. Se tipăresc acum și în Germania cărți în care cuvinte obscene apar clar în text – mă refer la cuvinte care mai înainte se citeau doar pe pereții rău luminați ai toaletelor din gări [...]

Stilul josnic (subl. RC) nu se limitează la carte. Asta ar fi ca și cum am aștepta să fie ordine într-un oraș în care fântânile și piețele sunt împodobite cu monumente infame. Lichtenberg spune că dacă cineva își pictează o țință pe ușă, se și găsește un altul care să tragă în ea [...]. Întâi apare degradarea prin cuvânt apoi prin faptă [...]. Asta e o lege.

Și, în fine, din punct de vedere artistic: ce scufundare în trivialitate plată, *ce lipsă de fantezie!* (subl. RC) Ce orbire în fața fâșiei de pământ din marginea abisului, care este partea de moștenire lăsată artistului și libertății sale! El triumfă înaripat în imponderabilitatea cuvântului – acolo sălășluiesc cutezanța și forța sa mântuitoare.”

La urma urmelor, tot fenomenul „în chestie” poate fi cuprins în exclamativa concluzie a lui Jünger: *ce lipsă de fantezie!* Fiindcă toată această „scufundare în trivialitatea plată”, toată această obstinată frecventare a acelorași și acelorași bolgii stilistice și tematice e consecutivă lipsei de fantezie, de imaginație, probabil chiar de lecturi fundamentale, conjugat totul cu spirit de imitație, teribilism, snobism. Mă întreb dacă acești autori și-ar recomanda scrierile spre lectură propriilor odrasle: ia te uită, scumpete, ce a mai scris tăticu (ba chiar și mămica)!

Sigur, sigur: fiecare e liber să. Doar pentru asta am făcut zavera, ca acum să ne împărtășim de roadele libertăților democratice. Sigur, sigur... Tocmai de aceea și eu am dreptul să refuz. Sau, dacă tot sunt nevoit să constat, să îmi rezerv dreptul de a nu aplauda.

SĂ SCRITEM DESPRE

Suntem agresati zilnic de atatea aberatii, mizerii și diversiuni întru buimăcirea „populației”, încât mă simt tot mai des înhățat în ghearele descurajării, a tentației de a renunța la orice reacție. De ce să mai scriem despre? Ne imaginăm că ne va citi și altcineva în afară de noi, aceștia, o minoritate dependentă fiziologic de scris, de carte, de revista de cultură? Și chiar dacă – hai să zicem – măcar o parte din acel „public țintă” pe care-l avem în vedere în actul scrierii ne-ar citi, ce s-ar întâmpla? Nu s-ar întâmpla nimic. Carapacea nesimțirii e atât de groasă, încât n-o poate străpunge nici o idee, cu oricâtă pregnanță stilistică ar fi ea lansată. Evoluăm – ba involuăm! – pe culoare a căror șansă de întâlnire e tot mai îndoielnică. Cui să-i pese? Noi cu scârța-scârța pe hârtie, ei cu businessul, cu matrapazlâcul, cu talcșăul, cu nunta ori cu botezul secolului, cu prăpădul mistreților, cu campania, cu resuscitarea promisiunilor moarte, cu picior spate gios și pupatul piața endependenți.

Așa acum, când încerc să dau expresie unei „opinii”, unei „atitudini”, cum îi șade bine unui cetățean responsabil, pe tema acestui „Pact pentru educație”, stau și mă întreb dacă are vreun rost. Dacă nu cumva impulsul meu cu civică motivație nu rămâne doar o reacție de defulare într-un moment de apelpisire față cu absurditățile care ne împresoară. Căci – vorba unui vajnic bărbat – ce se întâmplă? Se întâmplă că ceea ce, la o primă vedere, pare o inițiativă în fine salutară – mai bine mai târziu... – nu este de fapt decât o consacrare retorică a unei normalități ce se lasă așteptată. E ca și cum am convoca un impozant conclav pentru a decide că, oricine s-ar afla la guvernare, brutăriile trebuie să producă fără oprire o pâine care să nu dăuneze grav sănătății. Asta încă n-ar fi nimic dacă, mai departe, doar la o *răpide ochire*, n-ai constata că „documentul” e o aglomerare de

enunțuri foarte principiale, într-o limbă de lemn aurit, fără alt cusur decât acela de a fi lipsite de orice conținut concret. Și consecutiv, firește, *astăzi ca și alte dați*, cu o eficiență nulă. Vorbe. Dovadă lipsa de ecou a evenimentului. A fost o mică vânzoleală mediatică vreo două, trei zile înainte și după semnarea „pactului”, apoi s-a așternut acel silențiu rău prevestitor care urmează de obicei evenimentelor gonflante.

Adevărul de necontestat e că sistemul educațional românesc se află în coada lumii civilizate și pe treapta cea mai de jos din propria-i istorie, altădată glorioasă. Dar dezastrul nu se perpetuează de optsprezece ani, ci de șaizeci. El a început din motive politico-ideologice odată cu reforma comunistă din 1948, iar din 1989 continuă din iresponsabilitatea și incompetența guvernanților. Pentru ca azi – exceptând câteva onorabile instituții unde dascăli cu vocație și demnitate refuză să abdice de la ceea ce Noica numea „rigorile culturii” – azi, așadar, școlile au ajuns niște sinistre focare de insolentă, trivialitate, „fițe” snoabe, dezmăț, violență și criminalitate *in nuce*. Ca să nu mai pomenim și de mizeria materială, de tavane care se prăbușesc peste clase, de școlile rurale sau periferice fără dotări elementare, unde copiii cad în privați *horror*... Printre miniștrii de strânsură care au tot făcut figurație în guvernele ce s-au succedat din '89 încoace, au fost și câțiva – Șora, Marga, Miclea – care au încercat să urnească o reformă de fond. N-au reușit. N-au rezistat. I-a torpilat de fiecare dată monstruoasa coaliție a mediocrității și imposturii, solidaritatea sordidă a virtuozilor ideilor de gata și a limbii de lemn, fanii manualului unic, specialiștii în formularea greșită a subiectelor, generoșii care umflă notele, educă și încurajează furtul prin copiat la probele scrise și fac publice înaintea examenelor nu doar subiectele, ci și răspunsurile, pentru ca formarea roboților decerebrați să se realizeze „în cele mai bune condițiuni”. Poate generalizez excesiv, dar, din păcate, impresia care predomină și ia proporții e aceea că sistemul e putred, nemaiputând fi asanat decât prin soluții radicale.

Într-un memorabil dialog cu H.-R. Patapievici la TVRCultural,

dl Solomon Marcus a rostit sintagma „matematică mohorâtă”. Așa este, spunea d-sa, matematica predată în școală. Făcută parcă anume să îndepărteze copilul de înțelegerea esențelor. Dar și literatura din școală e mohorâtă, făcută parcă anume să îndepărteze copilul de lectură. Dar toată școala e mohorâtă, într-o societate debusolată în care guvernării refuză să accepte că sănătatea și educația sunt singurele priorități vitale, pe termen lung, o societate în care dascălul-apostol e disparent, lipsit de orice motivație, iar principiile și valorile sunt învăluite într-o confuzie sulfuroasă, cu ajutorul zelos al media și în primul rând al televiziunilor comerciale, isterizate de *rating*. Ieșirea din acest marasm educațional nu cred că se va putea realiza decât pornind de la zero, adică de la redefinirea rostului școlii. Lucru pe care nu l-ar putea face decât *o echipă* (și nicidecum *o comisie* aglutinată politic) formată din oameni onești, culți și competenți în materie de educație (și nu de construcții). Ei ar putea porni, bunăoară, de la cea mai simplă, esențializată și concisă formulare pe care am cunoscut-o, aceea a lui Richard Rorty (citez din memorie): „Rostul școlii e să producă oameni culți și gânditori independenți, care să poată face singuri deosebirea dintre bine și rău.”

Aici, o mică pauză de reflecție. Căci, dacă, de bine, de rău, știm ce înseamnă gânditor independent, ce înseamnă bine și rău, va trebui să cădem de acord asupra a ceea ce înțelegem prin *om cult*. Dacă, însă, mai păstrăm obiceiul de a citi și altceva decât tabloide cretinizante, ne-ar putea ajuta venerabila doamnă Marguerite Yourcenar care, în celebra ei convorbire cu Mathieu Galey*, a lăsat posterității un veritabil cod al educației, unde sunt integrate toate cele de care avem nevoie pentru a resuscita un sistem educațional aflat în colaps. Spațiul nu-mi îngăduie să-l citez în întregime, dar iată primele precepte prin care sper să stimulez apetitul pentru cunoașterea întregului text, virtual generator al unui reviriment: „M-am gândit deseori cum ar putea fi

* v. Marguerite Yourcenar, *Cu ochii deschiși*. Convorbiri cu Mathieu Galey. Traducere din franceză de Elena Bulai. București. Curtea veche, 2007.

educația copilului. Cred că ar trebui niște studii de bază, foarte simple, unde copilul să învețe că el există în sânul universului, pe o planetă ale cărei resurse va trebui mai târziu să le menajeze, că depinde de aer, de apă, de toate ființele vii și că cea mai mică greșeală sau cea mai mică violență riscă să distrugă totul. Ar învăța că oamenii s-au ucis între ei în războaie care n-au făcut decât să aducă alte războaie și că fiecare țară își aranjează istoria mințind, ca să-și satisfacă orgoliul [...]” Deși n-a apucat crâncenele realități de azi, codul Margueritei Yourcenar are o valoare perenă și soluții de bun simț până și în chestiuni de acută actualitate, cum ar fi, iată, problema aprig dezbătută acum a religiei în școală: „În materie de religie, nu i s-ar impune [copilului] nici o practică sau dogmă, dar i s-ar spune câte ceva din toate religiile mari ale lumii și mai ales a celor din țara în care se află, pentru a trezi în el respectul și a distruge dinainte anumite prejudecăți odioase.”

Ar putea fi acesta documentul de bază pentru elaborarea unei reforme de fond. Nu cred că ar fi nevoie pentru asta de vreun „pact” retoric, cu implicații politice și electorale, ci doar de oameni cu o autoritate întemeiată pe prestigiul profesional și *moral*, beneficiind totodată de un scut legislativ care să-i apere de săpăturile imbecililor și lichelelor cu statutul primejduit.

Recitind acum gândurile doamnei Yourcenar, parcă dezabuzarea pe care mi-o mărturiseam la începutul acestor însemnări exasperate, m-a mai părăsit. Poate, îmi zic, nu e totul pierdut. Poate merită totuși să mai scriem despre. Poate se va deștepta realmente românul și va găsi calea de a salva de la dezumanizarea consumistă generațiile care se ridică azi. Dar afla-se-vor urechi de auzit măcar în al doisprezecelea ceas?

EDUCAȚIE, ȘCOALĂ, RELIGIE

Pe la începutul anilor 90, pe când se lua în discuție reintroducerea religiei în școală, nu existau, cum se știe, nici manuale, nici suficiente „cadre” competente pentru o asemenea misiune care, după aproape jumătate de veac de ateism programatic, era nu numai insolită, ci și purtătoare ale unor sensibile implicații. În acele împrejurări mi-a venit ideea care, la început, mi s-a părut aventuroasă, apoi însă m-a cucerit irezistibil, de a scrie un dicționar mic, elementar, cuprinzând termenii fundamentali ai religiei creștine, destinat în primul rând școlii și scris din perspectivă laică, fără nici o intenție de catehizare, cu atât mai puțin de prozelitism. De aceea nici n-am cerut binecuvântarea vreunui arhiepiscop, cum se obișnuiește cu astfel de lucrări, ceea ce a și stârnit oarecari contrarietăți. Porneam de la speranța, nici azi împlinită, că liceele vor redeveni școli de cultură generală și de la convingerea că o cultură nu poate fi „generală” în absența componentei religioase, fără de care accesul înspre sensurile profunde sau subtile ale unei impresionante părți din literatura, artele și filosofia lumii, plină de aluzii și referiri la universul religiei, rămâne dificil și parțial, dacă nu de-a dreptul imposibil. După o documentare de vreo trei ani, pe care am perceput-o ca pe aventura entuziasmantă a descoperirii unor noi teritorii, am dus la capăt, așadar, această ispravă care a cunoscut până acum două ediții și, se pare, chiar niște oculte prelungiri de tiraj.

Vreau să spun, pornind de la acest episod, că, elaborându-mi cartea pas cu pas, am avut revelația nenumăratelor posibilități de a introduce religia în învățământul preuniversitar într-un mod captivant și eficient, fără a determina discriminări sau a leza vreo susceptibilitate, ci urmând doar acel scop al școlii, simplisim în esențialitatea lui, definit de Richard Rorty: a crea oameni culți și gânditori independenți, capabili să facă singuri deosebirea dintre bine și rău. Dar, iată, au

trecut de atunci aproape două decenii, iar situația în chestiune a rămas tot tulbure, departe de o soluționare rezonabilă. Și atunci devine inevitabilă întrebarea cum e posibil ca, vreme de douăzeci de ani, o țară să nu-și poată aduce la normalitate sistemul de învățământ (și de sănătate)? Răspunsul e implacabil: e posibil din cauza inculturii, incompetenței și a corolarului lor, iresponsabilitatea, care parazitează constant aceste domenii. Atâta timp cât „algoritmul” politic și nu competența validată de un trecut performant, va determina numirile în posturile de concepție și decizie, nimic nu se va putea schimba și toate soluțiile avansate de oameni avizați și de bună-credință vor rămâne niște fantasme de care hahalerele politice, preocupate doar să-și sporească cheagul, își vor râde în pumni.

Între timp, tentativele de a afla religiei un loc în sistemul de învățământ au devenit și mai dificile în condițiile amplificării unui nou fenomen, pe cât de alarmant, pe atât de stupid, care a început a fi numit pe scurt, „decreștinarea Europei” și care pornește de data aceasta de la o bună parte a politicianilor occidentali, probabil tot aceia, sau urmașii acelor care, de pe pozițiile ramurii sulfuroase a stângii și împotriva tuturor evidențelor, au curtat decenii la rând Uniunea Sovietică, refuzând să condamne comunismul și să-i recunoască ororile. Pentru aceștia, bestia neagră a rămas doar nazismul, căruia, iată, de la o vreme, pe alte căi, mai voalate, mai „diplomatice”, i se adaugă acum... creștinismul. A nu accepta în documentele fundamentale ale UE, cum s-a întâmplat, nici o referire la creștinism și la determinarea iudeo-creștină a Europei e o sminteală halucinantă, clocită, ca toate stupiditățile de azi, tot în cuibarele ridicole ale „corectitudinii politice”. Ea se adaugă, agravând-o, ignoranței care bântuie „populațiile” reduse la consumism și „*entertainment*”, îndepărtându-le și mai devastator de spiritualitatea cu acces spre transcendent. Or, cum demonstrează H.-R. Patapievici într-un recent eseu, „În rădăcina transcendentă a atitudinii europene față de lume stă originalitatea Europei și de acolo ni se trag toate tradițiile noastre bune.”*

* H.-R. Patapievici, *Noua Europă și vocea care lipsește: creștinismul*, în „Idei în dialog”, nr. 1/2009.

Acestui context larg, pe care spațiul nu-mi îngăduie să-l detaliez, îi aparține și problema educației umaniste cu aspectul nicidecum colateral al educației religioase, care nu poate fi confundată cu catehizarea, nici cu îndochinarea, nici cu prozelitismul. Trebuie totuși găsită o cale de a readuce religia la importanța ei formativă intrinsecă, iar aceasta nu cred că ar putea fi alta decât aceea a culturii religioase ca entitate independentă ce nu trebuie condiționată de credință. Firesc ar fi ca aceasta, credința, să nu fie consecutivă nici unui fel de îndochinare, ci o chestiune de opțiune independentă, decisă în intimitate, în libertate și într-o deplină posesiune a culturii religioase. Sunt acestea aspecte care, cum ziceam, m-au preocupat mai de mult, dar a căror importanță și actualitate mi-au fost din nou relevate, de data aceasta de un interesant dialog publicistic dintre Ioana Pârvulescu și Anca Manolescu.

În treacăt fie spus, de când *Cronica optimistei/pesimistei* a devenit *Despre literatură, cu bucurie*, rubrica Ioanei Pârvulescu din „România literară” a devenit... interactivă, suscitând răspunsuri și reacții-domino, cum sunt și considerațiile pe care tocmai le citiți. Astfel, la eseu *Evanghelistul care scrie cel mai bine* (Rom. lit., nr. 7 și 8 / 2009), preopinanta răspunde în „Dilema veche” (264 / 2009) cu *Ioana Pârvulescu despre preferințele biblice*, unde, în partea a doua, depășește comentariul strict literar, abordând aria mai complexă a educației umaniste, *y compris* a celei religioase. Și d-sa pornește de la constatarea deplorabilului fenomen al „decreștinării mentalului european”, care duce în cele din urmă la ceva mai grav decât simpla ignoranță și anume la „pierderea memoriei și [la] ignoranța de sine a europenilor”. „Fără cunoașterea cadrelor creștine în care s-au mișcat atâtea secole cultura și societatea continentului – scrie Anca Manolescu – omul de azi, intelectualul de azi riscă să devină un străin în propria civilizație.” Și, mi-aș permite să adaug, nu numai în propria civilizație, ci chiar în propria-i casă, paralizat de fascinația divertismentului cretin și a „talkșăului” logoreic, în lumina spectrală a televizorului, ca unică alternativă cunoscută la vidul sufletesc.

După ce proclamarea priorității educației în evoluția națiunii continuă să rămână doar o figură retorică de uz electoral, școala românească, lipsită de prestigiul și girul unor capete limpezi, își perpetuează dezorientarea între tendințe de ultimă oră, cum ar fi „decreștinarea”, și inițiative năucitoare prin anacronismul lor, precum excluderea teoriei evoluționiste din manuale. Dintre prostie și rea-credință, pe de o parte, și expresii ale unui fundamentalism jenant, pe de alta, calea de ieșire nu poate fi decât cea a rațiunii și bunului simț. Ea a fost definită de nenumărate ori, în varii împrejurări, de oameni competenți și responsabili, dar urechile de auzit nu se află, vai, nicicând îndreptate în direcția prielnică. Îmi amintesc astfel acum, spontan, de soluția schițată de Marguerite Yourcenar în convorbirea ei cu Mathieu Galey**, pe care nu ezit s-o citez ori de câte ori am prilejul. Ea datează de pe la mijlocul anilor 80, dar actualitatea i-a rămas neveștejită: „În materie de religie nu i s-ar impune [copilului] nici o practică sau dogmă, dar i s-ar spune câte ceva din toate religiile mai mari ale lumii și mai ales a celor din țara în care se află, pentru a trezi în el *respectul* și a distruge dinainte anumite *prejudecăți odioase*” (subl. RC). Se regăsește aici *in nuce* esența soluției pe care o propune și Anca Manolescu în articolul amintit. D-sa identifică trei posibilități de reintroducere a religiei ca materie, desigur, obligatorie. Prima ar fi calea catehezei. Inacceptabilă într-un învățământ laic, din motive lesne de înțeles, dar dezirabilă în școli confesionale a căror frecventare trebuie să rămână deschisă oricui. A doua cale ar consta în expunerea „tradițiilor spirituale din unghiul științelor religiei.” În afară de faptul că ar fi limitativă, aceasta ar fi o cale care, prin tentația de ierarhizare a religiilor, ar favoriza prozelitismul disimulat. În fine, a treia soluție, pe care Anca Manolescu o consideră cea mai adecvată în contextul instituționalizării unei educații libere, adică dezideologizată și depolitizată, ar consta în „studiul referințelor creștine în cadrul disciplinelor umaniste (istorie, literatură, filozofie,

** Marguerite Yourcenar, *Cu ochii deschiși. Convorbiri cu Mathieu Galey*. Traducere din franceză de Elena Bulai. București, Ed. Curtea Veche, 2007.

istoria artei), al științelor sociale și politice.” Ar fi, într-adevăr o modalitate care ar menține deschise perspective largi înspre importante domenii de cunoaștere cu mare potențial formativ, al căror contact cu religia, ca primă formă educațională a umanității, ar rămâne tot timpul „la vedere”. Dincolo de aceasta însă, autoarea reține și capacitatea unei astfel de modalități de a acoperi „cel mai bine problema memoriei și a identității europene.”

Cu siguranță însă, nimic din toate aceste intenții, idei, proiecte deplin fezabile nu vor ajunge la împlinire atâta timp cât nu vom dobândi o clasă politică lucidă și responsabilă, care să lase în seama profesioniștilor ce e al profesioniștilor și politiciii ce e al politiciii. O clasă politică educată ea însăși în primul rând, capabilă nu numai să înțeleagă, ci și „să pună în operă” adevărul că prioritară pentru un popor care se respectă și ține la identitatea și demnitatea sa sunt sănătatea și educația. Rob Riemen – autorul unei superbe cărți*** care unora le-ar putea suna anacronic în climatul de confuzie a valorilor de azi – oferea, într-un interviu acordat lui Sorin Lavric în „România literară” (8/2009), o viziune asupra educației libere, care ar putea figura ca epigraf deasupra intrării tuturor școlilor și a ministerului care le păstorește: „Educația este noblețea spiritului deoarece obiectivul ei este acela de a ne elibera, de a ne ajuta să trăim fără frică, prejudecăți, poftă, imbecilitate, să trăim demn, conștienți de tot ceea ce are să ne ofere viața mai bun.”

Întrebarea care rămâne e dacă – decăzuți de câteva decenii pe o treaptă obscură, umilitoare și lipsită de perspectivă – vom găsi motivația și resursele morale, precum și „voința politică” de a ne ridica la asemenea idealuri care încep să se estompeze, de altfel, cam peste tot. În ce mă privește, cel puțin deocamdată, judecând după apocalipticul dezmaț politicianist care ne sufocă, mă îndoiesc.

România literară, nr. 18 / 2009

*** Rob Riemen, *Noblețea spiritului*. Traducere din neerlandeză de Gheorghe Nicolaescu. București, Ed. Curtea Veche, 2008.

MERELE DISCORDIEI

Premiile. De toți râvnite, mereu contestate. Ei, nu chiar de toți. Mai sunt și inși bizari, lipsiți de vanități, capabili de detașare, conștienți de structura de cele mai multe ori conjuncturală și vremelnică a oricărui premiu. Dar până și aceștia – trebuie spus – se bucură când se surprind laureați. E o satisfacție, mică, mare, după caz și firea omului, care poate îndreptăți conștiința propriei valori și nașterea orgoliului. Să nu fim ipocriți: cine nu se bucură de un premiu? El poate – tot după caz – conferi sau consacra un prestigiu, după cum – când nu e o treabă de „diplomă”, ci realmente serioasă – îți poate oferi un răstimp de relaxare financiară. Partea proastă e că uneori bucuria și dorul de *vizibilitate*, cum se zice acum, sunt atât de peste poate, încât laureatul acceptă premiul ori de unde ar veni, chiar și când emitentul este el însuși lipsit de prestigiu, de nu cumva de-a dreptul dubios.

Mi-a suscitât aceste sumare reflecții editorialul *Cultura și cultura de masă*, semnat de Virgil Diaconu („Cafeneaua...”, 8/2007), unde conceptului „cultură de masă” i se contestă legitimitatea cu argumente greu de contrazis. Ideea ar fi aceea că artistul, creator de autentică artă, aparține unei minorități. Așa e: un fulgerat de har, un *hărăzit*. Niciodată n-a fost altfel decât minoritar. Opera sa nu poate fi judecată apoi în afara categoriei esteticului, ea având nevoie de un receptor adecvat, avizat, sau – cum zice Virgil Diaconu – de un „rezonator estetic”. Dar iată că și rezonatorul acesta aparține tot unei minorități. Așa a fost dintotdeauna și așa va fi. Rezultă că, până una, alta, creator și rezonator aparțin aceleiași confrerii minoritare. Ea n-are nimic a face cu cultura de masă care nici nu există, fiind o scorneală ideologică a „socialismului victorios”. Expresia ei predilectă era „Cântarea României”, concepută ca modalitate de nivelare a elitelor creatoare,

întotdeauna incomode și retractile la „învățăături”, „îndrumări” și „indicații”, și de propulsare în prim-plan a amatorismului voios și obedient. S-a instituționalizat astfel o generalizată confuzie a valorilor, foarte convenabilă stăpânirii, ale cărei efecte se prelungesc până azi. Un factor esențial în întreținerea deliberată a acestei confuzii l-au constituit premiile acordate într-adevăr în proporție de masă pe la fetivalurile-pui ale Marelui Festival, care umpleau, iarnă, vară, toată țara. Iar criteriile după care se acordau – când nu interveneau oculte considerente de „dosar” – erau criteriile extraestetice. Cel geografic, bunăoară: să fie reprezentate în tabloul premianților toate „zonele”. Să fie reprezentate de asemenea și toate „structurile”, femei, bărbați, tineri, vârstnici, „ortaci”, muncitori, țărani... și alții, ca să se vadă că în patria socialistă talentele înfloresc pretutindeni și ca, nu cumva, careva „artist” să rămână cu bănuiala că n-ar fi de o seamă cu Beligan, cu Herlea ori cu Doinaș. Și, în pofida faptului că premiile propriu-zise erau derizorii, concretizându-se în „diplome” și varii „trofee” kitsch, ele contau realmente pentru laureați: le întrețineau iluziile, și le adăugau la „dosar” și în CV-uri, se mândreau cu ele, fără a-și imagina nici o clipă care era contribuția lor la ocultarea adevăratelor valori. Sigur, au existat și inerentele excepții, când juriul cu membri competenți și responsabili reușeau să strecoare, să susțină, să promoveze și autentice talente. În ansamblul său însă, fenomenul era unul „de masă” și, ca orice ține de mulțimi, se afla într-un cronic deficit de calitate.

Ajunși în acest punct și restrângând discuția doar la tărâmul literaturii, cred că o anume afirmație din amintitul editorial al dlui Virgil Diaconu s-ar cuveni un pic nuanțat. D-sa se întreabă retoric și răspunde peremptoriu: „Ce premii a dat comunismul? El a dat premii pentru literatura ideologică sau aservită ideologic, pentru manele literare și creații manelizate ; și a mai scăpat printre degete câteva premii pentru creațiile de valoare care și-au tuns aripile.” Generalizările nu sunt productive. Ele nu fac decât să agraveze confuzia, direcționând-o înspre unghiuri de vedere potențial

fundamentaliste. Comunismul, așa, *in abstracto*, n-a dat premii. Au acordat premii, prin intermediul juriilor, instituțiile din acel timp. Iar premiile arătau precum cei ce le acordau. Una dintre aceste instituții a fost (și a rămas) USR. Care s-a aflat, cu precădere după 1964, într-o relație permanent tensionată, în unele momente chiar conflictuală, cu forurile ideologice, politice, securistice ale puterii. Iar unul dintre motivele principale ale acestei tensiuni era tocmai premiile literare acordate de USR, nonconformismul și lipsa de obediență a juriilor sale aflate mereu în răspăr cu preferințele și „indicațiile” venite de sus. Uniunea Scriitorilor a premiat de-a lungul anilor și cărți discutabile. A făcut-o, probabil și nu doar o dată, și din rațiuni tactice, aparent concesive, pentru a putea promova în paralel adevăratele valori. „Manele literare” însă, USR n-a premiat nicicând. Dimpotrivă, operele laureate de USR au stârnit de fiecare dată în sferile înalte ale puterii mâinii, avertismente, sancțiuni, reacții de „înfierare” susținute și de cozile de topor ale breslei. Au fost chiar ani când Premiile USR au intrat sub interdicții tacite, niciodată declarate, și pur și simplu nu s-au mai decernat. Acționa nestinsă teama că o astfel de operă, nevalidată de „partid”, ar putea fi interpretată ca o expresie publică a disidenței. Riscul de interpretare – „să nu se interpreteze!” – era, de altfel, motiv de perpetuă teroare pentru toți trepădușii însărcinați cu veghea asupra „purității ideologice”. Într-un cuvânt, premiile literare acordate de USR au fost, în covârșitoarea lor majoritate, expresii ale acelei rezistențe prin cultură a cărei realitate e contestată azi de judecători intransigenți care, din motive de vârstă sau de situație geografică, n-au cunoscut acele vremuri nemijlocit, din interior. Rezistența prin cultură n-a fost însă o iluzie, ci o realitate stenică pentru toți cei care credeau în perenitatea principiilor și criteriilor axiologice care guvernează arta autentică, aceea care n-are nimic a face cu „masa”. Iar una dintre formele de manifestare ale acestei rezistențe au fost tocmai Premiile USR. Ele ne întrețineau încrederea că, în ciuda regimului coercitiv, putem exista, putem rezista, că există o libertate interioară pe care nimeni n-o poate supune, că – așa cum proclamă un vers dintr-un

cântec al deținuților din lagărele naziste – „*Die Gedanken sind frei*”, iar *die Gedanken* – gândurile, ideile pot fi exprimate, chiar dacă mai mult sau mai puțin disimulat, în acea pagină tipărită care e rațiunea noastră de a fi.

Azi, culturii „de masă” i s-a substituit subcultura. Ea nu poate fi altfel decât tot „de masă”, implicit majoritară, autenticul creator cu rezonatorul (său) estetic rămânând tot minoritari. E în ordinea firească a lucrurilor. De aceea lamentațiile interminabile pe tema lipsei de audiență (vizibilitate!) și de relief social ale scriitorului mi se par nu numai penibile, ci și contraproductive. După modesta mea opinie, scriitorul n-are a aspira decât la notorietatea pozitivă conferită doar de prestigiul dobândit în sfera minorității oamenilor avizați, a *rezonatorilor estetici* capabili să-i capteze *mesajul estetic*. Cum bine zice Virgil Diaconu, „Marile opere sunt creatoare de orizont artistic, nu de stadioane cu aplauze.” Iar una dintre cele mai importante modalități de identificare și promovare ale „marilor opere” – eu aș zice ale autenticelor opere – rămâne și azi instituția premiilor literare. Ca și „înainte”, ea a rămas și acum inflaționară. Emitenții premiilor serioase sub toate aspectele pot fi numărați pe degetele unei mâini, mai rămânând și rest. Nici nu e nevoie de mai mulți, cu condiția ca aceștia, puținii, să cucerească încrederea *rezonatorilor*. Și cred că au început s-o facă. Dar trebuie să acceptăm adevărul că întotdeauna asupra juriilor în ansamblu și a membrilor lor în parte se vor exercita presiuni. Că întotdeauna (în cazul USSR) membrii juriului vor face *lobby* pentru candidații din filialele pe care le reprezintă. Că întotdeauna jurații vor avea dileme între criteriile afective și cele axiologice. Că premiile își vor avea întotdeauna contestatarii lor. Că atâta timp cât componența juriilor se schimbă de la an la an, nici un jurat nu va putea citi toate cărțile nominalizate, ceea ce n-ar trebui să ne tulbure decât dacă juriul e compus din ignoranți, după considerente clientelare. În mod normal însă, unui cititor profesionist îi este suficient să străbată câteva pagini ca să-și dea seama de calitatea textului. În fine, întotdeauna se va recurge și la compromisuri. Important e ca ele să nu coboare sub

o anumită limită, altfel zis, să nu devină compromițătoare pentru cei ce le acceptă. E, gândesc, una dintre căile creditabile prin care opera și autorul ei pot răzbate spre notorietatea prestigioasă proprie minorităților creatoare.

În cele din urmă, credința mea este că toate aceste aspecte discutabile se vor ameliora treptat, pe măsură ce vom adopta și noi rigorile capitaliste ale pieței de carte, când nu vom avea doar două, trei edituri mari, arogante, cu alură de cluburi exclusiviste, ci o rețea de editori competenți managerial și cultural, receptivi și cooperanți, când vom avea și noi o rețea de distribuție funcțională, cu librari cultivați, când premiile vor avea consecințe promoționale reale, în fine și poate în primul rând, când și în România va exista o instituție a agentului literar, care ar da lovitura de grație mecanismelor greoaie și suspecte prin care Ministerul Culturii se face că „subvenționează” cultura scrisă, dar a căror monstruoasă birocrăție ucide orice inițiativă onestă.

Cafeneaua literară, nr. 10 / 2007

NOBLEȚEA PIETREI

Uzual li se spune pietre semiprețioase, altelei pietre prețioase. Nici una dintre aceste denumiri nu le acoperă însă identitatea reală. Semi-prețios e un adjectiv cu o conotație concesivă, nedreaptă, adică nu li se recunoaște prețiozitatea, dar totuși... Un fel de rude sărace ale pietrelor prețioase, cum ar veni. A doua variantă – pietre prețioase – e și ea improprie, deplasată în cealaltă extremă, laolaltă cu diamantele și metalele realmente prețioase, dar atât de dragi parveniților, cărora le îngăduie exhibarea arogantă a opulenței. Prefer de aceea cea de a treia variantă, cea germană: *Edelsteine*. E adevărat, *edel* are înțelesul dublu: prețios și nobil. Dar în asocierea cu *Steine*, accepția înclină mai curând spre nobil. Pietre nobile, așadar. Chiar asta și sunt aceste cristale de o infinită varietate, alcătuind un univers fabulos, descoperit și exploatat încă din copilăria omenirii. Noblețea lor rezidă și în simbolistica morală, ca și în virtuțile ezoterice care li s-au atribuit de-a lungul mileniilor. Sunt purtătoare de aură, de taine și de puteri oculte. În ce mă privește, scepticismul meu e contrariat și mă surprind cochetând cu virtualitatea – dar dacă? – ori de câte ori mă aflu în preajma lor. Le iubesc – dincolo de frumusețea lor fascinatorie și mereu alta – le iubesc tocmai pentru că-mi oferă această șansă. Am trăit de aceea o fericitoare surpriză – ca la întâlnirea neașteptată a unui vechi prieten – când am descoperit că și Ernst Jünger era sensibil la noblețea pietrei. De fapt, n-ar fi trebuit să fie o surpriză, deoarece aplecarea sa asupra a toate cele ce țin de natură – un amestec de interes științific și afecțiune empatică – este de notorietate. Nu știam însă că ea se extindea și asupra lumii pietrelor.

În primăvara anului 1940, căpitanul Ernst Jünger mărșăluia tactic, cu trupa, pe valea râului Nahe. Valea e îngustă, șerpuită, iar versanții abrupti ai masivului Hunsrück sunt acoperiți de păduri

fabuloase. Regiunea își are celebritatea ei istorică și economică, iar puțin mai spre vest se află Trier care, grație vestigiilor sale romane, se pare că ar fi cel mai vechi oraș al Germaniei de azi. Militarul de carieră din Jünger era în permanență dublat de omul de știință pentru care iscodirea naturii devine prilej de reflecție morală și orice popas cazon ocazie de a-și confrunța cunoștințele deloc cazone cu realitatea locului. La 19 mai ajunge la Idar-Oberstein și e cazat „sus pe deal”, la un „fabricant”. Nu știm ce fabrica gazda sa, dar e de presupus că, asemenea majorității celor de acolo, era un întreprinzător în branșa prelucrării pietrelor nobile. Scriitorul ireprimabil – a treia ipostază, alături de cea a militarului și a naturalistului – notează în jurnalul său: „La cină, discuții despre pietre semiprețioase, a căror comercializare și prelucrare înflorește în zonă. Încă din vremea romanilor aici erau deschise mine de agate și, după cum spunea gazda noastră, în Idar se mai păstrează nume de familie romane. Într-adevăr, intrând în oraș, am văzut firma unui anume Căsar, care pe deasupra mai purta și numele Julius.”*) A supra trecutului roman al locului reflectează și a doua zi: „Aici este colțul nostru cel mai roman, abstracție făcând de sudul Tirolului – scrie el. Alegerea teritoriilor în care se așezau romanii nu era rodul întâmplării. Noi, oamenii, suntem ființe cu rădăcini nevăzute, care știu să trăiască oriunde, *prosperitatea* însă (subl. aut.) o aduce doar locul potrivit.”

Dedicată odihnei, a doua zi e folosită pentru vizitarea locului și în primul rând a „halei de meserii, un fel de muzeu al comerțului, în care sunt expuse din belșug pietre semiprețioase.” E vorba, probabil, fie de ceea ce azi e cunoscut ca Monumentul Industrial Jakob Bengel, fie de forma de atunci a Deutsches Edelsteinmuseum, instituții ce aduc reputația aparte de care se bucură orașul azi. Continuându-și explorarea, descoperă în cursul aceleiași dimineți „morile de agate, dărăpănate și închise în sine ca reședințele alchimiștilor sau ale venețienilor. La vederea lor intuiești că aici meseria s-a avântat pe trepte înalte, magice. Lângă unele zăceau în grămezi bulgări cenușii de agate, mari cât un cap de copil. Mori de pietre prețioase.” Și

observației îi urmează, ca de obicei la el, concluziv, reflecția morală: „Acolo unde comorile devin enorme, se pierde relația lor cu banul, ele intră într-o ordine mai înaltă de valoare.” Această „ordine mai înaltă” îl impresionează de îndată aici, la Idar-Oberstein, și, mai mult decât atât, pătruns în vraja acestui univers al cristalelor, percepe înfiorat un fel de enigmatic mesaj al transcendenței. E, de altfel, un fenomen pe care îl percepe pretutindeni în natură și la care e neconținut receptiv: „Am simțit totodată înfricoșarea specială care ni se transmite de obicei în apropierea lumii minerale cu peșterile, grotele și galeriile ei subterane în care spiritul, închis adânc, ca prin descântec, e încătușat în frumusețe rece.”

De existența unei patrii a pietrei nobile, numită Idar-Oberstein, am aflat abia de aici, din jurnalul lui Ernst Jünger, apărut la noi în 2002. Iar când, recent, mi s-a ivit ocazia să calc eu însumi pe acest tărâm, n-am stat pe gânduri. Din însemnările destul de laconice ale lui Jünger nu puteam însă bănuși că mă voi afla pe neașteptate în cel mai puternic centru artistic, cultural, istoric, economic și turistic al regiunii Rhein-Main. El s-a configurat și s-a impus rapid și impetuos prin unirea, în 1933, a orașelelor Idar și Oberstein, devenite astfel un oraș de mărime medie, dinamic, cu 13, așa-zicând, cartiere, care nu sunt altceva decât așezările limitrofe asimilate în timp și care și-au pierdut orice semnălnment al fostei lor identități rurale.

De la „baza” pe care o aveam la Ludwigshafen am Rhein până la Idar-Oberstein sunt vreo 90 de km. Am pornit într-o zi meteorologic incertă, dar ne-am zis că un muzeu se poate vizita și pe ploaie, fără să bănuim câte altele mai sunt de văzut în afara aceluși muzeu. Autostrăzii i-am preferat ireproșabilele șosele de land, prin „sate” – ghilimelele sunt de rigoare – îngrijite, curate, pline de mici pensiuni ispititoare, din care, de-aș fi apucat, nu m-aș mai fi dat dus. Peisajul e tot mai seducător, mai pădureț și mai abrupt, desimea brădetului de un verde întunecat, pajiștile cu iarba ca un gazon umed și gras, păscut de vaci aseptice, planturoase, coborâte din clipurile publicitare. Șoseaua e tot mai șerpuită și, pe măsură ce ne apropiem,

vremea se întunecă și *cețuri cresc prin negre văi*, iar când descindem într-o parcare din centrul orașului, plouă mărunț și rece. Ceea ce ne obligă să ne grăbim spre Deutsches Edelsteinmuseum, uimiți de a vedea pe distanța foarte mică două expoziții private de pietre nobile și vreo trei magazine specializate, aici fiind neîndoielnic capitala mondială a *Schmuck*-urilor.

Deutsches Edelsteinmuseum e cel mai complet din lume și, inutil s-o spun, cum mă și așteptam, e o splendoare, de la vila de secol 19 care-l adăpostește, ea însăși monument istoric, până la modul de expunere și, firește, tezaurul expus. Căci tezaur este, imposibilă și zadarnică fiind orice tentativă de descriere. Am pornit entuziast să fac poze, dar am renunțat curând, fiindu-mi peste puțină să selectez doar „ce e mai frumos”. Alegerea poate deveni oricând un act dureros, cu atât mai mult într-un astfel de loc unde frumusețea, în ipostaze de cele mai multe ori spectaculare, e debordantă. Dacă mi s-ar fi îngăduit să-mi aleg, pentru a o lua cu mine, o singură piesă din această profuziune de splendori, mi-ar fi fost imposibil. Aș fi renunțat. A alege de aici o unică piesă ar fi o jignire pentru toate celelalte, cu nimic mai puțin demne de superlativul absolut. Iar dacă stau să mă gândesc, ceea ce e efectiv fascinant în această desfășurare de forme și culori, o fascinație de natură hipnotică, este tocmai acea „frumusețe rece” care „încătușează spiritul” la vederea ei. E un paradox aici deoarece „răceala” acestui gen de frumusețe nu este una arogantă, care să impună distanță și inhibare a comunicării, ci una seducătoare – prin ce? – tocmai prin mesajul moral pe care-l transmite, odată cu cel estetic: rectitudinea liniilor, rigoarea minerală, limpezimea luminii, precizia culorilor, incompatibile toate acestea cu vremelnicia degradabilă a organicului, se constituie într-o imagine a conceptelor de puritate și incoruptibil. Pietrele nobile sunt incoruptibile. Acesta e mesajul pe care-l transmit oricare ar fi ipostaza lor: fie în starea lor primară, frustă, așa cum au străbătut mileniile, fie prelucrate, elaborate cu subtilă și migăloasă artă, de la modeste ace de păr până la somptuoase obiecte de cult, trecând prin toate expresiile posibile ale imaginației artistice și profesionale.

Dintre care nu lipsesc cele create în voluptatea gratuității jocului artizan, cum ar fi, bunăoară, acest mic „TIR” *cu totul și cu totul din aur* de 18 karate, care poartă drept container un paralelipiped de 10 cm, superb exemplar natural al turmalinului de California. După cum o vedetă, clasificabilă la curiozități, este macheta la scară a New York-ului, polizată cu respectul celor mai mici detalii dintr-un enorm cristal de stâncă. Dar o emoție cu totul aparte am trăit recunoscând piesa care a solicitat și admirația lui Ernst Jünger, singura asupra căreia a simțit nevoia să stăruie în jurnalul său: un „mare bloc de ametist, presărat cu agate, ai căror ochi somptuoși răsăreau din zăpada de cristal, de un bleu cenușiu.” Aici, în fața acestui atipic ametist – dar aici nimic nu e tipic – a simțit el „înfricoșarea specială” la întâlnirea cu spiritul „încătușat în frumusețe rece.”

Dar tot ce poate fi văzut la Idar-Oberstein nu e de cuprins într-o singură zi. Sunt, pe de o parte, monumentele istorice, pe de alta, tot istorice de altfel, cele ce țin de exploatarea și industria pietrei nobile. Pe pâraul Idarbach, ultima moară de apă – *Weicherschleife* – asemenea bătrânelor mori de apă de pe la noi, dar profilată pe polisajul pietrelor. La Monumentul Industrial Jakob Bengel, care are și azi o producție limitată, la comandă, de bijuterii în stil art deco, realizate cu utilajele originale, poate fi văzut tot procesul de producție din *illo tempore*. Punctul de atracție al celui alt muzeu, care poartă numele orașului, este „camera fluorescentă”, în fapt o cameră obscură, unde sunt savant expuse toate speciile de minerale luminescente, ceea ce creează senzații onirice memorabile. Castelul-fort Bosselstein stă dinainte de 1196 pe stânca Kirchfelsen. Mai la vale, Castelul Oberstein, de la 1320. Felsenkirche, biserică ctitorită la 1482 de cavalerul Oberen Stein, stă deasupra orașului, într-o nișă din stâncă, la o înălțime de 60 de metri. Ocrotește o cruce naturală, putând fi considerată miracol, din agat, un retablu remarcabil, opera unui maestru necunoscut din Școala de la Mainz și, desigur, pe lângă multe altele, o venerabilă orgă Stamm originală.

N-aș vrea însă ca însemnările astea să ia aparența de ghid

turistic. Voiam să ajung la o idee anume și de aceea am lăsat la urmă aspectul cel mai eclatant, absolut senzațional, a cărei revelație am avut-o la Idar-Oberstein: *aici exploatarea industrială a pietrelor nobile a fost sistată încă din anul 1870!* Încă de atunci comunitatea aceasta solidară, cultivată și înțeleaptă a ajuns la concluzia că poate trăi mult mai confortabil și mai civilizată din turismul întemeiat doar pe prestigiul pietrelor nobile. Nici o clipă nu le-a dat prin cap gândul dement de a-și reteza munții pentru a trece la exploatarea de suprafață, deși ar fi fost tentant și perfect posibil. Nici de a construi baraje, nici de a infesta mediul, nici de a distruge sate, biserici și cimitire ori vestigii romane unice în lume doar pentru a satisface pohta ce-au pohtit orice venetic. Dimpotrivă: de aproape 140 de ani, cultivă și sporesc tot ce au avut de preț. Galeriile sunt intacte și vizitabile. Ba au amenajat una anume pentru cei ce, după ce li se face un instructaj și li se dau sculele și costumul de protecție, vor să-și ofere plăcerea de a-și căuta singuri piatra cea nobilă. Au făcut pretutindeni căi de acces și parcări. Au amenajat zeci de kilometri de piste pentru cicloturism, baze de echitație, cluburi de badminton și tenis. Au un aeroport la 20 de km., legături feroviare și rutiere în toate direcțiile. Și 21 de hoteluri de la trei stele în sus. Și uite așa, harnici și plini de idei, îndestulați, civilizați și în relație cu întreg mapamondul, dar știind să rămână fără ostentație mereu ei înșiși, vor trăi în armonie până la adânci bătrâneți. Fiindcă numai cei ce știu prețui noblețea pietrei pot avea parte și de răsplata ei.

Dilemateca, nr. 26 / 2008 (iulie)

RECURS LA RAȚIUNE

Am avut o vară tristă și grea. M-a surprins pe când începusem să-mi notez câteva reflecții conturate de-a lungul lecturii unei cărți care nu poate lăsa pe nimeni indiferent: *Noblețea spiritului. Un ideal uitat*, de Rob Riemen. O carte de înțelepciune, la urma urmelor, dar atipică în arealul genului. Încercând acum să revin, constat retrospectiv că, având un singur scop, o singură și clară determinare, ea oferă totuși atâtea deschideri și unghiuri de abordare, de interpretare și comentariu, încât e imposibil ca, într-o cronică limitată de rigori redacționale, să le exploatezi pe toate. Mă voi mărgini de aceea, contrar intenției inițiale, să relev doar importanța și actualitatea acestei apariții.

Acel unic scop și clara determinare ale lui Rob Riemen sunt reactivarea măsurii și valorii umanismului și crearea unei noi receptivități pentru instaurarea nobleței spiritului într-o societate aflată în derivă pe niște coordonate care nu pot duce decât la instaurarea unui nou tip de totalitarism. Este un demers în cele din urmă temerar, întrucât poate fi, cum a și fost, ironizat ca anacronic, rupt de realitățile tehnocratice, pragmatice, „consumatoare” de efemeride, ale lumii contemporane. Dar tocmai caracterul său atipic, constând în desfășurarea în evantai a unei problematici extrem de complexe și de incitante, îi asigură puterea de seducție și accesibilitatea. Provocând însă și adversități, precum acelea ale unui mic comando care l-a acuzat expeditiv pe Rob Riemen de literaturizare inadecvată a unei cărți de idei, de supralicitare a unui umanism „vetust”, de o retardată detașare de nihilism, văzută ca încăpățânarea de „a marșa cu ochelari de cal pe un drum perfect trasat de către bunici către o Valoare oricum intangibilă” (Octav-Eugen Popa, *Obs. cult.*, nr. 474).

În răspăr cu atari rezerve, nu pot să nu remarc că ideea lui

Rob Riemen de a „literaturiza” a fost una salutară ca modalitate de *captatio*, într-o vreme când cititorii avizați sunt tot mai puțini, iar celorlalți, presupunând că mai există, trebuie să le vorbești „amăsurat priceperii”. Iar unul din farmecele acestei cărți stă tocmai în harul lui Rob Riemen de a o concepe în așa fel, încât cititorul cult îi rămâne alături, în timp ce și loaza pricepe. Se poate pune și problema actualității unei astfel de cărți. Într-un interviu cu autorul (Rom. lit., 8/2009), Sorin Lavric își mărturisește scepticismul față de efectul pe care ea l-ar putea avea asupra cititorului blazat de astăzi. La care Rob Riemen răspunde: „Cel care citește cu adevărat nu poate fi niciodată blazat. A citi este o stare de spirit, înseamnă să fii permanent deschis, să ai imaginația liberă. Este, sau ar trebui să fie, un act de transcendere a propriului sine.” Durerea, aș adăuga, este că aceia care citesc *cu adevărat*, familiarii acestei *stări de spirit*, sunt tot mai puțini. Pentru cei mulți, captivi ai efemerului, ai divertismentului, ai tot ce este *cool*, „nou, sexy și plăcut”, e nevoie de o carte cu mare putere de impact pentru a-i disloca din blazarea afișată ca blazon.

O astfel de carte este chiar *Noblețea spiritului. Un ideal uitat*. Prin tonul colocvial, prin ingeniozitatea structurii, prin prestigiul și marele număr al exponenților umanismului pe care îi convoacă, resuscitându-le argumentele și relevându-le actualitatea, ea are capacitatea de a scoate măcar pentru o clipă din blazare, de *a pune pe gânduri*. „Oamenii – scrie Rob Riemen – sunt dispuși să creadă orice, preferând să facă asta decât să gândească cu mintea lor”. Performanța sa stă în deblocarea gândirilor proprii, ceea ce duce implicit la ieșirea din pasivitate prin adoptarea unei atitudini. În *Postfața* sa, Horia-Roman Patapievică numește cartea lui Rob Riemen „un poem didactic”. Și, într-adevăr, ea e investită în mod deliberat și cu o funcție didactică, de inițiere, disimulată prin elocința pledoariei, ca și prin vibrația, nu doar o dată patetică, a ilustrelor voci convocate să o susțină. E o opțiune a autorului, consecutivă fermei sale convingeri, anume aceea că educația este cheia bunei stări a spiritului uman și singura cale de acces înspre noblețea sa. E vorba, evident, de educația liberală, cea

care, emancipată de „călăuzele” ideologice, deschide vaste perspective asupra valorilor umaniste și uzează de rațiune în accepția lui Spinoza, ca suprem dar al omului, cel care-l situează deasupra animalității și-i deschide calea înspre adevăr, conceput ca măsură și valoare. Respectul rațiunii față de ideea transcendenței, sincronia și complementaritatea acestor concepte stau la temelia civilizației. Iar Rob Riemen apelează aici la viziunea lui Goethe asupra civilizației, Goethe fiind, alături de Thomas Mann, de Platon, Socrate, Spinoza, unul dintre modelele sale de dreaptă gândire: „Civilizația este un permanent exercițiu al respectului. Respectul față de divin, față de pământ, față de semenii noștri și, astfel, față de propria noastră demnitate.” Definiție care, pusă în contrast tocmai cu disparența respectului în acest început de veac, are forța de a releva involuția înspre subcultural și, implicit, înspre subuman a societății contemporane. Cu alte cuvinte, înspre nihilism, ale cărui teze Rob Riemen le reassemblează în memorabilul monolog imaginar al lui Nietzsche. De altfel, în *Argument*-ul cărții, Vladimir Tismăneanu o consideră a fi, în esență, „un manifest antinihilist”. Ceea ce nu contrazice nicidecum caracterul ei de poem didactic. Asta a urmărit și Rob Riemen: ca, prin varii metode și tertipuri persuasive, să-i ofere cititorului revelația dezastrului spre care ne îndreptăm, cauzele și vinovățiile sale. I s-a și reproșat ceea ce s-a considerat a fi tonul „alarmist, al urgenței istorice”, care ar „sufoca” acest demers. Nefiind cătuși de puțin alarmist, ci calm și rațional, tonul cărții e marcat, în schimb, realmente, de „urgență istorică”. Orice conștiință nu doar cultivată, ci și cât de cât educată, excedată acum de cultul non-valorii, de confuzie, de kitsch, de toate aluviunile postmodernității, va înțelege imperativul „urgenței istorice” de îndată ce va citi o reflecție ca aceasta, a cărei concluzie este, de fapt, intrinsecă întregii cărți: „Lăsată la discreția prezentului și a efemerului, ființa umană nu mai poate fi decât grăbită, hăituită, rătăcitoare printr-un univers fără sens, urmărită de lipsa timpului [...] *Imperiul de o mie de ani* și *paradisul comunist* au fost concepute explicit ca alternative seculare ale eternității alungate. Societatea occidentală actuală are

aceleași aspirații ca și fasciștii și comuniștii.” Iar pentru ca afirmația să nu rămână în sfera generalizărilor abstracte, Rob Riemen detaliază fenomenul, punctual, concret, în terifiantul monolog, de asemenea imaginat, al torționarului lui Leo Ginzburg: „Oamenii nu știu ce să facă cu libertatea, ea le complică mult prea mult viața [...] Dă-le oamenilor libertatea și ei o vor transforma în desfrâu [...] Noi am inventat puterea propagandei, a imaginilor și a exaltării colective [...] Cum de poți crede că democrația și cultura ta pot coexista? Masele nu sunt interesate, căci capul lor refuză orice întrebare, iar pânțele vrea să fie hrănit. Politicienii nu sunt interesați, căci puterea lor stă în prostia maselor. Iar cei cu adevărat puternici, oamenii cu bani, nu sunt interesați, căci cultura costă bani [...] Economia, banii vor governa și ceea ce nu are *valoare comercială*, nu este *democratic* și *eficient*, nu va mai exista [...] Totul va trebui să fie *nou, sexy și plăcut*. Asta se vinde, asta e ce vor oamenii” (subl. aut.) Am reprodus numai acea parte care-i interesează și-i afectează în cel mai înalt grad pe toți cei ce, într-un fel sau altul, și-au consacrat viața cultivării valorilor consacrate, devenite în această viziune „vetuste”. Monologul este însă mult mai cuprinzător și – cine n-ar recunoaște-o? – identifică foarte exact coordonatele între care pare a eșua societatea contemporană. Cum să nu resimțim atunci necesitatea „urgenței istorice”?

Ar exista vreo soluție? Rob Riemen o vede în resuscitarea și cultivarea nobleței spiritului. Sintagma e preluată de la Thomas Mann, modelul său predilect printre celelalte modele ilustre. Acesta a publicat în 1945 un volum intitulat *Noblețea spiritului. Șaisprezece eseuri despre problema umanității*. „Rareori un titlu a fost atât de amar, scrie Rob Riemen. De atunci, abia dacă am mai auzit sau citit ceva despre *noblețea spiritului*. În societatea noastră, această sintagmă este inoportună, iar idealul însuși a fost uitat.” Dar Thomas Mann însuși a împrumutat sintagma de la propriul său model cardinal – Goethe. Care îl aflase la Spinoza... Iar Rob Riemen, azi, reconstituie toată această filiație cu vaste ramificații în arborele umanismului european, convins că reactivarea nobleței spiritului, ca scop primordial al educației

liberale, o va putea instala în conștiința societății contemporane ca „singur corectiv al istoriei omenirii”. Și chemat în ajutor e tot Thomas Mann: „Într-o democrație care nu respectă viața sublimă a spiritului și nu este determinată de ea, demagogia își face de cap, iar nivelul vieții naționale se coboară la cel al ignoranților și necultivaților, în loc să domine principiul educației și să prevaleze tendința de a ridica păturile sociale inferioare la înțelegerea culturii, făcând astfel încât nivelul culturii celor mai buni să fie recunoscut ca opțiune dominantă.” (*A bon entendeur...*)

Să fie oare acest soi de neo-narodnicism o soluție utopică? Să fi devenit oare aceste valori consacrate, pe care Rob Riemen încearcă să le apere și să le impună, „oricum intangibile”, așa cum afirmă criticii săi? Mărturisesc că scepticismul mă bântuie și pe mine când văd ce depărtări ne separă de ele. Pe de altă parte însă, indiferent care i-ar fi eficiența, o carte minunată, scrisă de un om care nu și-a pierdut credința în noblețea și puterea spiritului, rămâne o operă stenică și salutară, într-o vreme confuză, prielnică tuturor negațiilor.

Orizont, nr. 10 / 2009

Rob Riemen, *Noblețea spiritului. Un ideal uitat. Argument* de Vladimir Tismăneanu. *Postfață* de Horia-Roman Patapievici. Traducere din limba neerlandeză de Gheorghe Nicolaescu. București, Curtea Veche, 2008.

EVADAREA DIN TURMĂ

Diferența dintre noțiunea de *om de afaceri* și cea de *afacelist*, prea des ignorată, nu e nicidecum una de nuanță, ci de esență. Mutând ceea ce e de mutat, adică domeniul, aceeași e și deosebirea dintre noțiunile de *om politic* și *politician*. Omul politic e animat de principii și convingeri. Politicianul exclusiv de interese. Considerat din acest unghi, statutul lui Václav Havel este indubitabil unul de om politic. În cazul său însă, trebuie precizat că e vorba de un om politic atipic, ale cărui gândire și acțiune au fost determinate de viziunea umanistă a unui intelectual artist. Este o opinie care mi s-a conturat pe măsură ce înaintam în lectura scrisorilor trimise de el din detenție soției sale Olga.

Un comentariu aparte s-ar putea apleca asupra acestor, neverosimile pentru noi, condiții de detenție. Între 1979 și 1983, Havel a trecut prin trei închisori. Toate de cinci stele: îi erau îngăduite, cum se vede, scrisorile, vizitele, pachetele (cu lămâi, ciocolată, cacao instant, vitamine, pastă de sardele, brânză feliată, țigări BT, trabucuri, șervețele parfumate etc. etc.), avea program de televizor și cinema, putea abona și citi reviste și cărți, avea „bani de buzunar”, putea învăța limbi străine, practica yoga, juca șah, serba Crăciunul... Existau, desigur, și restricții, iar, la încălcarea lor, sancțiuni care priveau, în cazul lui, sistarea temporară a accesului la televizor sau cărți. La mijlocul termenului de condamnare, a avut loc o „audiere”: „Procedurile au fost corecte din punct de vedere formal – îi relatează el Olgăi – nu am fost nici umilit, nici ridiculizat, chiar am fost puțin amuzat de acea formă uitată de adresare – *Domnule...*” Cred că un studiu sec și documentat asupra condițiilor de detenție dinainte de 1990 în țările „vecine și pretene”, în comparație cu cele de la noi, asupra detențiilor lui Václav Havel și a lui Paul Goma, bunăoară, ar fi

cât se poate de elocvent pentru nepieritoarea și multilaterală noastră originalitate.

Revenind la scrisori, să nu uităm că Olga Havlova a fost ea însăși dizidentă și semnatară a *Cartei 77*, iar conjuncția ei cu Václav Havel va fi fost favorizată de comuna lor propensiune înspre rezistența militantă. S-au căsătorit în 1964 și au conviețuit până în 1996, când a ucis-o un cancer. Era cu trei ani mai în vârstă decât el. Amănuntul e interesant dacă îl corelăm cu tonul dominant al scrisorilor, paternalist-autoritar, muștrător și pisălog, care e curmat pe alocuri de mici accese de tandrețe *sui generis* ori de înduioșătoare îngrijorări: „Îți transmit sărutări și sunt fericit că te am – exact așa cum ești – adică cu toate defectele tale, chiar și cu concizia ta atunci când vine vorba de scris scrisori (deși e un defect pe care va trebui să-l corectezi)”. Sau: „Nu umbra pe podurile Pragăi singură noaptea și, pe cât posibil, nu merge nicăieri singură.” Căsnicia lor nu va fi fost întotdeauna scutită de „probleme”, de vreme ce îi comunică și astfel de reflecții: „Dacă voi sta mult aici, poate că problemele cu care ne-am confruntat în ultima vreme se vor domoli și cel puțin viața ta va fi mai liniștită.” Dar scrisorile conțin fără îndoială și pasaje codificate și aluzii insesizabile pentru cititorul din afară, astfel încât nu putem cunoaște cu certitudine natura reală a relației lor. Fapt evident este însă solidaritatea fără fisură care i-a legat pe toată durata acestei corespondențe.

O bucată de vreme, scrisorile sunt marcate de eforturile de adaptare și de disimulare a puseurilor depresive. Havel este însă prea lucid ca să nu conștientizeze pericolele demoralizării și să nu găsească modalitățile de a le preveni. Ceea ce face ca acomodarea să se producă lent dar sigur, nu fără o melancolică nuanță de resemnare, care răzbate uneori și epistolar: „[...] aici e nevoie de atât de puțin ca să te simți mai bine – un cuvânt prietenos, un interes cât de mic din partea vecinului, vederea unui copac.” Când adevăratele stări nu se pot comunica direct, recurge la tertipuri stilistice, cum ar fi antifraza autoironică: „Viața mea: stare stabilă, destul de mohorâtă, nici o veste importantă de comunicat, poate cu excepția faptului că am fost

ras în cap, *astfel împlinindu-se o mai veche dorință a mea*” (subl. RC). Din aceleași rațiuni apelează frecvent și la eufemisme – celula devine „mica mea cameră” etc. – sau la ambiguități din care Olga știa să decodifice sensul real: „[...] se poate spune chiar că mă simt destul de bine aici. *Chiar nu pot să mă plâng de lipsa experiențelor interesante*” (subl. RC). „Experiență interesantă”, iată o sintagmă care, în acest context epistolar, dobândește o ambiguitate cât se poate de expresivă. Toate acestea ne obligă pe noi, cei ce ne-am asumat condiția de intruși, să citim cu circumspecție mai ales acele pasaje care se referă la mediul și ambianța carcerală. Nu însă și atunci când, pe măsură ce acomodarea e tot mai împlinită, scrisorile devin din ce în ce mai reflexive.

Apar întâi exercițiile introspective, cu aspirația mărturisită de clarificare a propriei identități. Ea pornește de la evocarea complexelor reziduale din copilărie, când, din cauza „originii nesănătoase” și, pe de altă parte, fiindcă era „gras”, se simțea izolat. Cum și în detenție, reputația sa de artist îl situează într-o poziție ex-centrică. Sub acest aspect, al condiției sale de intelectual artist și dramaturg, cunoscându-i piesele și legăturile cu lumea teatrală, reflecțiile sale privind teatrul sunt surprinzătoare: „Nu pot afirma, așa cum fac adesea oamenii de teatru, că nu aș putea trăi fără el.” Se simte liber, zice, și oricând s-ar putea apuca de altceva. Ceea ce nu-i inhibă reflecțiile asupra teatrului, așa cum îl înțelege el și anume ca „un purtător de cuvânt în marele organism al societății și timpului său.” Rămâne în fond conservator în domeniu, consideră teatrul în esența sa o convenție și-i pretinde să producă „evenimente ale sufletului” și nu să atragă ostentativ atenția asupra sa, prin derapaje pe tărâmul neconvenționalului, unde se pierde „legătura intelectuală și existențială” cu publicul: „Nu țin prea tare la variatele modalități de a apropia publicul și scena, eliminând, de exemplu, avanscena, așezând scena în mijlocul sălii, cicăind publicul, punând actorii să umble printre ei [sic!] sau chiar trăgând spectatorii pe scenă. Cred că asta este în mare parte jenant, steril și intenționat” [? probabil, *ostentativ* – nota RC].

Odată cu progresul acomodării, crește ponderea reflecției, iar scrisorile sunt tot mai puțin adresate Olgăi, devenind mici eseuri pe tema câtorva mari probleme pe care încearcă să și le clarifice în primul rând sieși. De la o vreme, chiar își numește epistolele „scrisori meditative”, iar meditațiile devin tot mai minuțioase disecții ale unor concepte obsedante, cu aspirația de a pătrunde până la ultimele lor semnificații: sensul vieții, criza identității umane, responsabilitatea, credința. Un demers interesant este acela de a reconsidera dintr-o perspectivă proprie conceptul de „orânduire” – „orânduirea generală a existenței”, ale cărei esență și înțeles sunt învăluite în mister, dar care include orânduirea „libertății omenești, a vieții și a sufletului” și împotriva căreia stă „orânduirea morții”, seria încheindu-se cu „orânduirea reală a lucrurilor, mai presus de toate a celor umane, realitatea din jurul nostru, regulile, obiceiurile, circumstanțele și legăturile sale [...]” Nu știu cum sună în cehă numele acestui concept, dar „orânduire” nu mi se pare o translație tocmai fericită. E limpede că Havel se referă în considerațiile sale la un concept specific central-european, care-și are probabil originea în momentul Biedermeier, cunoscut și bine instalat și în mentalul banato-transilvan sub numele de *rânduială*: rânduiala lumii, a lucrurilor, a vieții, în cele din urmă, buna așezare a lucrurilor în lume, fiecare cu sensul și finalitatea sa. Ceea ce e cu totul altceva decât „orânduire”, cuvânt revolut, care aduce cu sine rezonanța cavernoasă a materialismului istoric.

În viziunea lui Havel, „orânduirea” lumii e astăzi grav perturbată de tentația Neantului, care „este enormă și omniprezentă și are tot mai multe lucruri pe care să se sprijine, este tot mai atrăgătoare”. Ceea ce duce la pierderea legăturii cu transcendentul, la pierderea „semnificației secrete” a existenței, astfel încât, nemaexistând „nici secretul, nici semnificația, totul este redus *doar la ceea ce este*” (subl. aut.) „Tragedia omului modern – constată Havel – nu constă în faptul că acesta cunoaște tot mai puține despre sensul propriei sale vieți, *ci că acest lucru îl deranjează tot mai puțin*” (subl.

RC). Dar, în ciuda situației în care se află, el se străduiește să-și întrețină un soi de optimism de avarie: „Și totuși, sunt convins că nu există nimic în această vale a plângerii care să-l poată priva pe om de speranță, de credință și de sensul vieții.” El crede chiar într-o soluție de redresare a condiției umane prin resuscitarea unui concept ce ocupă un loc central în gândirea sa: responsabilitatea individuală. „Caracterul de turmă al vieții consumatorului” ar putea fi totuși anihilat prin evadare, prin reaşezarea propriei existențe pe coordonatele responsabilității față de sine și față de ceilalți: „O ființă umană autonomă, capabilă să acționeze rezonabil”, poate, după convingerea sa, să facă multe întru salubritatea unei „orânduiri” aflate în derivă: „[...] pot încerca să mă comport într-un mod adecvat, un mod în care cred cu tărie că ar trebui să se comporte toată lumea – adică responsabil.” Sună puțin utopic, nu-i așa, și nu ne poate disloca scepticismul. Cu toate acestea, să nu uităm că Havel și-a formulat meditațiile în urmă cu vreo treizeci de ani, iar de atunci nimic nu le-a contrazis. Dimpotrivă, tot ce se petrece în jurul nostru nu face decât să le confirme.

Din păcate, lectura acestor scrisori, despre care Havel spune că l-au ajutat „să se adune” și să se simtă mai bine în condițiile date, nu este câtuși de puțin ușoară. Nu-mi dau seama dacă stilul lor arborescent și trudnic, ca o expresie a răsucirii asupra lui însuși, într-o ambianță plină de obstacole pe care nu le-ar „dori vreodată cuiva care scrie ceva”, îi aparține realmente sau este efectul unei traduceri a cărei precaritate s-a văzut probabil și din citatele de până aici. Nu trebuie să cunoști ceha ca să percepi de îndată barbarismele snoabe ca inoportune și improprii atât în cehă, cât și în română: „Morocănoaso, să *socializezi* de Crăciun” (64) ; „...am nevoie să *internalizez* și să diger această idee” (338). Ca să nu mai vorbim despre numeroasele agresivități asupra limbii române, care nu pot fi puse pe seama greșelilor de corectură, destule și acelea: „lumea [...] în care aparțin și eu” (91); „...doar pe această cale putem separa *pe sine* de lume” (150) ; „Totul trece chiar prin mine sau *ricoșează de un fel de armură*” (177) etc.

etc. Printre toate aceste obstacole, Václav Havel trebuie descoperit, oarecum decorticat, cu răbdare și tenacitate. Lucrul e posibil până la urmă, oferind chiar satisfacții celui ce duce lectura până la capăt, fără a se descuraja.

Orizont, nr. 7 / 2010

Václav Havel, *Scrisori către Olga*. Selecție de Jean Grosu. Traducere și note de Mădălina Țurcanu și Laura Cruceru. București, Editura Art [Biblioteca ideală], 2009.

EVROPA, ETERNA POVESTE

Nu știi ce crede Péter Nádas despre sine, dar, după lectura culegerii sale de eseuri *Rănila bătrânului continent*, am avut revelația a ceea va să zică un produs intelectual și artistic tipic Europei Centrale. Înțeleg prin asta scriitorul introvertit, senzitiv, profund marcat de un stres ancestral, istoric, exercitat, pe de o parte, de presiunea sub varii forme a Vestului și Estului deopotrivă, iar pe de alta, de eforturile de acomodare și asumare a existenței într-o ambianță plurietnică difuză, asupra căroră tratatele oficiale care trasau hotare s-au dovedit vremelnice și fără nici o putere de a duce la radicale separări. Spiritul multietnic a rămas o permanență transfrontalieră ineluctabilă, care conferă specificitatea și, la urma urmelor, farmecul acestei părți de Europă. E numeroasă această familie de scriitori, din păcate încă prea puțin cunoscută la noi, cel puțin de „marele public”, deși, nu-i așa, aparținem aceleiași lumi. La noi, în schimb, se traduc cu toptanul felurimi de Browni de valoare îndoielnică, în timp ce vecinii, de care nici nu ne mai separă acum vreo barieră, continuă să rămână în bună parte necunoscuți. O excepție sunt oarecum scriitorii maghiari, apăruiți în cea mai mare parte în traducerea doamnei Anamaria Pop: Péter Esterházy, Sándor Márai, Árpád Göncz, Béla Pomogács, Imre Kertész, Attila Bartis, György Méhes și încă alții. Apariția acum a unui florilegiu din eseistica lui Péter Nádas, scriitor de notorietate mondială, este un eveniment cu atât mai notabil, cu cât, în cea mai mare parte a lor, analizele sale socio-istorice se mulează perfect pe situațiile prin care noi înșine am trecut și trecem. Orice român, asemenea oricărui mitteleuropean, citind aceste eseuri, va constata la fiecare pas analogii de necontrazis cu realitățile din propria ogradă. Eseurile lui Péter Nádas, scrise între 1992 și 2008 și selectate aici de doamna Anamaria Pop, sunt astfel încă o dovadă, de data aceasta

implicită, a relativei unități de destin și spiritualitate a Europei Centrale ca entitate distinctă, aflată cu restul continentului într-o relaționare complicată și mereu problematică.

Péter Nádas este genul de intelectual care-și asumă riscurile gândului dus până la capăt, în analize subtile, până reușește să dea de *causa causarum*. Un virtuoz al nuanțării și al tăierii firului în opt, cu noimă, ajungând întotdeauna la concluzii care, oricât de inconfortabile, nu pot lăsa în urmă un cititor pasiv: îl incită, îl contrariază sau solidarizează, oricum, îl pune în stare de reflecție activă și o face de obicei în fraze complicate, arborescente, care vor fi fost veritabile probe de anduranță chiar și pentru o traducătoare versată, ca doamna Anamaria Pop.

Din colajul eseistic realizat de d-sa, se conturează cu pregnanță două imagini. Prima este cea a autorului însuși, încă prea puțin cunoscut la noi, cu principiile și convingerile, fobiile și aprehensiunile sale, în fine, cu crezul său artistic, care-l definește ca scriitor militant, cu mesaj, dar nu din cei apodictici, fortificați în certitudini, ci unul cu dileme și perplexități personale. „Subiectul conștiinței profesionale a scriitorului, zice el, *nu este istoria, nici memoria*, la fel cum nu e nici în cazul Papei sau al cancelarului german, *ci calitatea relației dintre acestea două*. Iar această calitate există sau nu, în funcție de deciziile libere luate de oameni liberi” (subl. R.C.) Cum se vede și din acest citat, el concepe scriitorul în contextul său istoric și, totodată, în necesară conexiune cu trecutul. Prin această prismă sunt considerate și evenimentele, faptele, personajele ori personalitățile: „[...] mie îmi place mai degrabă să văd lucrurile în interdependența lor, iar în acest caz e destul de greu să despart grâul de neghină.” Cu atât mai greu când e vorba de a identifica vinovății, fără a cădea în capcanele emoționale ale subiectivității: „[...] nu există *păcat moștenit, nici rușine comună*” (subl. aut.) Totul ține de individ și este determinat de ponderea pe care o au în personalitatea sa responsabilitatea și educația, doi piloni pe care se sprijină întreaga viziune a lui Nádas asupra prezentului: „Legitimitatea puterii reprezintă doar o condiție

preliminară pentru moralitatea politică, dar responsabilitatea mea personală este singura ei garanție.” Responsabilitatea – ca și în viziunea lui Václav Havel – este elementul esențial în definirea unui *om liber* și, ca atare, factorul decisiv în asigurarea echilibrului dintre putere și morală. Dar, spune Nádás, echilibrul nu e ceva ce poate fi găsit o dată pentru totdeauna, el trebuie căutat mereu”. Or, „rănilile bătrânului continent” își au sursa, indiferent de epoca în care s-au produs, în precaritatea acestui echilibru și în modul în care căutarea lui a fost întotdeauna mai curând simulată decât reală și de bună-credință. Există o tradiție europeană a conformismului și oportunismului, consecutive mentalității tribale și a intereselor obscure niciodată absente. Exemplul clasic e Tratatul de la Yalta, dar Nádás o identifică și în modul în care Occidentul a tratat revoluția din Ungaria, din 1956. Am putea adăuga și Primăvara de la Praga. Acestea fiind doar vârful aisbergului. Din climatul de oportuniste, ipocrizii și trădări s-a născut conceptul de „coexistență pașnică”, un compromis monstruos, care a cunoscut expresii grotești. Printre exemplele lui Nádás se regăsește și momentul vizitei Ceaușeștilor în Anglia. Lor le și este dedicat eseu *Crima din Ajunul Crăciunului*, care pornește de la oribilul film al procesului și execuției. Nádás mărturisește că nu găsește nici un motiv de îndurare, cu atât mai puțin de simpatie, pentru cuplul „tiranilor”. Atunci și acolo se pune problema „cine pe cine ucide mai repede”, iar acuzații și acuzatorii erau deopotrivă de „proști, pocți, inculți, duri, ordinari”, lipsiți de „tot ce conferă demnitate unui om.” Singura deosebire dintre ei era aceea că „tiranii” reușeau să-și stăpânească frica, în timp ce „tribunalul” era evident sub imperiul ei, depășit de enormitatea momentului și de percepția „propriei micimi”. A fost acela un moment exponențial, pe care Péter Nádás și-l asumă, implicându-ne pe toți: „Până acum niciodată nu ne-am revăzut așa pe noi înșine, cu ochiul liber, în oglinda istoriei universale.” Iar în concluzie, constată că filmul acela nu privește doar ce s-a petrecut în România, ci este „[...] un autoportret îngrozitor al *dictaturilor*.” Să reținem acest plural pe care l-am subliniat. Nu

pentru a ne simți mai puțin culpabili, fiind la grămadă cu ceilalți, ci pentru a realiza adevărata amploare a unei răni: compromisul, oportunismul, ipocrizia, lașitatea (München 1938, Yalta 1945...), care au îngăduit instituirea dictaturilor și configurarea unei Europe bipolare. Care continuă să fie percepută astfel și după căderea Zidului Berlinului, luat ca simbol al căderii dictaturilor. Doar că atitudinea duplicitară și oportunistă a Occidentului a rămas neschimbată, mai bine zis, s-a adaptat noilor împrejurări, în timp ce indivizii veniți din comunism „au ales amnezia totală”, fiind lipsiți de personalitate și de simțul răspunderii. Mentalitatea lor e devoalată de Péter Nádas fără menajamente: „În interesul tău și al fericirii familiei, trebuie să eludezi legile scrise, contractele valorează exact cât hârtia pe care au fost scrise, cuvântul dat nu contează, trebuie să jefuiești, fără să stai pe gânduri, statul care-ți e ostil.” Acest nou tip uman continuă să aplice și acum arta simulării, cu toată ipocrizia conținută, pe care a deprins-o sub dictatură. Simulează democrația și face legi care îl apără de orice tulburare, deoarece „Legile sunt în așa fel elaborate, încât să conțină din start fisuri pe segmentele corespunzătoare.” Ce familiar ne sună toate astea! Ca și întrebarea retorică, dar care arde, ca degetul pus pe rană: „Oare de ce a devenit tocmai justiția veriga cea mai slabă din lanțul democrației?”

Criză morală, spunem noi. Un cerc vicios care subminează democrațiile. Nádas recunoaște ponderea crizei morale, dar nu crede în efectul ei determinant. În opinia sa, criza morală este un efect, nu o cauză, iar cele ce subminează înainte de toate democrația sunt absolutismul și autocrația, care, în țările ieșite din comunism, se substituie insidios dictaturii. Un rol esențial în această substituie îl are, în viziunea lui Nádas, căderea în desuetudine a educației. E încă un fenomen în care ne recunoaștem frisonați, ca într-o oglindă concavă ce revelează toate detaliile involuției: „Personal – mărturisește Péter Nádas – nici în viitor nu mi-e teamă de crizele morale la nivel național, dar mi-e teamă, cu atât mai mult, de lipsa patologică în masă a cunoștințelor, de deficitul patologic și în masă al aptitudinilor

abstracte, de ignoranța filosofică și de ceea ce rezultă din toate astea: dezorientarea în masă, corupția și criminalitatea care ne dirijează criza morală.” În societățile postcomuniste, nu doar conștiința și respectul de sine s-au perimat, nu doar noțiunea de responsabilitate, ci și *ținuta*. Iată un concept ce părea desuet, exclus din dezbaterile de idei, o valoare deopotrivă estetică și morală, cu abandonarea căreia Nádás nu se resemnează: „[...] o anume ținută, ca să folosesc o expresie mai veche, o persoană care nu are ținută nu este în stare să vorbească, nu are limbajul necesar. Se simte jignită dacă i se amintește asta...”

La un moment dat, Péter Nádás avansează această aserțiune care sună a concluzie: „Dezavantajul istoric acumulat [de societățile postcomuniste – nota R.] e imens și se pare că, într-adevăr, nu poate fi recuperat.” În cele din urmă însă, în răspăr cu luciditatea incisivă a analizelor sale, el își mai păstrează o perspectivă optimistă. Ea își are resursele în constatarea că – în pofida păcatelor lor și a îndelungatului concubinaj cu „lagărul socialist” – marile puteri se întemeiază pe democrații ale căror mecanisme continuă să funcționeze independente unele de altele. „Pentru mine – reflectează Nádás – aceste instituții democratice care funcționează în paralel reprezintă singura garanție că există, totuși, posibilitatea ca, din elementele utilizabile ale haosului și ale anarhiei, să se configureze o nouă ordine europeană, mai transparentă, mai justă, mai previzibilă.” Probabil că așa va fi. Deocamdată însă, încheind această lectură foarte solicitantă, nu-mi pot reprima constatarea că, în exhibarea dură a „rănilor bătrânului continent”, Péter Nádás e mult mai convingător decât în argumentarea posibilei lor cicatrizări, într-un viitor incert.

Sunt surprinse în acest volum 14 eseuri cu puncte de plecare diverse, scrise în primii opt ani, cei mai fierbinți, ai erei postcomuniste. Fiecare merita – ceea ce e imposibil într-un articol – o analiză aparte. N-am făcut decât să „survolez” ansamblul, încercând să identific câteva repere de lectură. În substanțiala sa prefață – *Simțul moral în zodia comodității imperturbabile* – doamna Carmen Mușat remarcă „seva narativă” care impregnează aceste eseuri, pe care le numește un

„roman de idei”. Sub impresia îmbeșugării lor tematice, a diversității abordărilor și a unghiurilor de atac, mă simt tentat să supralicitez, numindu-le *o epopee ideatică*. Al cărei principal merit stă în cutremurul pe care-l produce asupra „comodității [noastre] imperturbabile”.

Orizont, nr. 10 / 2010

Péter Nádas, *Rănila bătrânului continent*. Eseuri. Prefață de Carmen Mușat. Traducere din limba maghiară și note finale de Anamaria Pop. București. Curtea Veche, 2010.

NECESARELE NUANȚĂRI

Infama, „soluție finală” imaginată de Hitler și pusă în practică de „experții” săi a avut ca urmare culpabilizarea la modul absolut a Germaniei, în integralitatea ei. Printr-o generalizare reducăționistă, grevată de o întreagă gamă de *parti-pris*-uri induse propagandistic, i se atribuie toate relele care au bulversat veacul trecut: autoritarism, militarism, naționalism, rasism, antisemitism, expansionism, genocid. Deși în ultimul timp umorile s-au mai temperat și chiar foștii dușmani tradiționali ai Germaniei privesc lucrurile mai rezonabil, a încerca să stabilești adevăratele proporții ale vinovățiilor implică încă suficiente riscuri, dintre care cel mai redutabil rămâne acuza de relativizare a crimelor nazismului. Este un risc pe care dl Lucian Boia, cunoscut de acum ca un pasionat al deconstrucției ideilor de-a gata, și-l asumă în noua sa lucrare, *Tragedia Germaniei*, unde abordează problema frontal, pornind de la un imperativ de bun simț: „A venit timpul în Europa de azi ca responsabilitățile istorice să fie cântărite cu mai mult echilibru și cu mai multă detașare.”

Într-o notă liminară, autorul își previne cititorul că nu e vorba de vreo sinteză sau studiu erudit, ci de un eseu conectat la lucrări și interpretări recente, unde avansează *teza* conform căreia „derapajul nazist nu poate fi imputat vreunei „predispoziții” germane, ci se prezintă ca un rezultat al unei tragice înlănțuirii de evenimente.” Înlănțuire pe care o urmărește analitic nu doar din 1914, ci de pe la mijlocul secolului al XIX-lea, când Germania a cunoscut o ascensiune economică, științifică, culturală, teritorială și demografică și un prestigiu consecutiv care, prin ele însele, au neliniștit Europa, – până la dezastrul din 1945. Lucian Boia este – ca și Péter Nadas – un virtuoz al artei nuanțării, care devine aici principalul revelator al *tezei*. Nuanțările d-sale sunt aproape întotdeauna plauzibile și

duc la dislocarea unor puncte de vedere care se dovedesc vetuste sau interesate, ca și la deschiderea unor noi perspective, capabile să contrarieze spiritele conservatoare. Sunt luate pe rând capetele de acuzare, analizate și subtil nuanțate, până la constatarea, care în cele din urmă se impune aproape de la sine, că Germania n-are întâietatea în nici unul din fenomenele incriminate. Au fost germanii mai naționaliști, mai expansioniști decât ceilalți europeni? Nicidecum. În constituirea națiunilor au existat două modele, spune Lucian Boia: cel german, etnic, care „aspira să-i reunească pe toți germanii”, și cel francez, politic, care „urmărea (și a reușit) să-i transforme în francezi chiar pe cei care la origine nu erau francezi.” Într-un veac al ebuliției naționalităților, cei mai mulți europeni au urmat modelul german, cu aspirația de a cuprinde întreaga etnie, definită prin limba comună, între aceleași hotare. Așa s-au conturat, cel puțin mental, idealurile naționale numite Germania Mare, Ungaria Mare, România Mare, Serbia Mare, Bulgaria Mare, până și Albania Mare. Ca să nu mai vorbim de expansionismul Marii Britanii, Franței ș.a., cu imperiile lor coloniale, în afara criteriilor etnice și lingvistice. Atâta doar că – spune Lucian Boia – „Germania avea însă o problemă în raport cu restul Europei: spațiul național german, definit prin trăsăturile sale etnice și lingvistice, se prezenta ca cel mai întins și mai populat de pe continent, cu excepția ansamblului rusesc.” Ceea a dus, firește, și la neliniștea continentului, care își vedea amenințat echilibrul. De aici, mi-aș permite să adaug, derivă și interpretarea îndeobște abuzivă, justificată doar sub dictatura nazistă, a celebrului prim vers din *Imnul Germaniei*, unde sintagma *über alles* e tradusă prin *peste tot*, când sensul ei original, corect, este, de fapt, *mai presus de orice*: Germania, patria, mai presus de orice. De altfel, *Imnul* precizează clar limitele: de la Meuse la Memel și de la Adige la strâmtoarea Belt. Ceva mai mult decât cuprind hotarele actuale, dar, oricum, nu *peste tot*.

Pe măsura afirmării sale, constată Lucian Boia, în Germania se conturează și complexe ei: unul de superioritate, altul de frustrare, cu importanța lor în politica sa, care n-a fost tocmai inspirată:

„Germania n-a fost mai agresivă decât ceilalți ; a avut însă – și a plătit pentru asta – o politică mai proastă decât a celorlalți.” Mai departe: a fost Germania mai puțin democratică? „Răspunsul – scrie Lucian Boia – este fără ezitare da, înainte de Primul Război Mondial, Germania a fost mai puțin democratică în comparație cu principalele țări occidentale.” Dar. Există întotdeauna în argumentația istoricului un *dar*, care, chiar dacă nu e formulat ca atare, vine să tempereze la timp radicalismul unor afirmații într-un sens sau altul. În cazul de față, chiar mai puțin democratică fiind, „În ciuda unor abuzuri [...] drepturile esențiale erau garantate: libertatea cuvântului, libertatea de întrunire și asociere, libertatea presei... Germania nu era prea democratică, dar nici nedemocratică !” Aceasta e și explicația unui alt fenomen determinant în istoria Germaniei și anume amploarea mișcării socialiste, care, în preajma Primului Război Mondial, era reprezentată de cel mai mare partid social-democrat din lume. Cât despre răspunderea pentru declanșarea primei conflagrații mondiale, Lucian Boia consideră că aceasta a fost „rezultatul unei nemărginite prostii colective”, toate statele implicate având partea lor de vină. În acest context, „Răspunderea Germaniei a fost mare, *dar* (subl. RC) a ajuns să pară și mai mare decât a fost în realitate. Destinul nefericit al acestei țări a fost acela de a se instala – durabil – în rolul, real sau presupus, al agresorului.” Punctul de plecare, singurul, al nefastului conflict, a fost Sarajevo. De unde și întrebarea dacă „tot Germania a fost vinovată pentru proiectele expansioniste ale Serbiei și pentru atentatul de la Sarajevo?”

Evident, spațiul nu-mi îngăduie să urmăresc tot traseul argumentației autorului. Am recurs până aici doar la câteva exemple, pentru a-i oferi cititorului „o idee” asupra modului de operare al unui istoric neinhibat de tabuuri și de verdicte acceptate ca imuabile. Argumentația sa decurge astfel cursiv și convingător, chiar dacă, pe alocuri, cu discrete reflexe cazuistice, conturând treptat o nouă viziune, mai rezonabilă, întrucât aplecată și înspre audierea celorlalte părți. Ceea ce nu însemnă cătuși de puțin că punctul vulnerabil al

tragediei germane nu rămâne totuși holocaustul, care și este, de altfel, cum constată și Lucian Boia, „capitolul cel mai des invocat din istoria celui de al Treilea Reich.” DAR: nici antisemitismul, nici rasismul, nici eugenia nu sunt invenții germane, iar înțâietatea în aplicarea lor aparține altora. Antisemitismul a fost (mai este? – RC) un fenomen general european, care, până la Hitler, s-a manifestat în Germania cu mai puțină virulență. Aici evreii s-au integrat firesc, legătura lor cu Germanii fiind una istorică: „Nicăieri evreii nu s-au simțit mai „acasă” ca în Germania.” Și nicicând căsătoriile mixte n-au fost mai numeroase ca în momentul instaurării dictaturii naziste. Și atunci? „Obsesia antisemită a nazismului – consideră Lucian Boia – nu poate fi interpretată drept continuare și amplificare a unei tradiții antisemite specific germane. Paradoxul german stă în faptul alunecării dinspre un antisemitism limitat (sub nivelul mediu al antisemitismului european) la un antisemitism extrem.” Ei bine, *hic iacet lepus*, aici e punctul nevralgic al întregii problematice actualizate de dl Lucian Boia. Paradoxul: cum fost posibil ca, în corpul unui popor atât de gânditor, de muzical, de ingenios, să se dezvolte o excrescență atât de monstruoasă?

Lucian Boia urmărește pas cu pas traseul care a dus la instaurarea nazismului și parvenirea – prin alegeri democratice! – a lui Hitler. Evenimentele care l-au jalonat sunt clare și se situează într-o logică a fatalității. Rămâne totuși întrebarea: cum a fost posibil tot ce a urmat *după* instalarea la putere a lui Hitler? Acesta e pragul greu de trecut pentru orice conștiință normală. A fost posibil, așa zice, prin instaurarea *terorii*, instrument de lucru predilect al oricărei dictaturi. Avansând o explicație, Lucian Boia chiar face analogia cu dictaturile comuniste: „Tot ce s-a întâmplat cu evreii a fost pus la cale de un grup restrâns de persoane, executat de asemenea de o minoritate și, din păcate, acceptat tacit de o majoritate de germani, care n-au știut sau n-au știut decât parțial, și asta fiindcă n-au vrut să știe, deoarece așa i-a condiționat psihologia totalitarismului. Același gen de acțiune întâlnește și în țările comuniste în raport cu crimele comunismului. /

Trebuie admis că într-o primă etapă nazismul lui Hitler a fost mai puțin exterminator decât comunismul lui Lenin și Stalin. Acesta din urmă are o prioritate incontestabilă la capitolul crimelor de masă.” Da, dar până azi ne cutremură cele petrecute tocmai în a doua etapă a nazismului lui Hitler. Și asta pentru că, în majoritatea lor, crimele lui Lenin și Stalin, ca și genocidul din 1915 împotriva armenilor, despre care și azi se vorbește în șoaptă, s-au petrecut undeva în afara Europei. Pe când genocidul hitlerist a fost conceput și aplicat la scară industrială și cu tehnologie de ultimă oră, aici, oarecum sub ochii noștri, în mijlocul Europei. De aici, cred, și impactul său mai puternic resimțit de Occident, iar întrebarea – cum a fost posibil? – rămâne suspendată între răspunsuri difuze, chiar și după ce încheiem lectura eseului dlui Lucian Boia. „Singura certitudine însă, în problematica pe care am urmărit-o – scrie d-sa în încheiere – rămâne firul evenimential care leagă atentatul de la Sarajevo din 1914 de prăbușirea Reichului în 1945. Privită în această perspectivă, tragedia Germaniei pare a sta mai puțin sub semnul unor deficiențe structurale, cât al unei perverse îmbinări de evenimente neașteptate și de decizii cu urmări nebănuite.”

Germania de azi, ieșită din infern, renăscută din propria cenușă, devenită o forță politică, economică, culturală de care nimeni nu mai are a se teme, se află la capătul unui dureros proces de exorcizare a răului. Generația contemporană cu mutații malefice este epuizată. Seniorii de azi sunt cei care și-au reconstruit țara din temelii. Iar generațiile noi află ce a fost și le vine greu să înțeleagă. Ele n-au ce să-și amintească și privesc înainte. Mai există însă în mentalul colectiv, remanentă, insidioasă, o anumită prudentă, o grijă, de altfel neîntemeiată, de a nu oferi motive de resurrecție vechilor culpabilizări. O stare de spirit obscură, perceptibilă în mici detalii, cum ar fi atenția acordată imperativelor stupide ale „corectitudinii politice” sau circumspecția încă persistentă în receptarea unui Ernst Jünger, bunăoară. Poate că e bine de aceea ca, după lectura eseului dlui Lucian Boia, să ne amintim și de cele rostite de Thomas Mann

în conferința sa din 1949, *Germania și germanii*: „[...] nu există două Germanii, una malefică, alta bună, ci doar una singură care, prin viclenia diavolului, a împins în rău ceea ce a avut ea mai bun.”

Orizont, nr. 2 / 2011.

NOSTALGIA TOXICĂ

Spre sfârșitul anilor 70 ai veacului trecut, în revista „Paris Match” – care circula în regim conspirativ: citește și dă mai departe... – a apărut un interviu cu o personalitate militară americană. Nu-i mai rețin nici numele, nici importanta funcție pe care o avea în acel moment. Iar din întregul interviu îmi mai amintesc doar întrebarea dacă crede în posibilitatea izbucnirii unui al treilea război mondial. La care omul a răspuns fără să ezite: da, în Iugoslavia, după moartea lui Tito. Crunta profeție s-a împlinit și, chiar dacă nu imediat și nu la proporții planetare, războiul a reușit să răvășească toată Europa și să producă, dincolo de pierderile materiale, imense și de cele mai multe ori ireversibile traume celor implicați – cei mai mulți fără voia lor – în această conflagrație absurdă, cu alură de vendetă trezită dintr-o latență istorică. Am citit numeroase studii, eseuri, comentarii, reportaje pe tema în chestiune, dar nici unul nu mi-a produs revelația înțelegerii fenomenului și mai ales a consecințelor sale, ca romanul *Ministerul durerii* al scriitoarei croate Dubravka Ugrešić. O carte tulburătoare și dureroasă, care onorează unul din rosturile capitale ale scriitorului, acela de a provoca îngândurările fertile ale cititorului. Într-o notă liminară, autoarea avertizează că „totul este pură ficțiune”, dar rămâne evident că romanul s-a configurat din propria sa experiență, din propriile-i traume și obsesii care se cereau exorcizate pe această cale.

Dubravka Ugrešić (n. 1949), licențiată în litere a Universității din Zagreb, a debutat literar în anii 80. În 1991, o dată cu izbucnirea războiului de secesiune a Iugoslaviei, fiind deja o scriitoare de notorietate, a avut curajul ca, într-o atmosferă de intoleranță și violență eruptivă generalizată, să se pronunțe public și explicit împotriva a ceea ce ea numește „virusul nebuniei naționaliste”. Consecința

imediată a fost o campanie oribilă de presă, care a transformat-o în inamic public. Acuzată de trădare, izolată, terorizată, amenințată în permanență, a părăsit Croația în 1993 și s-a stabilit în Olanda. A continuat, firește, să scrie, altfel nu rezista, iar azi e o scriitoare de notorietate internațională. Dar însingurarea, disperarea, aspirația înspre un rost, sentimentul frustrării, singurătatea și nostalgia care au bântuit-o se regăsesc transferate în narațiunea confesivă a Tanjei Lucič, protagonistă din *Ministerul durerii*.

Aceiași război absurd o determină și pe Tanja, licențiată și ea în litere la Universitatea din Zagreb, să ia calea exilului, stabilindu-se în cele din urmă la Amsterdam. Suportă greu impactul noilor realități și se apără cum poate, într-o primă fază refugiindu-se în deambulări terapeutice: „[...] am plecat din ce în ce mai des în locuri care nu însemnau nimic pentru mine [...] Mersul cu trenul mă liniștea. Călătoream cu privirea ațintită pe fereastră, fără să mă gândesc la nimic [...] În trenuri și în gări mi-am însușit limbajul singurătății umane.” E o intelectuală, n-are propensiuni gregare și totuși, uneori simte nevoia să intre în cafeneaua bosniacului Bella, ca să adulmece puțin „turma”, fără să știe dacă îi aparține cu adevărat. Își află rostul – crede ea – și sentimentul apartenenței comune abia când ajunge să predea literatura iugoslavă la catedra de slavistică a Universității din Amsterdam. Grupa de studenți e formată tot din iugo-fugari, cum ea însăși este. I se adresează cu „tovarășa”, apelativ care „reprezenta pentru studenții mei un cod cifrat intim și vesel pentru legătura cu băncile de școală pe care noi toți, și ei, și eu, le lăsasem demult în urmă, o dată cu timpul care s-a scurs, cu țara care nu mai exista” (subl. RC). Ultima sintagmă introduce prima undă de nostalgie, de „iugo-nostalgie”. Totodată, prima problemă era, ca și războiul care o determinase, de domeniul absurdului: disciplina pe care trebuia s-o predea, iugoslavistica, dispăruse o dată cu Iugoslavia. În locul unei singure literaturi, apăruseră cinci. La fel și cu limba. Avea totuși acum o certitudine și un rost: studenții ei. „Ei reprezentau centrul meu interior, piața mea centrală, strada principală, artera mea, la propriu.”

Dar ei veneau din toate părțile țării „care nu mai exista”, aveau, fiecare, istoria și rănilile sale, iar „tovarășa”, plină de bune intenții, s-a gândit că trebuia să găsească „[...] în nebunia aceea un teritoriu care să ne aparțină tuturor în mod egal și care să fie cel mai puțin dureros. Acest lucru putea fi, așa am crezut cel puțin, doar *trecutul nostru comun*” (subl. RC). Zis și făcut. Tanja își transformă cursul într-un experiment insolit. Cu ajutorul literaturii, reactivează memoria afectivă a studenților săi, încercând să coaguleze această mică și efemeră comunitate în jurul trecutului comun, aflat mai aproape de normalitate decât prezentul. În structura narativă, imaginea sacoșei de rafie, cu dungi roșii, albe și albastre, comună Europei centrale postcomuniste, care s-a revărsat apoi deopotrivă spre est și vest, devine simbolul recuperării acestui trecut. „Tovarășa” le propune să colecteze în sacoșa imaginară, sub forma unor mici eseuri, exponatele „iugo-nostalgice” ale fiecăruia: „– Ce fel de exponate? m-au întrebat / – Mentale. Tot ce vă aduceți aminte, ce vi se pare că este important. *Țara noastră* (subl. RC) s-a destrămat, ar fi cazul să păstrăm ceva, înainte de a uita totul.” Din nou, deci, „țara noastră”, – expresie a adevărului dureros că fosta Iugoslavie e resimțită ca a lor, a fiecăruia, mai curând decât noile state rezultate din destrămarea ei și din care, la urma urmelor, fiecare s-a văzut nevoit să fugă. Experimentul are inițial priză, grupa și-l asumă cu interes, dar pe parcurs se produc neprevăzute efecte secundare. Răscolirea trecutului, acutizarea nostalgiei, pe care cei mai mulți dintre studenți nu o conștientizaseră, redeschide răni, reactivează neliniști, resuscită deznădejdi căzute în latență: „Nostalgia, dacă acesta este cuvântul potrivit, era un agresor brutal și șiret, care te lovea pe la spate, te ataca atunci când te așteptai cel mai puțin, dându-ți o lovitură direct în plex de ți se tăia răsufarea.” Intervin și incidente care compromit definitiv inițiativa Tanjei. Convinsă că studenții „ei” o iubesc, e consternată când unul dintre ei, care va rămâne neștiut, o reclamă pentru inițiative excentrice și nerespectarea programei. Începea să înțeleagă: studenții erau mult mai sensibili la apartenența etnică decât apreciasse ea, iar superiorii academici erau foarte atenți la „realitatea politică” pe care

inițiativa ei de întoarcere asupra *trecutului comun* o sfida. Nu era bine: în Olanda toți aflaseră un tărâm al uitării, iar ea le răscolise nostalgiile de care reușiseră să se debaraseze în straturile profunde ale conștiinței. O vizită de o săptămână acasă, la Zagreb, unde trăiește încă mama ei, îi complică și mai mult existența. Are aici revelația idealizării fondului real și derizoriu din care s-a dezvoltat o nostalgie clorotică, de exil. Constată cu stupeoare că nimeni dintre cei vinovați, „care au nenorocit o țară întregă”, nu se consideră vinovat. Iar, pe de altă parte, „Iugoslavia a fost o țară groaznică. Pe atunci toată lumea mințea, așa cum face și astăzi. Cu diferența că acum minciuna s-a divizat în cinci părți.” La revenirea în Amsterdam, află că unul dintre studenți, bosniacul Uroš, cel care mărturisise că așteptase de la cursul ei să-l ajute „să-și revină” după coșmarul războiului, s-a sinucis. De rușine. După ce aflase că tatăl său fusese deferit Tribunalului Internațional de la Haga, pentru crime de război. Fenomen de altfel obișnuit printre refugiați, determinat „de umilință, deznădejde, teamă, singurătate și rușine.” Se poartă discuții și pe seama Tribunalului de la Haga. Exasperată, Tanja îi explică lui Igor, și el student: „Aici sunt oameni care ne strâng nouă rahatul ! Pentru că noi nu simțim nevoia s-o facem de unii singuri ! Pentru că nici măcar nu ne pute !”

În treacăt fie zis, relația cu Igor sfârșește într-un *love story* care putea lipsi. E singurul lucru previzibil în acest roman care excelează prin originalitate și imprevizibil. În fluența tramei sale epice, narațiunea realistă, bogată în dialog și detalii concrete, face casă bună cu confesiunea și reflecția eseistică. Dar ceea ce captivează, dincolo de virtuozitatea scriiturii, este curajul de a clama acele adevăruri, scandaloase în patrie, pentru care a și fost nevoită să-și ia lumea-n cap. Ceea ce toată lumea știe, dar nimeni nu se încumetă să spună deschis, este că slavii de sud dețin un potențial sporit de violență și agresivitate (butoiul cu pulbere!), crescut dintr-o mentalitate tribală și o ură ancestrală. Dubravka Ugrešić nu se sfiște să le identifice explicit, în expresii memorabile: „Conaționali noștri au inventat un verb mai drăgălaș, mai cordial: a îndușmăni [...] A se îndușmăni

înseamnă să respiri ură, să urăști cu calm, multă vreme, înverșunat și după tradiție, fără un motiv concret.” Sau. „De ce ați părăsit țara? Pentru că la noi în popor se spune despre copilul care doarme adânc că doarme „ca înjunghiat” și nu „ca un înger”, ca în alte limbi !”

Demn de remarcat este și că Dubravka Ugrešić consideră tragedia iugo-slavilor în contextul mai larg și specific al Europei Centrale. Iugo-slavii sunt doar partea ei balcanică, unde nivelul de civilizație a evoluat mai lent iar diferențele etnice și religioase s-au manifestat mai impetuos. Dăinuie însă și aici prestigiul Împărăției defuncte și este semnificativ în acest sens următorul pasaj din eseul uneia dintre studentele Tanjei: „Ceea ce una Iugoslavia nu era atât sloganul „fraternitate și unitate”, cât căile ferate austro-ungare și găurile. De fiecare dată am o strângere de inimă când văd acea culoare galbenă austro-ungară de pe fațadele gărilor și mușcatele curgătoare care înfloresc în ghivece. Când văd o asemenea gară, știu că am ajuns *acasă*” (subl. RC). Dubravka Ugrešić nu numai că se consideră mitteleuropeană, dar își asumă întreaga tragedie a acestei părți de lume din care țara ei „care nu mai este” a făcut parte. Este și explicația frecventelor intrări în consonanță a cititorului român cu reflecțiile autoarei: solidari și sortiți să aparținem aceleiași lumi. Filmul lui Philip Kaufman, *Insuportabila ușurătate a ființei*, după romanul lui Kundera, urmărit într-o clipă de plumburie singurătate, îi produce Tanjei revelația întregii tragedii: „Dădeam cu capul de zidul unor pierderi general umane. Plângeam fără să scot un sunet, îi regretam pe toți la rând, ca o bocitoare balcanică, de parcă aș fi fost multiplicată de sute de ori. M-a cuprins jalea pentru fațadele din Zagreb, Sarajevo, Belgrad, Budapesta, București și Skopje care se degradau, m-a înduioșat...” etc. etc. În final, „Totul se încălcase într-un singur ghem.”

Excelent tradus de doamna Octavia Nedelcu, care face și foarte utilele subnotări, romanul Dubravkăi Ugrešić rămâne deschis înspre perspective incerte. Încheind lectura, mi s-a impus o singură concluzie care, din păcate, de la o vreme, a devenit de actualitate și

pentru realitățile românești, suscitând același gen de toxice nostalgii: „Să te întorci în țara de origine înseamnă să mori, să rămâi în țările în care ai ajuns înseamnă să fii înfrânt [...] momentul plecării este singurul nostru triumf.”

Dubravka Ugrešić, *Ministerul durerii*. Traducere din limba croată și note de Octavia Nedelcu. Iași. Polirom, 2010.

II

CONVORBIRI

„ALĂTURI DE MUZICĂ, POEZIA E SINGURUL TĂRÂM ÎN CARE OMUL POATE REALIZA SUBLIMUL”

PAULINA POPA: Între toate imaginile, imaginea flăcării unei cărți pe care o parcurgi prin prisma unei memorii străvechi mărește senzația până dincolo de fenomenul în sine. O imagine de genul acesta am purtat cu mine de-a lungul anilor, aproape epuizând romanele Domniei Voastre. Așa încât mă simt obligată să vă adresez o întrebare: Ce trăire a creat o asemenea stare de reverie originară: un adevăr al existenței ori o convingere vizionară purtată în subconștient?

RADU CIOBANU: Întrebarea dumneavoastră, pe cât de ceremonioasă, pe atât de sofisticată, mă cam intimidează. Înțeleg că vă referiți la romanele mele istorice. În acest caz n-a fost, însă, vorba de vreo reverie, ci de o revelație originară. Ea s-a produs prin anii 72-73, când, două veri la rând, am străbătut Bucovina, Țara de Sus, cu pasul, din mănăstire în mănăstire. Am avut atunci revelația unui adevăr al existenței, cum bine ziceți, ignorat (de mine) până atunci: adevărul fascinant al epocii lui Rareș, eminentamente fabuloasă, creativă, novatoare, orgolioasă și dramatică. Și totodată mi s-a revelat, conturându-se, un posibil punct nevralgic al acelor vremi: relația dintre artist și putere. Punct nevralgic care, pentru mine, trăitor în niște ani în care această relație devenea tot mai tensionată, se dovedea de cel mai mare interes. Problematika aceasta a sfârșit prin a deveni obsedantă, ea urmărindu-mă și în alte câteva romane ulterioare *Nemuritorului albastru*. Dar aceasta presupunea și o nouă viziune asupra romanului istoric ca atare, implicând despărțirea de romanul istoric tradițional, arhaizant, eroic, a cărui singură ambiție era evocarea pervertită în cele din urmă în mitizare. Critica a primit bine aceste cărți, fără să remarce

totuși ceea ce propuneau ele esențial nou. Lucrul nu mă miră deoarece ea se dovedește cu consecvență opacă la ceea ce se produce nou „în provincie”, salutând, în schimb, cu promptitudine și tam-tam, tot ce se re-produce mai apoi la Centru.

P.P.: Cărțile pe care le-ați scris ard singure ca o lumânare, fără ezitări, mărturisind o demnitate de invidiat. Vorbiți-ne despre ostilitățile întâlnite de-a lungul carierei dv. scriitoricești, despre strategia prin care ați reușit să vă mențineți verticalitatea.

R.C.: E o „strategie” de care n-am dispus chiar dintru început. Ea s-a configurat pe parcurs, de vreme ce inițial au fost momente când am acceptat unele concesiile pe care le-am regretat încă de pe atunci. Aici nu mai e nimic de făcut. După 1976 însă, an care marchează intrarea în etapa maturității mele artistice, am dobândit deprinderea, curajul, înțelepciunea – cum vreți să-i ziceți – de a nu mai ceda. M-a ajutat probabil și faptul că mă consacrasem cu totul scrisului, devenisem scriitor profesionist, un om liber, care nu avea șefi, nu trebuia să semneze condica, dar care își asuma totodată toate riscurile inerente acestei condiții privilegiate. Scriam tot ce simțeam că trebuia spus și apoi așteptam să văd ce se întâmplă. De cele mai multe ori, lucruri de care mă temeam treceau, fiindu-mi tăiate, în schimb, altele despre care nici nu-mi imaginam că puteau fi prohibite. E adevărat că am avut un fel de intuiție a aceluia prag invizibil de care nu se putea trece. Și tot atât de adevărat e că am avut parte, în general, de redactori de carte inteligenți, competenți, care nu se speriau din te miri ce și rămâneau solidari cu autorul, nu cu cenzorul: doamnele Eugenia Tudor, Domnica Filimon, Elena Marinescu, Gabriela Adameșteanu, domnul Bogdan Bădulescu, pe care-i simt și azi ca pe niște foști camarazi de nădejde într-o bătălie cu niște forțe obscure. Cele mai redutabile adversități le-am întâmpinat, așadar, nu din exterior, ci din mine însumi: conflictul perpetuu dintre aspirație și realizare, lupta, tot perpetuă, dintre dorința de a citi și nevoia de a scrie, dintre vastitatea proiectelor și puținătatea resurselor și, nu în ultimul rând, necazurile trupului, „trecătorul meu trup”, care uneori mai și clachează...

Adversități care nu numai că au rămas actuale și azi, dar parcă devin, cu anii, tot mai considerabile.

P.P.: Ce au pierdut și ce au câștigat scriitorii odată cu redobândirea libertății?

R.C.: N-au pierdut nimic. N-au avut decât de câștigat, libertatea e tot ce poate fi mai de preț. Știu că sunt scriitori care regretă prestața socială și securitatea editorială, relativă totuși, pe care le-au avut în regimul de tristă amintire. Nu fac parte dintre aceștia, dimpotrivă, oricât de mizerabil mi s-ar plăti o carte, bucurându-mă de libertate, nicidecum nu voi spune că „înainte era mai bine”. O asemenea afirmație mi se pare o blasfemie.

P.P.: S-a afirmat despre dvs. cu diferite ocazii că sunteți un scriitor cerebral ori că înțelegeți scrisul ca formă de spiritualizare a eului. Cum trăiește scriitorul între două hotare destul de pretențioase cerebral-spiritual?

R.C.: S-au afirmat despre mine multe, dar nu trebuie luate toate în serios. Cât despre „cerebral” și „spiritual”, sunt noțiuni pe care cred că ar fi bine să le clarificăm întâi, ca să vedem dacă avem aceeași percepție a lor. Asta însă ne-ar lua tot spațiul. Oricum, convingerea mea este că ele nu se exclud, așa că scriitorul poate trăi nestingherit între hotarele lor comune.

P.P.: Recent v-au apărut la Editura Helicon din Timișoara două cărți de referință în domeniul inefabil al cunoașterii: *Mic dicționar de cultură religioasă* și *Dicționarul rostirilor biblice*. Câteva cuvinte despre relația indestructibilă scriitor-Dumnezeu.

R.C.: Nu pot. Asta ar presupune un tip de generalizare în care nu-mi place să mă hazardez. Pot cel mult să vă spun câteva cuvinte despre relația mea cu Dumnezeu. Sunt ortodox – și nu „ortodoxist” – cu șase preoți în ascendența familială, dar nu sunt bigot, nici măcar practicant. Dicționarele pe care mi-ați făcut onoarea să le citați nu le-am scris din vreo irezistibilă propensiune mistică, ci în primul rând ca să-mi lămuresc mie însumi niște lucruri și mai apoi din rațiuni pragmatice: le cerea piața. Ceea ce nu înseamnă că nu le-am scris cu

o nemaipomenită plăcere și cu sentimentul unei experiențe inedite și acaparante, care, însă, n-au vreo legătură cu relația mea cu Dumnezeu. Relația mea cu Dumnezeu e eminamente intimă, discretă, și cordială. Uneori – și în ultimul timp parcă tot mai des – nu-L înțeleg și atunci zic și eu, ca personajul evanghelic: „Cred, Doamne! Ajută necredinței mele!” Iar El mă ajută.

P.P.: Credeți într-o forță care i-ar uni pe toți scriitorii?

R.C.: Să-i unească pentru ce? Rostul scriitorului e să-și scrie cărțile. E o treabă ce nu poate fi dusă la capăt decât în singurătate și care n-are nimic de-a face cu „unirea”. Singura rațiune a unității de breaslă e de natură sindicală: asigurarea asistenței sociale, a drepturilor de autor, a pensiilor, a apariției câtorva reviste reprezentative prin care scriitorii să comunice ș.a.m.d. Pentru asta avem Uniunea Scriitorilor și, mai nou, ASPRO. Suntem liberi să optăm pentru una sau alta. În rest, fiecare cu credințele, cu talentul și cu puterile lui. Îmi veți spune, poate, că trebuie să fim uniți întru apărarea marilor valori, a drepturilor omului, democrației, păcii și celorlalte. Dar chiar suntem: prin operele lor, toți scriitorii adevărați se întâlnesc pe acest tărâm. Vorba lui Camus: solitari și solidari. Aceasta nu e însă o datorie specifică scriitorului, ci a oricărui om cultivat și responsabil. Știu o singură forță care s-a străduit să ne adune „strâns uniți” în jurul ei, dar n-a reușit decât să ne solidarizeze împotriva ei. Și îmi amintesc cu aversiune de vremea în care „organul” convoca periodice „consfătuiri” ale cenaclurilor din tot județul. Sub pretextul „unității”, era un mod deliberat și eficient de a provoca și întreține confuzia valorilor, obligând scriitorii autentici să suporte „tovărășia”, insolența și ifosele tuturor veleitarilor, grafomanilor, „poetilor muncitori”, sicofanților și plagiatorilor. Slavă Domnului, am scăpat și nimic nu mă va mai putea determina să accept asemenea tentative de aglutinare nivelatoare !

P.P.: Aveți sentimentul culorii politice în literatură?

R.C.: În literatură mai puțin. În viața literară și în publicistică însă, da. Dar cred că într-o societate liberă, care nu oprimă, ci încurajează și respectă diversitatea, inițiativa, imaginația, e firesc să fie astfel.

P.P.: Sunt vremuri prielnice răsturnărilor, credeți într-o scară a valorilor, vedeți posibilă o răsturnare valorică?

R.C.: Da, cred într-o scară a valorilor perene, tradiționale, dar și în necesitatea de a le scoate periodic în aerul contemporaneității, pentru a se primeni, altfel prind mucegaiuri, molii, ca veșmintele bătrâne de care nu te poți totuși lipsi. Cred în dreptul fiecărei epoci de a-și reconsidera valorile în cheie contemporană, dar și în datoria de a ține seama de timpul în care au fost create. E, la urma urmelor, o chestiune de măsură, de *modus in rebus*. Lăsând la o parte teribilismul juvenil care se manifestă în toate vremurile, benign, dar plictisitor și obositor prin repetiție, spiritul critic al fiecărei epoci a reușit întotdeauna să păstreze echilibrul și justa așezare a valorilor. Se tem de el numai spiritele conservator-paseiste, în viziunea cărora valorile ar trebui supuse unui regim protecționist autoritar, ca și cum n-ar fi în stare să se apere prin ele însele. Sigur, sunt posibile și chiar se produc sub ochii noștri și răsturnări de valori, după cum neconținut apar valori noi, dar toate astea țin de ordinea firească a lucrurilor, de dialectica lumii, cum ar veni. Cu adevărat malignă, în schimb, mi se pare confuzia valorilor care însoțește din păcate tocmai anii noștri. Ea e cu atât mai nocivă, cu cât n-ai practic cum să lupți împotriva ei fiindcă are surse multiple și se produce insidios. Iată veleitarul care își adună o sumă oarecare, își editează opul în regie proprie și apoi se vede în vitrină de-a dreapta lui Doinaș. Iar pietonul neavizat, după ce contemplă vitrina, își vede de drum convins că Icsulescu e de o seamă cu Doinaș. Sau iată-l pe gazetarul care redactează pagina de „cultură” a unui cotidian, fără a citi, însă, nimic, fără a fi la curent cu ceea ce se întâmplă de fapt în cultura reală și neavând idee de ceea ce se petrece la bursa valorilor autentice. El îl publică pe „poetul țăran” ori pe amărâțul de pensionar care își versifică frustrările, laolaltă cu Poetul, laureat al Uniunii Scriitorilor. Rezultatul e că vecinul de palier al stihuitorului rămâne cu convingerea că oricine poate deveni scriitor, de vreme ce și nea Cutare, strungarul, pensionar acum, scrie „poezie” care se tipărește la gazetă. Păi nu?! La Deva s-au găsit recent

cinci sute de milioane pentru „Serbările Cetății”, care vor acompania eclipsa, culminând cu o înscenare de prost gust cu daci și romani, gen de spectacol anacronic și ridicol de care ne credeam scăpați și de pe urma căruia nu rămâne nimic ; în același timp, revista „Arhipelag”, a cărei ținută a fost salutată de principalele publicații de cultură, trebuie să se căciulească pe la virtuali „sponsori” alunecoși sau aroganți, pentru câteva milioane cu care să-și asigure cât de cât continuitatea. Iar un post local de televiziune, consacrat de altfel ca subcultural, nu mai ostenește în a descoperi și „mediatiza” la ora de vârf a știrilor de seară, noi și noi artizani ai kitschului local, în timp ce ignoră în mod deliberat și insolent reuniuni culturale, lansări de carte, vernisaje și concerte ale unor artiști autentici, de o anvergură și notorietate care de multe ori depășesc hotarele țării. Lucruri de felul acesta nu se petrec însă numai la Deva. Pretutindeni în țară valoarea e ignorată, marginalizată sau batjocorită. Acolo unde prevalează oamenii educați, aparențele mai pot fi încă salvate, dar fenomenul confuziei valorilor ca atare va rămâne o tristă, jenantă, penibilă marcă a acestor ani. În sfârșit, cu conștiința că afirmația mea îi va contraria pe mulți și în primul rând pe cei ce cultivă iluzia că democrația e operațională și în artă, am să vă mărturisesc convingerea mea că singura modalitate de a ne opune confuziei valorilor este elitarismul. Mulți asociază elitarismul cu aroganța. Nu. Arogantă e țoapa, mitocanul parvenit. Elitar poți să fii fără aroganță: e suficient să fii intransigent.

P.P.: Sunteți prezent pe scara publicistică prin numeroase cronici literare. Câteva cuvinte despre raportul proză-poezie în tabloul literar contemporan.

R.C.: Nu sunt chiar atât de numeroase cronicile mele. Nu sunt decât un critic diletant în sensul etimologic al cuvântului, scriu, deci, cronică literară, uneori plastică, din plăcere, ca să mă delectez – *dilettare* – și în primul rând ca să-mi lămuresc mie însumi de ce mi-a plăcut o carte sau, mai rar, de ce nu mi-a plăcut. Cât despre raportul proză-poezie, nu m-a preocupat. Nu cred că ar fi un raport determinat de ceva. Nu cred, într-un cuvânt, că ar constitui o problemă.

P.P.: Ce șansă oferă prozatorul Radu Ciobanu poeziei?

R.C.: Aceași pe care a avut-o dintotdeauna: de a rămâne nemuritoare. Alături de muzică, poezia e singurul tărâm în care omul are șansa de a realiza sublimul. Cu atât mai mult mă deprimă atunci aceia care, necunoscând modul de întrebuințare a libertății, nu găsesc altceva mai bun de făcut decât să coboare poezia în smârcurile fetide ale mizerabilismului, obscenității și pornografiei sub cuvântul „emancipării de pudoare”. Ca și cum pudoarea ar fi devenit ceva compromițător. Dar, cum se vede, orice aberație poate fi „teoretizată”...

P.P.: Conduceți revista „Arhipelag”, editată de Inspectoratul pentru Cultură al Județului Hunedoara. Nu credeți că vremurile actuale au înlăturat literatura în favoarea publicisticii?

R.C.: Nu în favoarea publicisticii, căci literatura, înțelegând prin asta beletristica, cred că s-a aflat întotdeauna într-un echilibru stabil cu publicistica. Dar în favoarea literaturii de nonficțiune, da. Evident, literatura este excedată azi de document, de jurnale, memorii, epistolare, cărți albe, cărți negre... E un fenomen despre care n-aș ști să spun dacă e trecător sau marchează, printre altele, intrarea într-o nouă lume. Ceea ce mă îngrijorează este că eu însumi, după ce am scris atâtea romane, am ajuns la un fel de saturație și caut alte modalități de expresie.

P.P.: Apropo, ce proiecte aveți?

R.C.: Despre proiecte nu-mi prea place să vorbesc: am și eu superstițiile mele. Pot să vă spun însă că, fără îndoială, printre ele se află și... un roman.

P.P.: Un gând pentru toți scriitorii...

R.C.: Vreți să mă ispitiți să intru în joc pe post de înțelept al tribului. Uite că intru: pentru cei tineri, să rămână ei înșiși ; pentru cei de seama mea – ca să nu zic vârstnici – să-și vadă de rostul lor cât mai au timp. Și pentru toți deopotrivă, să recitească urgent *Glossa* lui Eminescu...

INTERVIU CU SCRIITORUL RADU CIOBANU

Scriitorul Radu Ciobanu s-a născut la Timișoara în 8 martie 1935. După încheierea studiilor universitare s-a stabilit la Deva. Nu a uitat nici o clipă orașul în care și-a petrecut copilăria și adolescența și de care se leagă începuturile sale literare. Amintirile despre familia sa, despre locurile frecventate în copilărie, despre cartierele, străzile, locuitorii Timișoarei sunt evocate în două dintre romanele sale – „Arhipelagul” și „Crepuscul”.

O parte a acestor amintiri se regăsesc în interviul de față, realizat pe parcursul a patru întrevederi, în primăvara anului 2002. Foarte bun narator, Radu Ciobanu ne oferă o imagine a unei Timișoare de altădată, cu locuri a căror semnificație a fost uitată de-a lungul timpului, cu oameni a căror mentalitate era mai aproape de valorile europene – așa cum el însuși mărturisește. Aflăm astfel care erau distracțiile preferate ale timișorenilor, care erau cele mai renumite școli – și cum se făcea școală pe-atunci, care erau magazinele, librăriile, cofetăriile cele mai renumite, care erau personajele excentrice...

Simona Branc

Partea I

***„Timișoara era de mult timp europeană, prin toate:
prin urbanismul ei, prin viața citadină...”***

Trebuie să spun, în primul rând, că am avut o copilărie fericită. Deși a fost război, deși după '45 s-a întâmplat ce s-a întâmplat în plan politic, totuși, am avut o copilărie fericită, fiindcă am fost o familie mare, aș putea zice un clan, răspândită în tot Banatul și în Zarand.

Petreceam mult timp pe la toți, și peste tot eram primit cu dragoste. Fiecare loc își avea farmecul lui, fiecare loc mă atrăgea pentru altceva. Poate c-o să vorbim despre ele pe rând...

Totuși, trebuie să împărțim copilăria în două etape distincte: prima – copilăria propriu-zisă, până prin '45, și după aceea ar începe adolescența, până prin '48 – '50. Dar adolescența o percep tot ca pe o copilărie. Eu am avut o copilărie lungă, prelungită, și asta poate că nu-i bine. Poate tocmai din cauza dragostei pe care mi-au purtat-o toți am ajuns așa: nu un copil răsfățat, dar un copil care nu percepea greutățile lumii exterioare.

Cât privește prima parte a copilăriei, am observat un lucru interesant: că amintirile se leagă mai mult de exterior, decât de interiorul casei familiale, al locuinței părintești. Din locuința părintească păstrez amintirile legate de sărbători: Crăciunul și Paștile, așa cum erau, cu Pomul de Crăciun, cu mesele familiale, cu cina din Ajunul Crăciunului, la care mâncarea tradițională era întotdeauna supă de vin cu crutoane. Se făcea cu gălbenuș de ou și vin fiert, era ceva foarte bun. Primeam și eu puțin, numai un pic, fiindcă era „supă bețivă”. După aceea, cârnați fripți cu pireu de cartofi și cu hrean – acestea erau nelipsite, pe urmă celelalte, obișnuitele „melșpaisuri” ale bănaștenilor.

Ajunul Crăciunului îl petreceam întotdeauna în două părți: întâi la bunicii dinspre tată, la ei era un prim Pom de Crăciun, și după aceea acasă, la părinții mei. Paștile la fel. La Paști, întotdeauna – cred că-i un obicei nemțesc – noi, copiii, culegeam iarbă din parcurile Timișoarei și făceam un cuib. În seara dinaintea Învierii, în sâmbăta Paștilor, făceam cuibul, și dimineața, în cuib găseam cadourile: ouăle, bineînțeles, ouăle roșii, și cadourile pe care le aducea iepurașul. Acestea sunt momente care nu se uită niciodată, și există și miresmele specifice. Înainte de Paști erau Floriile: la Florii era ziua bunicii mele dinspre tată, Aurelia, și totdeauna eram la ei la masă. Referitor la mesele acelea îmi aduc aminte de antreurile cu sandviciuri cu icre și cu bere. Ce urma după aceea nu-mi mai amintesc, dar asta o țin foarte bine minte,

că era invariabilă, intrarea aceasta, cu icre. Astea ar fi interioarele. În rest, îmi aduc aminte de oraș, de Timișoara, așa cum a fost.

Tata, Silviu, a murit în 1941, când aveam șase ani. Amintirea lui e foarte vagă, dar atâta cât se păstrează e totuși pregnantă. Ce zic eu acum poate părea oximoronic: amintire vagă, dar totuși pregnantă. Există totuși enclave de amintire care se păstrează foarte bine. De pildă, atunci când mă lua întâmplător cu el la Tribunal, în Dicasterial. Dicasterialul a rămas o clădire fabuloasă pentru mine: de câte ori trec pe-acolo îmi aduc aminte de epoca aceea. Mi-era și un pic teamă de coridoarele acelea interminabile și cam obscure, de forfota aceea de omenire foarte amestecată. Străzile din jurul Tribunalului, de fapt străzile Cetății, au pentru mine un farmec deosebit până în ziua de astăzi. De pildă, strada Eugen de Savoia, acolo unde s-a născut și tata, la numărul 7, casă care există și astăzi. Strada Mercy, strada Pacha de astăzi, strada Griselini cu copacul meșterilor, în care fiecare, când ajungea calfă, bătea un cui în el, și se păstrează și astăzi acolo. Era și o stradă de care îmi era teamă, nu știu de ce, o stradă cotită, actuala stradă Țarcu, care-mi inspira o teamă obscură la vârsta aceea. Erau apoi locurile pe care le vizitam cu părinții. Magazinele, de pildă, librăriile. Era o librărie celebră, Moravetz, chiar pe strada Eminescu, ce leagă Piața Libertății de Piața Sf. Gheorghe. Și astăzi mi se pare că e tot librărie acolo, dar n-are nici pe departe farmecul librăriei Moravetz. Era apoi Librăria „Globul”, care azi nu mai există, vis-à-vis de „Macul Roșu” sau „Trandafirul”, tot la colț cu strada Griselini – era acolo o stradă strâmtă, tot Eminescu se chema, care a dispărut, și acum, vis-à-vis, e magazinul „Bega”. Acolo era librăria „Globul”, specializată mai ales în geografie – de aceea se și numea „Globul” – globuri pământești, atlase, vederi etc. Altă librărie, „Munteanu”, cu rechizite, era cam pe unde-i acum Agenția TAROM. Mai târziu, când am crescut, a apărut o librărie de carte, foarte bună, librăria „Niculescu”, vis-à-vis de librăria „Eminescu” de astăzi, la parterul palatului Löffler, cam pe unde-i Agenția CEC, de la McDonald’s spre Catedrală.

De neuitat sunt apoi restaurantele și magazinele cu „coloniale

și delicatese”. Era un magazin foarte bun, de care văd că-și aduce aminte și doamna Mariana Șora în memoriile ei, și-am tresărit de plăcere când l-am întâlnit acolo, pentru că și eu mi-l aduc aminte, mai ales în cheie olfactivă, fiindcă intrai acolo și te învăluiau niște mirosuri extraordinare. Se chema „Babcsány” și era chiar pe colț, la parterul clădirii din Piața Sf. Gheorghe, unde-i astăzi redacția „Orizont”. Ultima dată când am fost în Timișoara am văzut că s-a deschis acolo o farmacie.

Erau și magazinele Meinl, o rețea în toată țara, filiale ale unei firme germane sau austriece, unde mirosea teribil de bine a cafea. Se găsea pe Corso, unde-i acum Galeria „Helios” și gelateria de lângă ea. La un restaurant unde mergeam uneori la cine familiale, foarte plăcut, în aceeași clădire pe colțul căreia se află pomul calfelor – restaurantul „Kocsonyai”, farmecul pentru mine era acela că fripturile se serveau pe un fund de lemn. Mi se părea un lucru extraordinar. Prima dată l-am văzut pe tata mâncând pe un fund din acela de lemn, și de atunci, obligatoriu, a trebuit să primesc și eu tot așa. (*Mergeați des la restaurant cu familia?*) N-aș putea să spun cât de des, dar din moment ce-a rămas memorabil localul și atmosfera, înseamnă că, totuși, am mers de câteva ori. Era apoi restaurantul Schnur, tot în Piața Sf. Gheorghe, unde știu că bunicul meu dinspre tată, „Tata-moșu” îi ziceam, ne-a dus într-o seară la cină pentru că era un restaurant foarte sofisticat. Și eu am scandalizat toată familia pentru că am refuzat toate specialitățile și am ținut neapărat să mănânc „paprikaș” de cartofi – roșu, cu boia făcut. Și a trebuit să mi se-mplinească dorința. Dar repet: nu eram un copil capricios, cu năbădăi, nici nu ceream lucruri imposibile. Paprikașul de cartofi poate era un lucru scandalos, dar nu imposibil.

Dar cofetăriile! Cofetăria „Machat”, de care e legată amintirea unor indiene cu frișcă teribile. Se afla unde-i astăzi „Trandafirul” – pe colțul străzii Griselini. Era cofetăria „Potichen”, în Iosefin, între Piața Maria și Piața Kützl, pe dreapta, unde înghețata se servea întotdeauna cu *holipne*. Cofetăria „Arlat” apoi, cam vis-à-vis de Catedrală, unde

este acum o pizzerie. Cofetăria „Arlat” era specializată în bomboane fondante.

Nu vă spun de celelalte magazine! Un magazin grozav de copii, a cărui amintire vizuală o păstrez pentru că era în întregime lambrizat în galben, iar vitrina era plină de jucării fascinante aflate toate în mișcare. Nu știu cum au reușit, pentru că atunci nu erau multe jucării cu baterii, dar au găsit ei o modalitate să le țină în mișcare tot timpul. Asta era tot în Piața Sf. Gheorghe, pe strada Mercy, puțin mai încolo de librăria „Humanitas” de astăzi. Sunt multe magazine cărora le păstrez amintirea! Magazinul „Kraye”, de chimicale, un magazin foarte mare și foarte bun – găseai tot ce doreai pe lumea asta acolo. Tot așa, păstrez despre el o amintire olfactivă: tot felul de mirosuri de chimicale, dar nu neplăcute. Se afla în Piața Libertății, la parter, pe colț, în Casa cu Atlanți.

Frizerii, de asemenea celebre: frizeria „Deheleanu”, tot cam pe unde este agenția TAROM. Cu băiatul lui Deheleanu am fost coleg de liceu. Nu l-am mai văzut de mult timp, este profesor de educație fizică. Era una din cele mai mari frizerii din Timișoara – și frizerie și coafură, foarte elegantă. Știu că atunci când s-a deschis a fost senzație mare, pentru că era, cum spunem noi astăzi, „la nivel european”.

Dar, vorbind de nivel european, să știți că Timișoara era de mult timp europeană, prin toate: prin tot urbanismul ei, prin viața citadină... Era un oraș lipsit total de complexe.

Dar parcurile – uitasem de parcuri! O bună parte din copilărie se petrecea prin parcuri. Am și aici câteva fotografii. În toate parcurile era câte un fotograf care făcea poze la minut. Și pe stradă erau: Pittoni, cel mai mare fotograf din Timișoara, fotografie artistică făcea el, și Polifoto – un fotograf mai popular, mai democrat. Și unul, și altul își aveau agenții pe stradă, în locurile cu mare afluență de public, cu mare circulație, unde făceau fotografii la minut. Nu te întrebau nimic, îți făceau instantanee, dacă voiai acceptai să le iei, dacă nu, rămâneau în pagubă. Dar se vede că nu rămâneau în pagubă, din moment ce persistau, înseamnă că mergea negustoria. Multe poze am în parc, cu

bunicul meu, căruia îi plăcea să se pozeze cu mine, la diferite vârste am poze cu el în parc. (*Bunicul din partea tatălui?*) Da, în Timișoara numai cu el am amintiri, pentru că celălalt bunic era la Periam. Am fotografiat din parc cu copii, diverși copii, cu care am rămas pe urmă prieten și mai târziu, iar de alții nu-mi mai amintesc. (*Aveați un parc preferat?*) Da, erau mai multe parcuri. Era parcul Regina Maria, de la Neptun până la cinematograful Apollo, în Fabric, cum treci podul de la Neptun pe dreapta. După aceea s-a chemat Parcul Poporului, iar acum nu mai știu cum se numește. Acolo, chiar la intrarea de lângă pod e o pantă unde mergeam cu bunicul meu în fiecare iarnă, cu săniuța. El, săracul, stătea sus, la poartă, și mă veghea, iar eu îmi dădeam drumul cu săniuța la vale. Era plin de copii, bineînțeles. Alt loc pentru săniuțe era în Parcul Eminescu – nu știu cum îi spune astăzi, cel mai mare parc din Timișoara, care pleacă din fața Prefecturii, până la Podul Michelangelo. Astăzi am văzut că e închis cu garduri, nu se mai poate intra oricum – Parcul Copiilor, da. Acesta a fost Parcul Eminescu. Chiar mi-am propus, într-una din venirile mele în Timișoara, să mă duc să văd dacă mai regăsesc un copac care avea o creangă foarte groasă și joasă, pe care mă așeza bunicul și mă legăna cu ea, era ca un fel de hintă. Pe urmă, Parcul Scudier, de lângă Catedrală, cel cu Statuia Ostașului Român, recentă. Și mai era Parcul Rozelor, tot așa se chema și atunci. Era frumos, dar n-avea scenă pe vremea aceea, și într-adevăr, era plin de roze, toate speciile de trandafiri, cu tăblițe pe care scria numele fiecărei specii. Era foarte îngrijit, îl îngrijea probabil Municipality, care era foarte activă.

Fiindcă veni vorba de Municipality, una din marile plăceri era vizita la depoul de tramvaie din Fabric, de lângă Piața Badea Cârțan. Iubeam tramvaiele foarte mult, îmi plăcea să mă plimb cu tramvaiele. Când am crescut puțin mai mare și mergeam singur, ne plăcea, mie și prietenilor mei, să ne urcăm mai ales în tramvaiul 6, care făcea turul orașului, și să ne plimbăm cu el. Când au apărut tramvaiele cu uși automate îmi plăcea să stau lângă vatman și să-l rog să-mi dea voie să deschid și să-nchid eu ușile în stații – asta era o mare cinste.

(*Pe vremea aceea nu existau Hotelul Continental, magazinul Bega, și nici parcul din spatele lor...*) Uite, despre asta am uitat să spun! Acesta iar era un topos foarte frecventat în copilărie – Cazarma „Transilvania” – o cazarmă formidabilă, de pe vremea Mariei Tereza. Vorba Corei Irineu, care zicea: „Strașnică femeie trebuie să fi fost Maria Tereza, peste tot, unde te duci dai de urmele ei!” (*râde*). Cazarma „Transilvania” era una dintre cele mai mari clădiri, ca suprafață ocupată – așa se zice – din sud-estul Europei. Îmi pare și-acum rău că au demolat-o. E adevărat că întreținerea ei ar fi costat mult, dar poate se găsea, totuși, o soluție. Eu am mai prins-o încă atunci când era cazarmă, iar cel de-al doilea tată al meu, tatăl meu vitreg, care a fost colonel în Armata Regală, își avea acolo sediul regimentului: „Regimentul I Artilerie Călăreață” – astăzi sună puțin comic, dar așa îi zicea. Și el mă ducea deseori acolo, să văd caii, mi-a și dăruit odată un mânz. El a făcut războiul călare, de la Timișoara până la Stalingrad și înapoi, până la Praga. Bineînțeles, regimentul s-a desființat după aceea, el a fost, ca toți ofițerii de elită din armată, a fost ”epurat”. Cazarma „Transilvania” s-a pustiit, s-au făcut ceva depozite pe-acolo, dar o mare parte a rămas pustie. Când eram elev la Loga traversam bulevardul Carmen Sylva, ce se numește astăzi Eminescu, și ne jucam în curtea aceea enormă a cazarmii, care devenise un maidan plin de bălării, dar poate de aceea avea un farmec cu atât mai mare, și ne jucam chiar prin ea, prin cazarma rămasă pustie. Era plină de mister, și dormeau tot felul de vagabonzi pe acolo, din care unii ne mai speriau. Dar tocmai acesta era simțul de aventură al copilăriei, ce ne atrăgea acolo.

Și pentru că am vorbit de regimente, tatăl meu adevărat a murit în război în Rusia, pe frontul de la Odessa, dar a făcut parte din Regimentul 6 Artilerie Grea, de asemenea, unul dintre regimentele mari ale Timișoarei de altădată, care-și avea sediul în Castelul Huniazilor, unde-i acum Muzeul. Îmi aduc aminte că și el mă ducea pe-acolo, lui îi plăceau foarte mult mașinile. Și-a reușit să fie concentrat atunci ca sergent, șofer, la începutul războiului. Un timp a stat în Timișoara,

înainte de a-i duce pe front. A plecat pe front cu un camion enorm, un Tatra. Și mă ducea câteodată, că-mi plăceau grozav mașinile. Dar cred că tuturor copiilor le plac mașinile. Văd că și nepotului meu îi plac acum mult. Bunicul avea o mașină, un Buick, care stătea în garaj, iar garajul era lipit de casă. Casa bunicului a și rămas cunoscută în istoria Timișoarei ca Palatul Ciobanu, pe colț, pe B-dul Regina Maria, devenit după aceea 23 August și astăzi B-dul Revoluției, colț cu Strada Hector. Și astăzi se cheamă Strada Hector. Hector a fost câinele de vânatoare al bunicului meu. Probabil, edilii orașului cred că numele străzii e al eroului troian – nu, a fost cățelul de vânatoare al bunicului, pe care l-a călcat mașina chiar acolo, în colț. Și a dat numele aceluia loc, pentru că era un loc, nu era o stradă, era o fundătură ce se termina în Bastion. După aceea Bastionul a fost străpuns și s-a făcut tunelul acela pe dedesubt și-a devenit stradă, care și-a păstrat numele Hector. Lângă casa bunicului, pe Strada Hector, unde acum s-a ridicat, lipită de casa bunicului, acea construcție ultramodernă – Schela Petrolului, acolo era garajul. Și petreceam ceasuri întregi, era o mașină de modă veche, cu spate drept, cu roți cu spițe, cu un interior foarte încăpător, și petreceam ceasuri întregi acolo. Îmi plăcea teribil mirosul acela de mașină, de pluș și de benzină, și toate mirosurile ce se adunau într-o mașină bătrână.

Să nu uităm arenele sportive: arena „Electrică” – cred că tot așa îi spune și astăzi. Tramvaiul 3 mergea până acolo, în Fabric, la bariera dinspre Pădurea Verde, spre UMT-ul care pe atunci nu exista. Meciurile mari acolo se disputau, până mai târziu, când a apărut stadionul „Politehnica”. Dar prima dată acolo mergeam, la arena „Electrică”, pentru că Timișoara este un oraș istoric al fotbalului – leagănul fotbalului românesc, am putea spune. Au fost echipe celebre, cum a fost Chinezul, cum a fost Ripensia, cum a fost Macabi, pe urmă Politehnica, apoi CFR. Meciurile, în anii după ’45, începuseră să devină meciuri politice. Când jucau Politehnica și CFR-ul, erau adevărate meciuri politice, pentru că Politehnica era echipă studențească, și reprezenta „reacțiunea”, cum zicea regimul, iar CFR-ul era echipă

muncitorească, proletară. Și toată galeria era împărțită în două. Totuși, nu se încăiera lumea, așa cum se încăiera acum la București, și nu se strigau porcării la meciuri. Nu erau galeriile acestea agresive, cu tot felul de inscripții ordinare care se practică astăzi. Vorbesc despre galerii, pe teren se mai cotonogeau ei, dar galeriile nu depășeau un anumit nivel de civilizație. (*Cine vă însoțea la meciuri? Mergeați singur?*) Mergeam și cu unchii mei, frații mamei, dar mergeam și cu colegi de clasă. Farmecul arenei „Electrică” era și acela că la poarta ei era o femeie cu un halat alb, foarte curat și scrobbit, și care avea o instalație cu care ne vindea sirop de zmeură, întotdeauna foarte rece: „himbărșpriț”. Și avea un farmec deosebit, pentru că, nu știu cum, își păstra parfumul natural. Cred că era chiar sirop de zmeură făcut de ea, cu sifon. Dar avea o instalație foarte alambicată, din sticlă fragilă, frumoasă, prin care siropul circula, sifonul bolborosea...

Îți aminteam de locurile în care mi-era teamă, cum era Palatul Dicasterial, apoi Strada Țarcu. Mai era un loc de care mi-era teamă: „Popii negri” – „Popii ăi negri” – așa era cunoscut în Timișoara, care era Biserica Franciscanilor, de lângă Piața 700. Astăzi mi se pare un loc inofensiv, și nu văd de ce mi-era frică. Cred că impresiona numele. Într-adevăr, se puteau vedea călugări franciscani acolo, în rasele lor negre. Poate și pentru că vis-à-vis era spitalul, un loc mai deprimant, așa. Probabil îl simțeam instinctiv, era un loc pe care-l evitam, nu-mi plăcea să trec pe-acolo. Dar, în general, iubeam orașul. Și-mi plăceau toate străzile, toate clădirile și fabricile. Cartierul Fabric în general avea un farmec al lui, pentru că pe vremea aceea trenurile din Gara Fabric, din Timișoara Est, cum se numește acum, veneau pe liniile de tramvai. Există o locomotivă electrică căreia-i spunea „Muchi”, nu știu de ce, probabil pentru că în loc de numărul de circulație avea un „M”, și ea remorca vagoane de marfă cu care pornea din Gara de Est până la fabricile de dincolo de Piața Traian. Toate vagoanele astea de marfă traversau Piața Traian până la Fabrica de Bere, până la fabrica Dura, de baterii, care acum am auzit că este în faliment, dar era o fabrică celebră, și foarte căutată pentru lucrurile bune pe care le

fața. Ne plăcea, mie și colegilor mei de școală, să mergem în Piața Traian, să asistăm la trecerea lui „Muchi” cu vagoanele de marfă. Se produceau tot felul de evenimente înainte: fluierături, „Muchi” avea un clopot special, altfel decât al celorlalte tramvaie, cu care-și vestea venirea, când trecea cu atâtea vagoane de marfă. Vă dați seama, liniile erau făcute pentru tramvai, nu pentru greutatea acelea, tot terenul vibra în jur, lumea care locuia pe-acolo se plângea de zgomot.

În Piața Traian mergeam la un croitor neamț foarte bun, Kapler, la care mergea tot cuconetul din Timișoara să-și facă toaletele. Acolo mergeam cu mama. Și acesta era un loc foarte interesant. Îmi plăcea să mă uit prin revistele acelea de modă. Avea mult personal, era o forfotă continuă acolo, de fete care măsurau, lucrau, mașinile de cusut erau totdeauna în funcție, era o atmosferă permanentă de activitate intensă. Și domnul Kapler era foarte politicos, întotdeauna îmbrăcat în negru, și-avea grijă să nu mă plictisesc, totdeauna îmi dădea reviste.

Despre ce să mai vorbim? (*Povestiți-mi despre mama dumneavoastră! Am înțeles că era o Doamnă a societății timișorene.*) Da. Nu era singura, erau multe doamne în Timișoara, și era prietenă cu multă lume. Revenind la copilărie, prieteni foarte buni mi-au fost Pușa și Puiu Ciucur. Sunt copiii avocatului Coriolan Ciucur, prieteni buni de familie cu noi, care aveau de asemenea casa lor, din care au fost dați afară, cum au fost dați și bunicii mei, tot pe Bulevardul Regina Maria, cum mergi spre Podul Neptun dinspre Prefectură, pe stânga, a doua sau a treia casă. Acolo era o curte foarte frumoasă, în care tatăl lor făcuse un bazin în care toți copiii din vecini veneam și ne scăldam. În fundul curții era un șir de plop, între ei ne făcuserăm o casă, un fel de colibă, în care ne plăcea să ne jucăm tot felul de jocuri inventate de noi. Pușa făcea mâncare în sobițele pentru păpuși, și chiar mâncam mâncarea aceea și ni se părea grozavă. Aveau și un chioșc, o filigorie, pentru vreme mai ploioasă, unde ne jucam „Omule, nu te supăra!” și jocuri din astea de societate. Dar ne simțeam foarte bine. Pușa este astăzi în Deva, e singura colegă cu care mai am legături, în afară de Livius Ciocârlie, cu care ne mai scriem din când în când.

Și am poza din clasa a patra primară, în care am fost coleg cu ei, cu învățătorul Vasile Bolog, și în care multă lume din Timișoara s-ar putea recunoaște astăzi. Am făcut școala primară la „Școala Primară de Aplicație de pe lângă Școala Normală de Învățători”, care era unde-i acum Televiziunea Timișoara, pe strada Pestalozzi. Când mergeam la școală traversam un pod peste Bega Moartă. Am văzut că azi nu mai există Bega Moartă, și s-a iscat un scandal mare, că vor să facă acolo ceva hotel italian și taie copacii de la marginea parcului Regina Maria.

M-ai întrebat de mama. Cu mama am fost în relații de prietenie, și mă ducea cu ea peste tot unde mergea, la toate familiile unde mergea. A fost prietenă cu multă lume. Îi plăcea să citească mult, nu neapărat carte serioasă, carte gravă –ci *best-seller*-urile timpului. Dar am crescut între cărți. Trei biblioteci am avut: biblioteca bunicului meu dinspre tată, biblioteca bunicului dinspre mamă și biblioteca noastră de-acasă, plus biblioteca mea personală. Biblioteca bunicului dinspre tată, a lui „Tata-Moșu”, era mai mult juridică, dar am găsit totuși acolo cărți interesante, cărora le păstrez amintirea și-acum. Acolo am găsit, de pildă, de la tata rămase, de fapt, tot ciclul lui Karl May – *Prin deșertul Saharei* – o carte extraordinară, pe care n-am mai găsit-o adunată la un loc niciodată. Erau vreo trei sau patru volume foarte groase, cu o călătorie care începea din Tanger, traversa tot Magrebul, Orientul Mijlociu, ajungea pe la Constantinopol, traversa Balcanii, până în Albania, în urmărirea unor bandiți, pe care-i prindea în sfârșit în Albania. Dar am învățat extraordinar de multă geografie din voiajul acesta, pe care l-am citit de nenumărate ori. Era apoi biblioteca bunicului dinspre mamă – „Tata-Bun” îi ziceam lui. Pasiunea lui era istoria, fiind foarte bogat în cărți de istorie. Acolo am citit memoriile Generalului Averescu, cu care celălalt bunic fusese prieten, și-i păstrez și-acum, aici, cărțile de vizită și poza doamnei Averescu, Clotilda, „Doamna Clotilda general Averescu”, și-aveam *Memoriile* lui, cu dedicație. S-au pierdut, cum s-au pierdut foarte multe cărți când i-au dat afară din casă. M-a fascinat și *Războiul nostru în note zilnice*, a

lui Iorga, în trei volume, carte care mi-a folosit și mai târziu, când am scris romanul *Heralezii*.

Biblioteca de-acasă era cam amestecată, cu romane la zi, dar și cu cărți serioase, pe care le-am citit fără nici o interdicție. Nimeni nu mi-a interzis vreodată să citesc ceva. Am citit tot ce mi-a căzut în mână, și cred că părinții mei au făcut foarte bine, pentru că știau că nu au în bibliotecă nimic care să-mi fi putut dăuna ca educație. Mai erau apoi cărțile lui Jules Verne – *Insula misterioasă* m-a atras în mod deosebit, de nenumărate ori am citit-o. În general îmi plăceau cărțile acestea ale întemeierii, cu grupuri de oameni care se duc undeva, singuri, izolați, și încep acolo ceva. A fost o carte de genul acesta, nu-i mai știu autorul, dar era cunoscută sub titlul de *Robinson elvețian*, un fel de parafrază după *Robinson Crusoe*, dar petrecută undeva în Alpi, cu copii care au rămas izolați acolo și s-au descurcat de unii singuri. Pe urmă cărțile de călătorii, *Autobiografia* lui Stanley, de pildă, sau *Singur, străbătând Atlanticul* a lui Alain Gerbault, *Însemnările de călătorie ale părintelui Huc în China*; romanele lui Cronin, romane polițiste. Nu mi-a interzis nimeni să citesc romane polițiste, și mi-au plăcut teribil. Nu văd de ce ar fi needucative, pentru că întotdeauna, în romanele polițiste bune, clasice, binele învinge răul. Și-n Conan Doyle, și-n Edgar Wallace. Sunt unele cărți a căror amintire se pierde în ceață. De pildă, un farmec inefabil se desprinde din amintirea cărții: *O pânză în depărtare* a lui Kataev. O am și acum în casă, pentru că i-am cumpărat-o Lizucăi de la un anticariat, fiindcă n-a mai apărut de atunci. Dar n-am mai îndrăznit s-o citesc. În general, azi nu mai îndrăznesc să citesc cărțile copilăriei, de teamă să nu mă dezamăgească.

La unchi mei de la Lugoj aveam și acolo o bibliotecă, cu *Buffalo Bill*, cu *Cartea de la San Michele*, nu vă mai spun de *Cântecul Nibelungilor*. Ah, uitasem de asta! Mai târziu, cam între '46 și '48, exista o bibliotecă de împrumut formidabilă, înainte de-a ajunge în Piața Maria, cum treci podul, pe partea stângă, unde este magazinul „Denis”, la demisol. Într-unul din demisolurile acelea era o bibliotecă

de împrumut particulară: te abonai și te duceai și-ți luai cărți. Aveai acces liber la raft, niște rafturi formidabile, cred că erau vreo 20000 de cărți acolo. Prin '48, într-o zi, mi-aduc aminte c-am trecut pe-acolo și-am văzut cum le scoteau în coșuri de lemne.

Casele vechi din Timișoara, cele de pe Corso și Bulevardul Regina Maria, toate aveau încălzire centrală. După '45 a început mizeria asta comunistă și n-a mai funcționat nimic ca lumea, și lumea s-a adaptat, și-a făcut sobe. Și-am început să cărăm lemne cu coșurile, din pivniță, să le aducem sus. Acesta a fost unul dintre coșmarurile copilăriei mele – am avut și câteva coșmaruri din astea! (*râde*). Când mergea liftul, le duceam cu liftul, dar liftul mai mult nu mergea. Erau niște coșuri mari, din nuiele, n-am mai văzut de-atunci coșuri din astea, special făcute pentru așa ceva. Ei bine, cu coșuri de lemne scoteau cărțile din biblioteca de împrumut niște haidamaci și le aruncau claie peste grămadă într-un camion. De-atunci, nu știu ce s-a mai întâmplat, nici cu patronul librăriei, patronul era un ins masiv și tăcut, puțin fioros, dar foarte serviabil. Biblioteca a dispărut atunci. De-acolo multe, foarte multe cărți am citit.

Reviste – bunicii mei avuseseră abonament la tot felul de reviste, și păstrau colecțiile. Și-am dat peste colecțiile pe care ei le adunaseră în tinerețe ; „Luceafărul”, scos de Goga și Bănuț la Budapesta, „Cosânzeana”, care apăruse la Orăștie, „Trup și suflet” – o revistă cum e azi „Sănătatea”, de educație sanitară, cu poze și articole de popularizare. Aveam voie să le citesc și pe acelea, nimeni nu mi-a interzis nimic. Era revista „Buletinul Săptămânii”, o revistă ilustrată, politică, și revista „Realitatea ilustrată”, cu poze, cu tot ce se întâmpla în lume. Specializate în reportaje fotografice. În timpul războiului, bineînțeles, revista editată de nemți, revista „Signal”, cu scene de front care, copil fiind, îmi plăceau: tancurile, mașinile și tot ce se vedea pe-acolo.

(*Citeați în limba română?*) Da, numai în limba română. (*Însă știți și alte limbi.*) Germana am știut-o foarte bine, pentru că am avut două guvernante germane, pe Teta și pe Tana. Teta a fost în prima

copilărie, când eram mic, bebeluș, până la trei – patru ani. Pe Tana am avut-o mulți ani după aceea, cu care am rămas prieten o viață. De la ele am învățat nemțește. Tana, e impropriu să spun că a fost guvernantă. Tana a fost percepută ca o membră a familiei, stătea cu noi la masă. Și mă simțeam cu ea ca și cu mama. Cu ea hălăduiam prin parcuri. Era o ființă plină de imaginație, îmi spunea tot felul de povești inventate de ea.

Mi-a plăcut foarte mult *Quo Vadis*, de pildă – revin la cărți – sau din Thomas Mann, nu știu de ce: *Tonio Kröger*. Eram la o vârstă la care nu pricepeam eu prea multe, dar nuvela asta mi-a plăcut în mod deosebit, iar atracția stranie pentru ea mi se păstrează până astăzi. În imaginația mea, se amesteca aventura imaginată, cu aventura trăită realmente.

Mergeam cu bicicletele la Timiș. Ne plăcea să ne plimbăm cu bicicletele pe dâlma Timișului, pe dig. Noi îi spuneam „dâlmă”, ca niște bănașeni de soi.

Un rol foarte important în lecturile mele l-a avut unchiul meu, fratele mamei, Mircea, care era medic. Într-o primă etapă a copilăriei mele era încă student. El mi-a descoperit pe marii poeți, pe Arghezi, pe Bacovia, pe Blaga, pur și simplu citindu-mi-i. Știa să citească foarte frumos. Nu recita, pentru că recitatul, pe mine mă deprimă. Spunea poeziile foarte frumos, le citea frumos. Și eu, la rândul meu, le-am învățat pe de rost doar ascultându-le, și le recitam bunicilor mei dinspre tată, pe care-i revoltam. Arghezi, pentru ei, era o blasfemie. Ei rămăseseră la Goga, crescuseră cu generația lui Goga și Coșbuc. Goga era prieten cu bunicul, prieten din copilărie, făcuseră liceul și facultatea împreună, la Budapesta. Goga trebuia să mă boteze pe mine, dar l-au reținut nu știu ce treburi și n-a putut să vină la botez. A trimis doar o telegramă de felicitare. Deci, ei rămăseseră la nivelul lui Goga. Arghezi, deja era incomprehensibil pentru ei, și-i revolta pur și simplu. Și erau foarte supărați pe Mircea, unchiul meu, că mă-nvață prostii. Iar mie îmi făcea o plăcere teribilă să-i întărât, recitându-le mai ales *Între două nopți*. N-am uitat-o nici în ziua de azi, a fost prima poezie din Arghezi pe care am învățat-o: (*recită*)

„Mi-am împlântat lopata tăioasă în odaie.

Afară bătea vântul, afară era ploaie... ”

(Am citit în „Arhipelagul” descrierea momentului în care Mircea v-a spus prima dată această poezie...) Acum, știți cum e, *Arhipelagul* e o biografie ficționalizată. Momentul pe care l-ați citit în carte e imaginat, (*râde*), nu știu când mi-a citit el... Dar s-ar putea să se fi întâmplat, deoarece cam așa se petrecea, eram numai noi doi, era, într-adevăr, o atmosferă, știa să prindă momentul când să mă capteze. Dar scena e un pic prelucrată.

(Iar vizitele la *Pădurea Verde*, cu Tana, se-ntâmplau „de-adevăratele”?) Da, astea erau adevărate. Avea ea acolo o rudă, un neam de-al ei, care era ceva pădurar pe-acolo. Aveau și-o fetiță, pe Rita, cu care mă jucam. Mergeam singuri în pădure, era farmecul acela, ne era și frică, dar tocmai în asta stătea șarmul acesta deosebit, în teama asta puțin obscură. Erau și animalele de-acolo: aveau fazani, veverițe. Puteai să vezi tot felul de lucruri exotice, de nevăzut în oraș.

La școala primară aveam învățători foarte buni. L-am avut pe domnul Jivulescu, la care țineam foarte mult, și după aceea pe Vasile Bolog. Dar nu știu de ce, poate că din cauza războiului, erau pericole de epidemii printre copii, un an – nu mai știu care clasă anume – l-am făcut particular. Am fost o grupă de vreo șase copii, în fiecare săptămână în casa altora dintre noi, venea domnul Jivulescu și „ne făcea ore”. Dar asta a fost ceva trecător. În general, însă, trebuie să spun cu uimire că, practic, n-am simțit războiul. În timpul războiului am trăit mult mai bine decât după 1945, decât după război. Într-adevăr, începuseră să apară *Ersatz*-urile, surogatele, dar n-am simțit că ne-ar fi lipsit ceva. În ultimii ani de școală primară, din ’44 încoace, nu știu ce s-a întâmplat, cred că s-a instalat ceva comandament sovietic militar în clădirea școlii, că noi ne-am mutat cu școala într-o clădire mai mică, în Fabric, în Piața Aurel Vlaicu, dincolo de Fabrica de Bere. Un moment deosebit era acela când ne ducea, în preajma Paștilor, la cuminecat. Mergeam cu rândul dimineața, n-aveam voie

să mâncăm, ne duceam la biserica din Fabric, fiindcă altă biserică nu era mai apropiată de școală. Catedrala s-a sfințit abia în octombrie '46. Biserica pe care o frecventam era cea din Fabric, Sf. Ilie, uneori cea din Piața Kützl. Dar un moment deosebit era acesta, când ne ducea cu școala să ne cuminecăm, mai ales pentru că n-aveam voie să mâncăm nimic și veneam cu mâncarea în ghiozdan, pregătită de-acasă. Momentul cel mai plăcut era când ieșeam de la biserică și aveam acces la merinde. Atunci toți ne scoteam mâncarea și făceam schimburi. Altădată nu, în fiecare zi aveam mâncare la școală, dar fiecare își vedea de mâncarea lui. Dar atunci era un fel de picnic, fiecare schimba cu celălalt, și niciodată nu erau merinde mai bune decât în ziua aceea, a cuminecării.

Deci, învățători am avut foarte buni. Pe urmă, la liceu, și acolo am avut profesori buni ; la română l-am avut pe Domnul Jucu, pe domnul Pădureanu, la geografie pe soții Buzulică, la matematică pe profesorul Turcu, ajuns ulterior profesor universitar. Dar era atmosfera aceea de teroare, în care profesorii nu îndrăzneau să vorbească. La română, de exemplu, ne copia pe tablă lecția din manual, și noi trebuia să copiem manualul prin intermediul tablei, învățam despre Toma, despre Deșliu, se știu în general lucrurile acestea. N-am scăpat nici noi. Liceul Loga, când am intrat, era Colegiul Național Bănățean. Eram foarte mândri. Să fii „logan” era un titlu de glorie în Timișoara. Era unul dintre cele mai bune licee. Pe urmă, însă, și-a pierdut titlul de Colegiu și-a intrat într-un fel de cădere liberă. A devenit Liceul „Nikos Beloianis” – luptător comunist grec, pe urmă parcă Liceu Teoretic... Oricum, n-a mai fost Loga de până atunci. Nici „Constantin Diaconovici Loga” să se numească, nici vorbă. De asemenea, nu era încă liceu mixt. Era liceu de băieți, iar alături de noi era liceul „Carmen Sylva”, de fete. Ne vedeam rar, era de fiecare dată un eveniment mare, la sfârșitul anului, când făceam serbări comune, și-atunci mai apucam să dansăm, să învățăm să dansăm, să ne cunoaștem. Era o sfială, o civilitate juvenilă instinctivă, o atmosferă foarte decentă. Priveam la fete așa, ca la niște fângăduieli inaccesibile.

(*Se mai păstra și diferențierea între „Surogat” și „Corso”?*) Da, pe Surogat se plimbau nonconformiștii, în general elevii. Pe Corso, într-adevăr, începea de pe la ora cinci după-masă o plimbare absolut... N-am mai văzut nicăieri, am auzit că era Corso și-n alte orașe, la Lugoj, de pildă. Dar o asemenea densitate de oameni, care se plimbau unul în spatele altuia, pe două sensuri de circulație riguros respectate n-am mai văzut nicăieri. Aveam un coleg, pe Nelu Ciolac, băiatul avocatului Ciolac, un prieten foarte bun, era nelipsit, în fiecare seară. Ajunsesse dependent de Corso, în fiecare seară era acolo. Mie nu-mi plăcea să mă plimb pe Corso. Eu preferam să mă plimb cu bicicleta. (*Mă gândeam la Corso și ca la un loc unde se puteau întâlni fete...*) Da, într-adevăr, era și o modalitate de întâlnire între fete și băieți, dar la școală nu. Sigur, se închegau idile, se mai întâlneau și în afara orelor, dar în general nu. (*Aveați cercuri la care să participați cu colegii?*) Nu, nu-mi aduc aminte de așa ceva, și nici nu cred că existau, pentru că, în general, lumea cam evita să se adune în grupuri mai mari. Deveneau imediat suspecte. Nu vă mai spun, că vis-à-vis de liceu era Securitatea, în cele două vile de vis-à-vis de liceul nostru. Chiar vis-à-vis de poarta liceului era o stradă care cobora direct în parc. Strada aceea au închis-o și au făcut o curte între cele două vile, din stânga și din dreapta, unde s-a instalat Securitatea. N-aveam voie să stăm la ferestre. Ni s-a atras atenția ca niciodată să nu căscăm gura, să ne uităm la ce se întâmplă dincolo. De fapt, nu se întâmpla nimic, că ei aveau grijă să nu se întâmple nimic ziua. Ce se întâmpla acolo, avea loc noaptea. Oricum, pe partea aceea de stradă n-aveai voie să treci, încolo n-aveai voie să te uiți. Cred că incomoda foarte mult liceul... (*Cum ați simțit în familie instaurarea comunismului, pe lângă lipsurile materiale?*) Chiar la început vă spuneam de cele două etape ale copilăriei, până în '45 și după '45. După '45 au început „plăcerile” specifice „iepocii”: percheziții, arestări. Șapte deținuți politici am avut în familie, cu detenții mai mult sau mai puțin îndelungate dar, în orice caz, trecuți prin „pensiunile” binecunoscute. Chiar și bunicul meu, la șaptezeci și ceva de ani a fost arestat. Din fericire nu l-au

ținut mult. Niciodată n-a știut de ce l-au luat. Acolo, la închisoare, s-a întâlnit cu cumnatul lui din Lugoj, cu unchiul meu, Dumitru Gall, care înainte fusese directorul sucursalei Băncii „Albina” din Lugoj. Din întâmplare, s-au întâlnit la aceeași închisoare, la Timișoara, nu știu unde au fost deținuți, dar bunicul îmi povestea că dacă n-ar fi fost cumnatul lui, Dumitru, ar fi murit. El l-a îngrijit, i-a dat din porția lui de mâncare, și se pare că i-au dat drumul de teamă să nu moară acolo. (*La Timișoara a fost închis?*) La Timișoara, dar nu mai știu, pe Popa Șapcă sau la Securitate, nu mai știu exact unde. N-a stat decât o lună, dar în orice caz, era mult pentru vârsta aceea. Cumnatul său, de la Lugoj, era mai tânăr, mai robust, și a avut noroc cu el.

Au fost percheziții, cărți luate, reviste. Îmi aduc aminte că odată au venit noaptea, și aveam în casă niște reviste de pe vremea legionarilor. Reviste legionare. Și când au intrat în casă, unul dintre unchii mei a luat toate revistele acelea, un teanc mare, și le-a aruncat în *Lichthof*, așa, la nimereală, numai ca să nu le găsească. *Lichthof* – „luminator” am zice noi în românește, un fel de puț între apartamente, până jos, în care dau ferestrele de la cămară, de la băi. (*Ca un fel de aerisire?*) Da, exact, de aproximativ patru metri pătrați, poate și mai mic. În copilărie, și acela era un loc de spaimă pentru mine. Mă uitam de la fereastra de la baie în jos și era pur și simplu un puț întunecos, mai ales că circulau povești despre cineva care s-a sinucis, aruncându-se în *Lichthof*. Asta mă umplea de groază. Eh, și a aruncat revistele în *Lichthof*-ul ăsta. Jos, la parter, stătea un domn bătrân, evreu, domnul Elek, mărunț, slăbuț, cu părul alb. De obicei, când nu erau unchii mei acasă, el venea sus și ne repara siguranțele când se stricau. Și domnul Elek, evreul, după ce-a trecut pericolul, a venit cu revistele în brațe, să ni le aducă înapoi. El putea intra, fiind la parter, putea intra în *Lichtoff*. El le-a recuperat și ni le-a adus înapoi, fără să ne trădeze, fără să fie supărat, în relații de bună vecinătate, cum am fost, de fapt, cu toți vecinii din locuința aceea. Mi-a duc aminte de un coleg de școală, Kotzander, cu care mă jucam, și nu știu de ce ne-am certat noi odată, din motive copilărești, absolut stupide, și n-am mai apucat să ne împăcăm

înainte de plecarea lui în Israel. Uite, nici astăzi n-am mai reușit să mă întâlnesc cu el. Am auzit că în anii din urmă a venit el în Timișoara și m-a căutat pe mine, dar nu mai eram eu acolo. Mai era dentistul Pavelek în casă cu noi, de care iar îmi era o frică teribilă. Dar era unul dintre bunii dentiști din Timișoara. Alături de noi, la același etaj stătea doamna Schultz, care ne-aducea la fiecare sărbătoare niște ștrudele grozave cu mere. Ea le zicea *Apfelstrudel*, ștrudel cu măr, cu un foetaj grozav, înflorit ca niște trandafiri. În general, cu toți vecinii trăiam în relații foarte bune, și făceam schimb de prăjituri, de mâncăruri mai deosebite la sărbători. Nu exista să nu se producă schimburile astea de experiențe, de curtoazie, de dragoste, la urma urmei, era o relație afectuoasă între noi toți. Până când au început să ni se măsoare spațiile de locuit și să ne fie introduse în locuințe persoane absolut străine, cu obiceiuri absolut noi, în relații de mefiență unii față de alții ; oameni cu care nu ne cunoșteam, cu bucătărie comună, cu baie comună. Și de atunci au început, bineînțeles, relațiile acestea – cum să le zicem, socialiste? – de conviețuire între oameni. Rușii au făcut câteva filme grozave cu atmosfera asta din locuințele comune. Așa a fost și la noi. *(Aș face o analogie între raporturile de vecinătate dinaintea venirii comuniștilor, de la dumneavoastră din casă, cu ceea ce era în Banat, și ce a fost după...)* Da, raporturile care existau până în '45, când ne înțelegeam cu toții perfect. Dar și casa avea o organizare absolut civilizată, fiecare casă avea un hausmaistor, care-și avea apartamentul la parter, lângă intrarea din stradă, și se ocupa de întreținerea casei: dacă se strica liftul, el îl repara, dacă se strica un robinet, venea și ți-l repara. Nu pe bani, pentru că el avea salariul lui, intra în obligațiile lui de serviciu. Poarta se închidea la ora zece, și dacă veneai mai târziu sunai, și el venea și-ți deschidea. Pentru asta îi dădeai un leu, doi, în funcție de cursul zilei. Dar pentru celelalte servicii nu. Există, de pildă, spălătoria: sus, în pod, spălătoria, cu două coveți enorme, cu un cuptor mare și un cazan în care se încălzea apă, până la fierbere, și-acolo se făcea spălatul. Și la începutul anului era un registru mare care circula de la un apartament la altul, și fiecare scria în registru zilele, pe luni,

până la sfârșitul anului, în care voia să spele. Știa că-n ziua aceea el are liber să spele la spălătorie. Dar, mai mult, venea Juja-Neni. Juja-Neni era o personalitate. Toate familiile mari din Timișoara aveau câte o spălătoreasă. Juja-Neni venea cu carnețelul ei în ianuarie, imediat după sărbători. Era un moment, acesta. Era singura dată când intra în salon sau în sufragerie, stătea cu mama acolo de povești, mama o trata cu ceva, și în final, Juja-Neni își scotea carnețelul și nota când îi spunea mama să vină la spălat, până la sfârșitul anului. Ea își avea programat pe tot anul la cine merge la spălat. Venea într-o zi pentru spălat, și atunci trebuiau să fie pregătite scrobeala, săpunul de rufe... pe urmă, în altă zi venea la călcat. Călcatul, iarăși era o zi specială a lui Juja-Neni. Totul era programat. Și lumea știa, fiecare știa când era ziua lui de spălat, de călcat... Și era o înțelegere deplină, până după '45, când au început mizeriile astea, când hausmaistorii au fost desființați, nu știu de ce, pe cine deranjau. Și până când a început debandada, o lume absolut amestecată, dubioasă, adusă de cine știe unde, cu care te trezeai în casă. Dincolo, în casa bunicului, el a avut acolo, la etajul întâi, un apartament de opt camere, în care erau și birourile avocațiale ale lui și ale tatălui meu. După '45 s-a instalat în apartament comandantul garnizoanei armatelor sovietice staționate în Timișoara. Iar bunicul a rămas cu trei camere: un dormitor, o cameră de zi și biroul lui. Comandantul acesta era un maior, Pestrițov, un om de treabă, de altfel. Ce am scris în romanul *Crepuscul* despre el este perfect adevărat. Soția sa era medic militar, știa să cânte foarte frumos la pianul bunicii, și s-au înțelese bine cu ai mei. Dar, pe urmă a venit naționalizarea, și i-au scos afară din casă, de tot. Și restul anilor i-au trăit pe la rude, pe la cunoscuți, pe unde au apucat.

Am uitat să-ți vorbesc despre toamna lui '44. Atunci a fost prima dată când am simțit războiul. Noi, la Timișoara, n-am fost bombardată de americani, până la 23 august 1944 putem spune că n-am simțit războiul. Auzeam când trec avioanele americane încolo, spre est, când bombardau Brașovul, Simeria, Bucureștiul. Le auzeam trecând. Aveam alarme, bineînțeles, și mergeam în adăpost. Una

din marile spaime ale copilăriei mele și asta a fost: măștile de gaze și coborârile în adăpost noaptea. Dar nu s-a întâmplat până după '44, când am întors armele împotriva nemților, și când nemții s-au întors asupra Timișoarei. Și se auzea că se vor întoarce în oraș și vor face prăpăd. Și-atunci toată lumea a fugit din oraș, fiecare cu ce-o putut. Am fugit și noi, cu mama și cu sora mamei. Am pornit pe jos, terorizați că ne vor ajunge din urmă sau că ne vor mitralia, ceea ce s-a și întâmplat. Am pornit pe jos, pe bulevardul Mihai Viteazul, pe urmă pe Eroilor de la Tisa, am ajuns la cimitirul din Calea Buziașului, am trecut prin spatele cimitirului și am pornit înspre Moșnița și Bazoș. Era o coloană nesfârșită de oameni, care cu ce a putut, ici colo câte o mașină, dar mașini nu prea erau. Cu tărăboanțe, cu cai, cu cărucioare, dar majoritatea oamenilor mergeau pe jos. Totuși aveam și noi o țintă la Bazoș, notarul din Bazoș era prieten cu părinții mei și la el mergeam să ne refugiem. Atunci am văzut prima oară oameni morți, căci au venit și ne-au mitraliat două avioane nemțești, au mitraliat lumea de pe drum. Am avut noroc că de-o parte și de alta era porumbiște. Și am fugit în cucuruz cu toții, ne-am întins pe burtă până au trecut, dar au fost și victime, atunci am văzut primii oameni căzuți.

Dar prima întâlnire cu moartea a fost la înmormântarea tatălui meu, când l-au adus din Rusia. A fost și asta o performanță a bunicului meu. S-a dus la Antonescu și a obținut o autorizație pentru că altfel nu-l putea aduce. Și s-a dus la vreme de război singur până în Transnistria, că tata a murit în spitalul din Tiraspol. A fost rănit pe frontul Odesei, apoi a fost adus în spitalul din Tiraspol. Și acolo a murit. Bunicul s-a dus până la Tiraspol și de acolo l-a adus. Cum a reușit, rămâne pentru mine un mister, în vremurile acelea groaznice să obțină vagon, să obțină sicriu, că l-au adus în sicriu plumbuit, sicriu de plumb, cum zice Bacovia. Sicriu din acela de plumb, sudat, cu vagon special. Probabil autorizația asta de la Antonescu a avut efectul ei. La înmormântarea lui am avut primul meu contact cu moartea. Nu prea înțelegeam eu mare lucru pe atunci. Am privit-o, mi-aduc aminte foarte bine, am privit la ea cu curiozitate, ca la un spectacol.

Și într-adevăr a fost un spectacol în felul lui, pentru că a fost primul, s-a făcut mare caz în presa locală, a fost primul erou din oraș, așa îl considera presa locală. Eu nu-l consider erou, că n-a vrut să fie erou. A fost o victimă a războiului, a fost primul ostaș căzut din oraș. A avut o înmormântare cu adevărat impunătoare, cu gardă de onoare, cu tot tacâmul acesta militar, tot ritualul militar. Și am rezistat cu această curiozitate la toată desfășurarea ceremoniei de la plecarea de acasă, că prima oară a fost ținut acasă în sufragerie, și am însoțit cortegiul acela până la Cimitirul Eroilor. M-au impresionat teribil tramvaiele, că erau oprite toate tramvaiele, mașinile erau cu farurile aprinse, muzica aceea, marșul acela funebru continuu pe drum, pentru ca în momentul în care au început să-l coboare în cavou, atunci m-a podidit plânsul, am izbucnit în plâns. Am realizat atunci, am intuit atunci ce se întâmplă cu adevărat. Îmi aduc aminte că fratele mamei, Viorel, m-a luat de mână și m-a scos din mulțime, m-a plimbat prin cimitir până m-am liniștit. Acela a fost primul meu contact cu transcendentul, să-i zicem așa. Al doilea a fost atunci, în refugiu, când am văzut oameni căzuți, plini de sânge din cauza gloanțelor.

Ei, ne-am oprit după aceea la Bazoș. Prietenii noștri aveau doi copii de vârsta mea, pe Silvia și pe Gegi, cu care ne-am jucat. De aici încolo a devenit foarte plăcut refugiul acela. Am stat câteva zile la ei, ne-am jucat în voreș, așa ziceau bănașenii din Bazoș curții. Ei stăteau în clădirea Primăriei și în curte erau și șoproanele Primăriei cu căruța, cu tumba asta pentru incendii, tot felul de locuri interesante de joacă. Dar a venit vestea că se-apropie nemții și de Bazoș și atunci trebuia să fugim mai departe. Nenorocirea era că ei nu aveau decât doi armăsari, doi cai foarte frumoși, splendizi, roibi, dar încă nu-i învățaseră la căruță. Dar ne-am încărcat toți în căruțe cu dune, cu perne, cum aveau bănașenii dune de acelea mari, cu bagaje, cu cățel, cu purcel, căruța lungită, cocia lungită, căci putea fi lungită, cu loitrele cele lungi și cu caii neînvățați, am pornit seara într-o goană nebună. Nouă ne plăcea grozav, că eram culcați, ne făcuseră paturi în fundul căruței pe fân, acoperiți cu dunele. Era o noapte răcoroasă, deși era septembrie. Am

trecut Timișul, caili s-au speriat, era să ne răstoarne cu căruța în apă. Am trecut prin Topolovăț și ne-am dus la neamurile prietenilor noștri din Bazoș, la Brestovăț. Acolo am stat, ne-am instalat pentru două săptămâni, iarăși locuri minunate de joacă, până când ne-am trezit cu rușii pe noi. Într-o dimineață ne-am trezit cu curtea plină, plină de ruși. Înainte de asta, în cursul nopții au intrat peste noi în cameră cu lanterne, aveau lanterne puternice, noi dormeam claie peste grămadă acolo, mulți, câți eram, cu copii, cu mame, care încremeniseră de groază. Au luminat cu lanternele peste noi, au văzut femei, copii. S-au uitat pe noptiere, știu că mama a pus pe noptieră cerceii sau brățara, în orice caz ceva bijuterie. Era sigură că o să i-o ia. Nu i-au luat-o. S-au comportat foarte civilizată, au și spus ceva în legătură cu copiii, au ieșit și ne-au lăsat în pace. Însă dimineața, când am ieșit în curte, am încremenit. Era plin de cai, de căruțe, de ruși, de focuri, stăteau în jurul focului. Voiau să ne rechiziționeze caili noștri. Atunci mama s-a dus la comandantul lor, fiindcă mama se recăsătorise deja și le-a spus că e soție de ofițer, soție de colonel, le-a arătat și o poză de a lui. Le-a arătat poza și s-a îndurat ăsta și ne-a lăsat caili să ne putem întoarce. Sunt și lucruri bune, se pot spune și lucruri bune despre ruși, depinde peste cine nimerești. De aceea m-am ferit și în cărțile mele să generalizez. Se poate discuta de la caz la caz. Noi atunci am avut noroc, alții au fost împușcați, jefuiți, femei violate, noi totuși am avut o șansă...

Partea a II-a

„Pentru mine scrisul este un mod de existență”

Privind retrospectiv prima noastră rundă de înregistrări, am rămas puțin dezamăgit, fiindcă, cum îți spuneam, eu sunt obișnuit să povestesc în scris. Pagina albă și alinierea rândurilor te obligă. Scriind, construiești, dar vorbind liber mă risipesc și ajung la divagații. De aceea, înainte de a continua, aș dori să adaug câte ceva. Memoria mi-a jucat o festă data trecută. Îți spuneam că Timișoara nu

a avut de suferit din cauza bombardamentelor anglo-americane. Dar a avut, a fost totuși bombardată, nu ca Bucureștiul sau ca Ploieștiul, dar semnificativ, pentru că a fost bombardată gara. Se numea Gara „Domnița Elena” pe vremea aceea, era o gară foarte frumoasă, asemănătoare cu toate gările din marile orașe central-europene, la noi asemănătoare cu gara din Arad, cu cea din Cluj. Niciodată nu s-a mai refăcut. Așa cum arată astăzi e un hibrid monstruos. Nu, nici măcar nu aduce cu ceea ce-a fost odată. Lângă gară, mergând spre Iosefin, era o moară industrială mare, moara lui Prohaszka. Era o moară faimoasă în Timișoara, cu căi ferate care intrau în ea. Pe aceasta au făcut-o praf. Din gară a mai rămas câte ceva, a mai putut fi folosită ulterior, dar moara a fost distrusă complet, și nu s-a mai refăcut niciodată. Bombardamentele germane au fost mai frecvente, dar cu pagube mai puține. Cea mai mare pagubă – de fapt, paguba n-a fost mare material, ci a fost dureroasă pe plan sentimental pentru timișoreni – pentru că a fost bombardată Catedrala. I-au distrus acoperișul acela frumos, de țiglă smălțuită, colorată, care, din fericire, a putut fi refăcut după aceea, tot cu țiglă de la Jimbolia, cum era țigla originală.

Ce-am mai uitat data trecută? Vorbind despre liceu, despre profesori, am uitat câțiva dintre profesorii cei mai importanți pe care i-am avut, într-adevăr memorabili. În primul rând, l-am apucat pe directorul Vasile Mioc. Era profesor de matematică, de-o severitate legendară. Cred că și datorită climatului de disciplină celebru, dar și datorită lui, Liceul Loga era foarte respectat pentru disciplina și cartea care se făceau acolo. Îmi aduc aminte că, la ocazii, când ne aduna în sala festivă, intram noi, elevii întâi, ne aliniau pedagogii, ne așezau frumos, cu culoar pe mijloc, intrau profesorii, ei stăteau în rândurile din față, și la sfârșit de tot, un pedagog îl anunța pe directorul Mioc. Și-atunci venea. Am imaginea lui și-acum în minte, se vede că era iarnă, că avea un palton pe umeri, cu guler de blană. Intra încet, cu mâinile la spate, fără nici o grabă, agale, privind în stânga și-n dreapta spre noi, care stăteam smirnă, până ajungea sus, la catedra aceea, de unde ne vorbea. Nu se auzea nici musca, în toată sala aceea de sute de elevi.

Erau două tipuri de sancțiuni temute atunci, exmatricularea și eliminarea. Exmatricularea putea fi din liceul respectiv, cu dreptul de-a te putea reînscris în altul, iar pedeapsa supremă era exmatricularea din toate școlile din țară. Cât am fost acolo, nu-mi amintesc de nici un caz, să se fi întâmplat vreo exmatriculare. În schimb, eliminările erau foarte frecvente: eliminare pe o zi, pe două zile, pe-o săptămână. Aparent, era o bucurie să fii eliminat, că nu mai veneai la școală, nu mai aveai nicio grijă că te ascultă. Dar trebuia să vii la școală. Există o cameră, a eliminaților, cu o faimă destul de înspăimântătoare, unde trebuia să vii. Cel eliminat stătea acolo tot timpul orelor cât stăteau și colegii săi la clasă, un pedagog se ocupa de toți cei eliminați, le dădea de lucru: să scrie compuneri, să citească, să rezolve probleme, nu stăteau degeaba, iar la sfârșit trebuiau să arate ce au făcut. Era, în orice caz, destul de plicticos. Poate nu atât plicticos, cât dezonorant, pentru că exista pe vremea aceea, încă, noțiunea de onoare. O sintagmă foarte frecventă în discuțiile dintre noi era „pe cuvântul meu de onoare”. Când cineva zicea asta, puteai fi sigur că-și respectă cuvântul. Vă spun asta pentru că astăzi cuvântul „onoare” e aproape dispărut din vocabularul românesc, ca să nu mai vorbim de practică. Revenind la profesori, ți-aș vorbi despre un profesor fermecător, René Braséy. El făcea parte dintre intelectualii din Vechiul Regat, veniți în 1919 în Banat și în Transilvania. Tot atunci au venit funcționari în administrația publică, profesori, economiști, într-o intenție de românizare a regiunilor foste imperiale. Printre ei și René Braséy, francez, naturalizat în România, care s-a stabilit ulterior la Timișoara. El i-a fost profesor și tatălui meu, și unchilor mei. De ce spuneam că e fermecător – pentru că avea un talent extraordinar de a povesti, era o enciclopedie ambulantă, făcea de toate cu noi, dar franceză n-am învățat deloc. Îl iubeam cu toții. Pornea de la etimologia unui cuvânt, și intra în istorie, în etnografie, obiceiuri, geografie. Ascultam fascinați, dar cum spun, puțină, foarte puțină franceză am învățat de la el. Țin minte că ne-a povestit cum s-a amuzat el prima dată când a descins la Lugoj. La Lugoj, podul de fier peste Timiș este un pod

emblematic pentru oraș, și în momentul acela era în reparație. Și cei care reparau avertizau vehiculele, care erau mai mult birje, fiacare, cum le ziceau lugojenii, să circule încet. Și au pus o inscripție pe pod: „Umblați mereu”. Braséy și-a închipuit prima dată că este un adagiu sapiențial, cu sensul de a umbla neconținut, a nu te opri niciodată. În realitate, era graiul bănățean, cum am zice astăzi: „Reduceți viteza”. L-am mai avut pe profesorul Pompiliu Teaha, care-a fost coleg de liceu cu tatăl meu, un om blajin, de-o blândețe teribilă și de-o bunătate evanghelică, ce nu l-a servit însă ca profesor, pentru că în clasă la el era în permanență o rumoare teribilă, și când ajungea rumoarea de nesuportat, de-a dreptul scandaloasă – el avea o infirmitate la picior și umbla cu baston – o curma brusc, lovind cu bastonul în prima bancă. Eu eram miop, sunt și astăzi, și stăteam în prima bancă. Am o miopie mai complicată și aveam nevoie de niște lentile combinate, care pe vremea aceea nu se găseau, și tot timpul am stat în banca întâi. Și când, cum ziceam, ajungea rumoarea de nesuportat, ne avertiza: „Aveți grijă, că acum dau cu bâta!”. Noi ne trăgeam pe spate, iar el trăsnea cu bâta în bancă. Se făcea, brusc, o liniște teribilă, și el izbucnea în râs și ne spunea tot nouă, cei pe care i-a avertizat: „Uite, cum s-au speriat!”. (*râde*) Am făcut divagația aceasta, pentru că de la profesorul Pompiliu Teaha mi-a rămas viziunea relativistă asupra lumii, deoarece el repeta mereu un adevăr, și-anume că *în lume un singur lucru e absolut – și-anume că totul e relativ*.

L-am mai avut și pe profesorul Aurel Țintă, care este foarte cunoscut în domeniul istoriei și ca cercetător. Are lucrări de notorietate. Dar era spaima noastră, pentru că nu te asculta lecția de zi, te asculta de la început, tot ce a predat de la începutul anului trebuia să știi la el. Și dacă cumva făceai imprudența ca a doua oară după ce te-a ascultat să te lași pe tânjală și să nu mai înveți pentru ora viitoare, pierdeai, pentru că avea obiceiul să te asculte două ore și uneori trei ore la rând, tocmai ca să te prindă în dificultate. La rusă am avut-o pe doamna profesoară Nicolau, cu care pot să spun că eram prieteni de familie. Domnul Nicolau era avocat, și aveam doi copii, unul dintre ei, Tudor–

Dodo îi ziceam noi, era coleg de clasă cu mine, iar celălalt, Aurel, Relu, era mai mic. Amândoi sunt astăzi în Israel. Doamna Nicolau era o femeie foarte frumoasă, ne preda rusa foarte atractiv și a fost, dintre mulții profesori de rusă pe care i-am avut, singura care m-a făcut să învăț cu plăcere la materia ei.

Mai departe ți-aș vorbi despre locurile memorabile ale copilăriei mele, niște adevărate „toposuri”. De câteva dintre cele timișorene am vorbit data trecută, dar am uitat să-ți spun despre Operă. Opera era un loc absolut vrăjit. Doctorul Petru Păsculescu, de-aici din Deva, mi-a fost coleg de liceu, și de câte ori mă întâlnesc cu el pe stradă, îmi amintește: „Mai știi tu când am mers noi prima dată la Operă? Eram amândoi în pantaloni scurți, și când s-a ridicat cortina ne-a prins frigul.” Într-adevăr, este un moment de neuitat, ne-a impresionat grozav de fiecare dată când mergeam la operă sau la teatru: în clipa în care se ridică cortina, dinspre scenă spre sală se revărsa un val de aer rece, cu miros de butaforie, de farduri, mirosul tipic al teatrului, care avea un farmec deosebit. Când ne spunea cineva că vom merge la teatru sau la operă, ne bucuram în primul rând pentru momentul acesta, inaugural, care ne impresiona poate chiar mai mult decât piesa care se reprezenta. Apoi, erau cinematografele: Capitolul, în primul rând. Capitolul era cinematograful de elită, tot acolo unde este și astăzi. Era cel mai elegant cinematograful din oraș, unde, mai târziu, au început să se desfășoare și concertele Filarmonicii, pe care le frecventam foarte des. Și la filme – aici veneau premierele filmelor mari, și la concertele filarmonice, mai ales la concertele matineu, de duminică, pentru elevi și studenți. Bazele culturii mele muzicale au fost puse atunci, în acele minunate concerte de duminică dimineață. Dar mergeam și seara, când era lume foarte elegantă.

Apoi, mai erau cinematografele de cartier, mai ales două: „Corso” – cum mergi de la Notre Dame din Iosefin spre gară, pe partea stângă, înainte de pod, și în Fabric, cinematograful „Apollo”, care există și astăzi. Și celălalt cred că mai există, ultima dată am văzut scris „Grădină de vară” deasupra la fostul „Corso”. „Apollo”

era în Fabric, vis-à-vis de Sinagogă, în parcul Regina Maria. Acolo veneau mai ales westernuri, și era un public mai plebeu, mai democrat, care mânca semințe și participa la acțiune în mod zgomotos. Dar exista pericolul ca la ieșire, mai ales seara, noi, copiii, să fim atacați de „cibezări”. Nu știu dacă îți spune ceva cuvântul acesta, dar în Timișoara era un cuvânt foarte cunoscut și de temut. Cibezăr vine din ungurește – în ungurește e „csibész” – și înseamnă „derbedeu”, de fapt. „Cibezări” înseamnă, cum spunem noi astăzi, „băieți de cartier”. „Cibezării” erau spaima noastră, a copiilor de liceu. Și de multe ori, la prânz, când ieșeam de la școală, ne atacau. Se auzea câte un strigăt: „Vin cibezării!”, și-atunci toți o roiam, care încotro, numai să scăpăm. (*Voiau să vă bată?*) Nu, doar așa, de amorul artei, să ne hârjonească. Și natural că noi întotdeauna eram în inferioritate tehnică, chiar dacă nu numerică.

Mai era pădurea, Pădurea Verde. Nu era pe-atunci nimic pe-acolo. Nu erau moteluri, nu erau restaurante, nimic. Pădurea nu era o pădure mondenă, cum e astăzi. Dar era foarte bine păzită, totuși, și îngrijită. Ne plăcea să rătăcim în pădure, ne întâlneam de multe ori cu fazani, cu iepuri. Timișul era, iarăși, un loc frecventat. Mergeam cu bicicletele la Timiș. Dincolo de scaldă, plăcerea noastră era să ne plimbăm cu bicicleta pe dâlmă. Dâlma era digul Timișului, un loc foarte plăcut de plimbare cu bicicleta. Pe urmă, tot în Timișoara, piețele. Piețele – nu în sens urbanistic, ci piețele în sensul de târg. Cea mai mare piață era în Iosefin. Mergea de la Notre Dame, de unde apucă tramvaiul la dreapta, spre gară, și ținea până în capătul străzii Preyer – Bulevardul Iuliu Maniu de azi. Toate fructele pământului le găseai acolo, era o piață foarte bogată și frumoasă, mult mai bogată decât cea pe care au făcut-o acum, împingând-o puțin spre dreapta, spre o stradă laterală, deși acum este acoperită. Atunci nu era acoperită, dar mi se pare că era mult mai abundentă și mai pitorească, mai curată și sub aspect etnografic, că veneau țăranii în costumele lor populare. Își păstrau încă portul lor popular. Altă piață, tot de acest gen, era Piața Unirii. De acolo ne făceam de obicei cumpărăturile cei care

locuiam în Cetate. Tot piață de genul acesta era Piața Traian și Piața Badea Cârțan, care se mai numea și Piața de Fân. Și chiar mirosea a fân, pentru că acolo era o piață de produse nu numai alimentare: se vindeau și lemne, și scânduri și fel de fel de alte lucruri.

V-aș spune de câteva toposuri de interior. Am vorbit de apartamentul acela de opt camere. Unele camere își păstrau denumirile vechi, și-așa le și foloseam noi în convorbirile noastre: „cănțalarie”, de pildă –, „cănțalarie” era „cancelarie”, bineînțeles – era biroul bunicului. Acolo era și biblioteca lui, un loc în care îmi plăcea să scotocesc, pentru că găseam tot felul de lucruri surprinzătoare, dincolo de fotografii, tot felul de cărți interesante. Era apoi „prânzitorul” – sufrageria. Despre „prânzitor” am scris în romanul „Arhipelagul” mai pe larg. Era un loc misterios, întunecos, nu știu de ce roletele erau coborâte aproape tot timpul. Era o semiobscuritate, și erau bufetele cu veselă, cu serviciile de masă, dar și cu tot felul de mirodenii bine mirositoare. Amintirile olfactive mă însoțesc peste tot pe unde mă duc – de la Piața de Fân până la bufetele buncii, unde ținea romul „Jamaica” și tot felul de prăjituri vanilate. Era *Herrenzimmer*-ul – în traducere ar fi „camera bărbaților, a domnilor” – era camera de zi, salonul unde se primeau oaspeții. Acolo nu se prea intra, decât când aveam musafiri: o cameră care-mi impunea respect prin scoțoseenie și prin singurătate. Un loc foarte agreabil era „cuina” – bucătăria, iar cămării îi spuneam „șpais”. În tot Banatul, șpaisul este la loc de cinste, și-a rămas notorie intervenția unui prim-secretar din ultima perioadă, venit tot din Vechiul Regat, a cărui ambiție declarată a fost aceea de-a goli șpaisurile bănătenilor. A și spus-o: „Am să golesc eu șpaisurile bănătenilor!” Parțial, a reușit... Pentru că vă vorbeam data trecută de personajele și obiceiurile care au pierit: hausmaistorul, spălătoreasa – se călca cu fierul cu mangal, nu cu fier electric. Un obiect interesant era „ghețarul”. Noi îi spunem azi frigider și este electric. Pe-atunci nu era electric. Era un dulăpior de lemn, cam de dimensiunea vechilor frigidere „Fram”. De lemn, căptușit cu zinc, și probabil între zinc și lemn era un izolator. La mijloc, un spațiu gol, în care se băgau

blocurile de gheață. Veneau negustorii de gheață cu un furgon anume, tras de cai – și-acela era căptușit cu zinc, în care se aduceau calupuri de gheață de câte jumătate de metru. Oamenii lucrau cu mănuși de cauciuc și le urcau până sus. Se făceau abonamente la gheață, ți le aduceau o dată la două zile și ți le puneau în ghețar, iar alimentele se țineau la rece cu calupurile astea de gheață. Jos avea un robinet, prin care se scurgea apa care se topea. Au dispărut și astea.

Erau, apoi, toposurile din afara Timișoarei, legate de neamurile din diverse părți. În Banat era Sâlha, Lugojul, Boldurul și Buziașul, din partea bunicilor paterni. Din partea bunicilor materni erau Periamul, Vălcaniul și Hărțăganiul în Munții Zarandului. Ți-aș pomeni prima dată de Buziaș. La Buziaș, bunicul meu avea un teren intravilan cu o casă de vacanță, pe care astăzi e construit fără autorizație, abuziv, Hotelul „Timiș”. Buziașul era locul de weekend și-al Lugojului, și-al Timișoarei. Toată lumea bună din aceste orașe se întâlnea la Buziaș. Vara, să nu mai vorbim, dar și la sfârșit de săptămână. Parcul acela superb, care astăzi se sălbăticește, avea aleile de promenadă, pline de lume elegantă. Exista o cofetărie extraordinară, cu niște prăjituri absolut senzaționale. Restaurantul apoi, cazinoul, cânta fanfara militară muzică de promenadă în parc, izvoarele, care acum nu știu de ce nu funcționează, erau atunci în plină activitate și foarte productive. Și de-acolo mă urmărește o amintire olfactivă, mirosul acela de apă feruginoasă al Buziașului.

Pentru că m-ai rugat să-ți spun despre ascendenți, m-aș opri puțin la Sâlha. Sâlha e la 6 km de Lugoj, astăzi a fuzionat cu Coșteiul și se cheamă Coștei. Cum am ajuns noi la Sâlha? Trebuie să pornesc, întâi, de la o moară din Lugoj. A fost o moară în Lugoj care era a unui Filip Murariu. Era morar în Lugoj, căsătorit cu Anișca, și-a avut un băiat născut la 7 mai 1813 – Ioan, care-a fost cantor prin multe locuri, apoi diacon, doi ani a fost și la Budapesta. În sfârșit, în cele din urmă primește parohia din Sâlha, la 1850, și va fi preot în Sâlha până în 1883, în 7 martie. El s-a căsătorit cu Ecaterina, sora mamei lui Coriolan Brediceanu. A avut un băiat și șase fete – nu-i înșir eu pe toți acum, dar

una dintre fete, Ecaterina, s-a căsătorit cu preotul Isaia Popovici, care de asemenea a fost preot în Sâlha, a urmat în parohie pe socrul său, timp de 60 de ani. Pentru longevitatea aceasta, de 60 de ani în aceeași parohie, a primit titlul de Paroh Protopop Onorar și-a fost decorat cu ordinul „Steaua României”. El a avut trei copii: un băiat, Victor, care după obiceiul vremii, tot preot s-a făcut și l-a urmat în parohie, până prin anii ’49-’50 când s-a mutat – spre disperarea întregii familii, că a rupt tradiția în felul acesta – s-a mutat la parohia din Secusigiu, pentru că de acolo era soția sa, „Tușa Cornelia”. Dar până a se muta „Uica Bicolor”, cum îi ziceam noi, de la Sâlha, acolo îmi petrecem eu o mare parte din vacanțe. În afară de Victor, le-au mai avut pe Valeria și pe Aurelia. Aurelia este bunica mea. Tușa Valeria s-a stabilit la Lugoj, s-a căsătorit cu Dumitru Gall, care-a fost directorul sucursalei locale a Băncii „Albina” – nici o legătură cu Banca „Albina” de azi, care-a dat faliment. Banca „Albina” de astăzi a crezut că dacă ia numele Băncii „Albina” din trecut, își dobândește și onorabilitatea pe care o avea acea bancă de pe vremuri... Ei aveau o casă frumoasă, pe Strada Făgetului, cu curte, grădină mare, unde, de asemenea, am petrecut multe vacanțe, cu o vie vecină cu via Bredicenilor, cu o casă la vie, unde mergeam cu „fiacărul”. Venea „fiacărul”, comandat la oră fixă, și cu el mergeam, fie la Sâlha, fie la casa de la vie. Mereu același birjar venea. Și de aici mă urmăresc amintirile olfactive, cu mirosul acela de piele veche al trăsorii.

Să revin acum la bunica mea, la Aurelia, care s-a căsătorit cu Pompiliu – de fapt, Pompil își spunea el, așa și semna – care, la fel ca și celălalt bunic, a venit din Munții Apuseni. Amândouă bunicile mele sunt bănățene, și amândoi bunicii sunt moți. Moți naturalizați în Banat. Bunicul Pompil era din Roșia Montană. Pe la începutul veacului al XIX-lea exista în Roșia Montană un Mihăilă Gritta – scriau „Gritta” cu doi „t” și își presupuneau o origine italiană, ceea ce n-ar fi exclus, pentru că veneau mulți muncitori la minerit, nu numai italieni, ci și slovaci, și nemți. El a fost un om de notorietate, un reprezentant al clasei de mijloc, după cum deduc eu, pentru că a fost proprietar de

mine, și se vede că i-a mers foarte bine: de câte ori dădea de câte un filon productiv de aur, ctitoria câte o biserică. În tradiția familiei, se zice că ar fi ctitorit șapte biserici. Eu nu iau informația chiar în serios, dar ceva trebuie să fie adevărat, în orice caz. Poate nu chiar șapte – șapte e un număr sacru, care tentează. El a avut un băiat, pe George Gritta, care a fost în oastea lui Avram Iancu – Avram Iancu l-a făcut tribun, pentru că din banii lui a făcut două tunuri, din lemn de cireș, cu niște țevi aduse nu știu de unde, de la Viena, și pe care le-a instalat pe dealul dintre Roșia Montană și Abrud și-a bombardat piața din Abrud în timpul cât era plină de oastea lui Hatvani. Avram Iancu l-a făcut tribun – avem document prin care-i conferă titlul acesta și-i dă un fel de certificat de bună purtare, am zice, un fel de recomandare. Nu știu la ce a avut nevoie, dar există documentul. A fost și publicat în ziarul „Românul”. Acest George Gritta a avut o fată, pe Iustina, care este străbunica mea – toată lumea îi zicea „Mămuța”, dar toți o scriau „Mamutia”, așa scriau atunci, latinizat – și un băiat. Pe băiat nu știu cum îl chema dar el a avut, la rândul său, alt băiat, Ovidiu Gritta, care la 1918 era sublocotenent în armata chezaro-crăiască, și l-a surprins Unirea de la Alba-Iulia în grad de sublocotenent. A făcut parte din comitetul acela care-a organizat Marea Adunare Națională de la Alba-Iulia și-a fost primul subprefect de Alba. Mai târziu, când bunicul meu, Pompil, s-a stabilit la Timișoara, l-a chemat și pe el acolo, iar Ovidiu Gritta a ajuns chestorul Poliției din Timișoara. A fost arestat, bineînțeles, în '45-'46, când au distrus toată Poliția veche, și-a murit, după câte știu eu, la închisoarea de la Sighet. A avut și el un băiat, pe Octavian, și-o fată. Băiatul, Octavian – „Tavi”, când mă plimbam într-o zi, prin anul '46, aveam vreo 11-12 ani, mă plimbam într-o zi cu unchiul meu, Zeno, din Lugoj, băiatul mătușii Valeria, pe Corso-ul din Lugoj, pe înserat, din mulțime s-a desprins repede Tavi, a venit la noi, și i-a spus unchiului: „Zeno, ai ceva bani la tine? Trebuie să dispar, mă urmăresc, pe tata l-au arestat.” Zeno, natural că i-a dat toți banii pe care-i avea la el, i-a spus ca seara să mai treacă pe la el pe-acasă, să-i mai dea. Tavi a spus: „Deseară o să fiu departe.” Zeno

l-a întrebat: „Unde o să fii?” „– Mai bine să nu știi tu unde voi fi...” Și de-atunci nimeni n-a mai știut nimic despre Tavi Gritta. A dispărut, efectiv a dispărut. S-ar fi zvonit într-o vreme c-ar fi trecut Dunărea și l-ar fi împușcat sârbii – n-am avut nici o confirmare dintr-acolo, că s-ar fi dus în munți, la Spiru Blănaru și la colonelul Domășneanu, care întemeiaseră acolo rezistența anticomunistă armată. Noi le ziceam „partizani”, dar nici de-acolo n-a venit... Când i-au înfrânt pe partizanii din munți a fost procesul la Timișoara și i-au executat în Pădurea Verde, s-au publicat listele, dar Tavi n-a apărut...

Deci, străbunica Iustina, Mămuța, s-a căsătorit cu Vasile Cioban – noi, de fapt suntem Cioban, fără „u” – s-a căsătorit cu Cioban, care a venit dintr-un sat din Câmpia Aradului ca notar și învățător la Roșia Montană. S-a ocupat și el de minele de-acolo. Pe-atunci o parte erau minele Împărăției, minele de stat, și-o parte erau minele particulare. Una dintre cele mai mari mine din Roșia se chema „La Baie, la Împărăție”. Eu pe bunicul meu l-am auzit vorbind că ar fi fost 13 frați. Dar, efectiv, nu știu decât cinci: unul, Basil, care-a murit de mic, și alți patru, care-au trăit – Maria, care s-a afirmat sub numele de Maria Botiș Ciobanu, ca poetă de raftul doi, în trena lui Coșbuc și-a Sămănătorului, căsătorită cu dr. Theodor Botiș, ce a fost directorul Preparandiei din Arad și autorul singurei monografii a familiei Mocioni, apărută în Editura Fundațiilor Regale, și care a fost și premiată de Academia Română. Ei au avut trei băieți: Emil Botiș, Virgil și Aurel. Virgil, după câte știu, inginer a fost, stabilit la Oradea. Aurel, căruia îi ziceam „Bubi”, medic la Arad, și Emil, avocat, cu studii făcute la Sorbona, la Timișoara, are niște studii interesante despre francezii din Banat. Și-a avut și el doi copii, verii mei: Stela Botiș și Michi, inginer agronom, stabilit în Germania.

Un alt frate al bunicului Pompil a fost Aurel, tot avocat, stabilit la Lipova, a avut un băiat, Zeno, care avea o moșie la Belotinț, lângă Lipova. Și-acolo este un topos al copilăriei, multe vacanțe mi-am petrecut la Belotinț. Una dintre amintirile cele mai stăruitoare legate de Belotinț sunt mesele de prânz, în care ni se aduceau ca desert, niște

farfurii mari, pline cu frăguțe de pădure, acoperite cu smântână și cu zahăr. Unchiul Zeno de la Belotiniț a murit cu domiciliu obligatoriu la Blaj. Încă a fost norocos, pentru că alții și-au făcut domiciliul obligatoriu în Bărağan. El, la Blaj, și-a petrecut totuși ultimii ani într-un mediu civilizat. Și-a mai avut o fată, Elena, căsătorită la Petroșani cu inginerul Teodor Onciu – o personalitate a Văii Jiului, un om deosebit de cult și foarte pregătit în domeniul lui. Era consultat ca un fel de oracol la Petroșani. Au avut o fiică, pe Teodora, Dodo, căsătorită cu dr. Dan Nistor, tot din Petroșani, și stabiliți la Constanța. Bătrânii s-au mutat și ei, după cei tineri, la Constanța, și-acolo au și murit, dar i-au adus și i-au înmormântat la Petroșani, în cavoul familiei. Dan Nistor este de fapt Dan Moșic dar, familia fiind persecutată de Securitate prin Valea Jiului, el, ca să poată răzbi la școală, a fost înfiat și și-a luat numele Nistor.

Celălalt frate al Bunicului, Virgil, pe care-l chema și Haralampiu, iar noi îi ziceam uica Lampi – despre el am mai scris și-n „Steaua” și-n „Orizont”, pentru că au rămas de la el niște memorii foarte pitorești, pe care mi le-a lăsat fiica sa, Sanda. El a făcut teologia la Sibiu și la Cernăuți și medicina la Praga. A întemeiat Capela Ortodoxă Română din Viena, a fost cu grad de maior, preot confesor al trupelor ortodoxe din armata imperială austro-ungară. Și-n calitate a aceasta a străbătut tot Imperiul, din Galiția până în Dalmația și la Trieste, vizitându-și regimentele și făcându-și datoria lui, de preot militar. A fost căsătorit cu Maria Dima, nepoata compozitorului Gheorghe Dima, înrudită și cu familia Pușcariu, și au avut o fiică, pe Sanda, care-a făcut conservatorul la Viena și s-a stabilit în cele din urmă la Cluj, unde-a și murit. Uica Lampi, după ce a murit Tușa Mărioara, soția lui, s-a călugărit și-a fost o vreme stareț al Mănăstirii Hodoș-Bodrog. După aceea a fost chemat la București, călugăr la Mănăstirea Antim și în același timp profesor universitar la Seminarul Teologic din București – profesor de medicină pastorală. Ultima parte a vieții și-a petrecut-o la Mănăstirea Nicula, de lângă Cluj, unde și-a scris memoriile și a murit la fiica lui, la Sanda, în 1965. Iar fiica lui, Sanda, a murit acum

vreo trei ani, din fericire lăsându-mi o seamă de hârtii de familie foarte interesante, și fotografii. Intenționez chiar să-i public memoriile, cu comentarii ale textului și-ale fotografiilor. Virgil a locuit un timp și la Timișoara, înainte de-a muri soția lui, în prima sau a doua vilă cu care începe Str. Pestalozzi. Și în casa lor am petrecut multe ore plăcute. Avea obiceiul să-mi aducă tot felul de cadouri interesante. De la el am o carte memorabilă, a lui Paul de Kruif – *Vânătorii de microbi* – o carte extraordinară, despre toți cercetătorii din domeniul microbiologiei. Tot el mi-a făcut cadou o trusă de hemogramă pentru copii, care mi-a deschis la un moment dat apetitul de-a face medicina. Ca să nu mai vorbesc de toate poveștile pe care știa să le spună, de pe unde a umblat, într-o viață foarte pitorească. Și o perioadă pe care n-am reușit s-o lămuresc, după 1919, a fost asistent de medicină legală al profesorului Nicolae Minovici la Universitatea din Cluj, iar în preajma războiului a fost medic practicant la Băile Karlsbad. A avut o viață foarte activă, mobilă, pitorească.

Să revin acum la bunicul meu, Pompil. El a fost avocat... (*Deci, de ceilalți frați, până la treisprezece, nu mai știți nimic?*) Nu. Eu ajung să mă și îndoiesc că au fost treisprezece, pentru că nu se mai știe nimic de ei. Or fi fost, or fi murit de mici, cine știe? Ce mă face să mă îndoiesc este că cercetătorul George Nistor, de la Sibiu, a reeditat textele literare ale Mariei Botiș Ciobanu, și-n prefață vorbește numai de patru frați, informațiile fiindu-i furnizate de Emil Botiș, care era la curent cu trecutul mamei sale, al Mariei Botiș. Dar nici George Nistor nu pomenește nimic despre Basil. Basil a existat sigur. Numai de la bunicul meu știu că spunea că au fost treisprezece frați. Virgil, uica Lampi și-a făcut gimnaziul la Brad și liceul la Brașov, iar Pompil l-a făcut la Sibiu, unde a fost coleg cu Octavian Goga, și-au rămas prieteni de-o viață. Mi-a povestit tot felul de întâmplări din timpul liceului, cu Goga. Stăteau chiar în gazdă împreună, în aceeași cameră, și-ntr-o iarnă au rămas fără merinde. Și Goga a spus: „Hai să mergem la tata să luăm, acasă, la Rășinari!”. Și-au plecat și i-a prins seara pe drum, și prin pădure, prin Dumbravă, până au ajuns la Rășinari, au

văzut lupii, spaima pe care au trăit-o atunci... Povești de genul acesta, foarte multe... Apoi Goga, cum se știe, a fost nevoit să se mute la Liceul din Brașov, dar s-au reîntâlnit la Universitatea din Budapesta. După terminarea facultății, bunicul meu s-a stabilit în Banat, la Lugoj, la început ca stagiatar în „cântălăria” avocatului Avramescu. Aici a cunoscut-o pe bunica, pe Aurelia, pe Mama-Bună. În caietele acestea de suveniruri sunt și suveniruri semnate de el, de pe vremea când îi făcea curte. Dar îi făcea curte și Petru Groza, al cărui tată era preot la Coștei. Competiția a câștigat-o bunicul. (*râde*)

S-au mutat la Timișoara, înainte de 1907, că-n 1907 s-a născut tata, în casa cu numărul 7 de pe Strada Jenő Herczeg, Prințul Eugen – Eugen de Savoia de astăzi. Și-a păstrat numele, românii i-au păstrat numele, și bine au făcut! Mai târziu s-au mutat în casa de pe Str. Petöfy, din Piața Unirii, care astăzi se cheamă George Coșbuc, și care începe imediat în stânga Domului, spre Roza Vânturilor. Pe dreapta, pe colț, e Domul, pe stânga, casa din colț, a fost al doilea domiciliu al lor, unde a și avut loc întâlnirea, în 1919, întâlnirea reprezentanților șvabilor din Banat, care și-au dat acordul pentru unirea Banatului cu România. Bunicul meu a și scris o broșură despre evenimentele din 1919, despre Unire, pe care istoricul Radu Păiușan o și citează în una din lucrările sale. De-acolo a construit casa de pe B-dul Revoluției, atunci Regina Maria. Era bulevardul în construcție, pe vremea aceea abia se configura. A fost una din primele case care s-au construit acolo, imediat după șirul acela de case care exista deja, unde este acum la parter Agenția TAROM. (*Acea casă este cunoscută sub numele de „Palatul Ciobanu”?*) Da, aceea.

Ce să vă mai spun? Mai întrebați-mă! (*Vorbiți-mi despre cercul de cunoștințe cu care se vedeau părinții dvs.*) Tata a făcut și el liceul la Loga, apoi facultatea la Cernăuți și la Cluj, și s-a căsătorit cu mama în 1934. S-au cunoscut la Timișoara, bunicul dinspre mamă cu familia fiind stabiliți la Timișoara pe-atunci. Locuiau pe B-dul Loga, în casa de vis-à-vis de liceu, unde s-a instalat după aceea Securitatea. Tata și mama au locuit un timp în casa bunicilor Ciobanu, în același

apartament. Acolo m-am născut și eu. Pe urmă s-au mutat pe Corso, în Casa Palace. În 1941, tata a murit pe frontul de la Odessa, dar despre asta v-am vorbit. Mama s-a recăsătorit în 1944. Ea a fost în foarte bune relații cu multă lume din oraș, din același mediu social. Nu se punea problema discriminărilor etnice. A avut prieteni de-o viață, prieteni foarte buni. A fost familia Mironescu, de pildă. Miron Mironescu – Mitică, îi spuneam noi, un om extraordinar de deschis, altruist, moldovean, de fapt, naturalizat și el în Banat. Era căsătorit cu prietena de-o viață a mamei: tanti Bori, îi ziceam eu – pe ea o chema, de fapt, Barbara – evreică, din familia Molnár. Locuiau pe Str. Mercy. De câte ori am fost în vizită și la ei! Avea doi frați cu care eram, de asemenea, în foarte bune relații. Era foarte bună prietenă cu familia Ratz. El era doctor în Mehala, locuiau pe la Balta Verde. Doamna Ratz era, de asemenea, prietenă cu mama, prietenă de-o viață. Se întâlneau la partidele săptămânale de rummy. Era prietenă cu familia lui Silviu Bindea, celebru jucător de fotbal, extrema echipei Ripensia – o legendă vie a Timișoarei. Când mergeam la ei, nu mă mai săturam să mă uit în albumele pe care uica Silviu mi le dădea, cu poze de la toate meciurile pe care le-a purtat Ripensia, până în America de Sud. Pe soția lui Silviu Bindea o chema Mina Bindea. Cu familia Simon – doamna Edith Simon, prietenă cu mama. Băiatul ei – Zeno, a fost coleg cu mine de liceu și este azi un reputat profesor universitar, profesor de chimie, membru corespondent al Academiei și este căsătorit cu verișoara mea, Stela Botiș. Familia Petric – domnul Petric a fost primar al Timișoarei. Doamna Lili Petric era o doamnă foarte sportivă: făcea schi, juca tenis. Se întâlneau la cofetăria „Violeta”, pe la partidele de rummy. Se întâlneau într-o vreme, prin anii '50, la piața de vechituri, unde începuseră să-și vândă lucrurile din casă, pentru că vremurile erau cum erau, și cum știe toată lumea c-au fost. Era un loc de întâlnire a societății vechi a Timișoarei, piața de vechituri. Se ținea între Pădurea Verde și Spitalul de Boli Contagioase – Spitalul Epidemic, îi spuneam noi, în Fabric, în spatele Arenei „Electrică”. O să găsești episodul în romanul „Crepusul”. Familia Ciucur, de care

v-am pomenit data trecută: Coriolan Ciucur, avocat în Timișoara, aveau și ei o casă tot pe B-dul Revoluției. Cu copiii lui, Pușa și Puiu Ciucur am fost de asemenea coleg. Sigur uit pe cineva acum, pentru că eu sunt un gafeur al omisiunilor, și-mi va părea rău. M-ai luat pe neașteptate cu întrebarea asta.

În ce mă privește pe mine, mi-am început studenția la Agronomie, la Timișoara, dar între timp a început să activeze „virusul” acesta, al literaturii, și am abandonat Agronomia după 4 ani. A fost o dramă atunci. La Agronomie n-am fost printre studenții proști. Am fost un student onorabil. Păstrez amintiri foarte frumoase despre camaraderia din vremea aceea. Am avut niște colegi minunați. Perioadele de practică au fost superbe, m-au obișnuit cu munca. Știu să călăresc, știu să înham un cal, să ar cu plugul, să conduc un tractor, știu să fac de toate. Și nu mi-au stricat lucrurile astea. Am avut și profesori foarte buni, pe care i-am îndrăgit, i-am stimat. Profesorul Bujoreanu, la Botanică – circulau tot felul de legende despre el. Îi făcea o plăcere deosebită să scrie pe tablă numele populare, mai ales cele obscene, ale plantelor. Profesorul Bungescu – fiul său, Radu, mi-a fost chiar coleg. Profesorul Bungescu era la Mecanică agricolă. Profesorul Cristache Oprea, specialist unic, cred, în știința solului, la care am dat examen de șase ori, pentru că era teroarea întregii facultăți. Examenele la el erau ceva de groază! Minunata doamnă Netedu, la zootehnie. Decanul Iulian Drăcea, un om absolut excepțional, căruia îi păstrez un respect și-o amintire deosebit de frumoasă, care ținea mult la mine... În clipa în care m-am hotărât să plec mi-am ridicat toată lumea în cap: mama divorțase deja din a doua căsătorie, trăiam dintr-un salariu de mizerie, nu știu cât avea, vreo 400 de lei pe-atunci, lucra la Fabrica de Biscuiți, la Fructus, în trei schimburi, și abia aștepta să termin, să intru și eu în pâine, s-o ajut și eu. Vă dați seama, în situația asta, la un pas de a termina Facultatea de Agronomie, o las baltă ca să încep o altă facultate, și nici măcar la Timișoara, ci la Cluj. O lume întregă, toată Timișoara, toți prietenii de familie mi-au sărit în cap, și-n primul rând decanul, Iulian Drăcea, a încercat să mă convingă să nu fac

prostia asta, care până la urmă s-a dovedit a nu fi, totuși, prostie. Dar pentru strădania lui, de-a mă convinge să rămân, îi păstrez o amintire foarte frumoasă. Am suferit, efectiv, când am auzit că a murit, cu totul prematur. Unde mai pui că preda și Genetică, materia care cred că mi-a plăcut cel mai mult, deși se făcea după concepția sovietică, cu totul altceva decât este genetica astăzi. Dar tot era interesantă.

Singurii care au fost de partea mea, și m-au susținut, și datorită cărora am avut, totuși, curajul să încep Filologia de la anul întâi, au fost Petre Pintilie, soțul Ilenei Pintilie, sora mamei, deci unchiul meu, și poetul Lucian Valea. Poetul Lucian Valea, de la a cărui moarte se împlinesc în aprilie 10 ani, chiar acum am trimis niște scrisori de-ale lui la „Steaua”, în amintirea lui, vor apărea în nr. 5 din „Steaua”. Poetul Lucian Valea, deci, m-a și însoțit la Cluj, în preajma admiterii, în august. Eram fără nici un ban, într-un oraș complet necunoscut. M-a plimbat prin Cluj, care lui îi era foarte familiar, m-a prezentat câtorva personalități ale Clujului: Gavril Scridon, istoricul Ștefan Pascu, cu care era în foarte bune relații, D.R. Popescu. M-a dus la prietenul său, colonelul Resiga, comandantul Spitalului Militar, care m-a primit în Spitalul Militar, m-a instalat într-o rezervă, m-a introdus în porție, și mi-a dat un bilet de voie, să ies și să intru când vreau. Și-acolo am stat, ocrotit, până când mi-am găsit un rost. Totuși, după două – trei zile, Lucian Valea a trebuit să plece, m-a lăsat singur. L-am condus la gară, și atunci s-a produs poate clipa cea mai emoționantă din relațiile mele cu el: cu câteva clipe înaintea sosirii trenului, a avut așa, o revelație, s-a întors spre mine și m-a întrebat foarte grav: „Tu mai ai vreun ban?” „ – Nu mai am nici o lăsaie, nimic.” Și-atunci, foarte grav, mi-a spus: „Las’ că-ți dau eu!” Și-a scos portmoneul și și-a numărat averea. Avea 15 lei – 8 lei mi-a dat mie, și 7 lei și-a păstrat el. Cu acești 8 lei am început Filologia la Cluj! Acestea sunt lucruri care nu se uită. Nu-l pot uita pe Lucian Valea. Am rămas prieteni toată viața, de câte ori avea ocazia, venea pe la Deva și ne prindeau zorii povestind aici. A fost un om extraordinar.

În anul patru m-am căsătorit cu Nicoleta, colega mea. Am vrut

să ne ducem la Timișoara. Ea era o studentă mai bună decât mine, la repartizare a intrat în sală înaintea mea. Ne-am căsătorit înainte de asta, ca să putem fi repartizați împreună, și a spus că afară e și soțul ei. Am venit și eu înăuntru. Nu exista Timișoara, existau numai Recaș și Periam, sau așa ceva. Și ne-a fost teamă să facem naveta la Timișoara, deși mama s-ar fi bucurat să stăm la Timișoara. (*Trecuse supărarea familiei?*) Da, da. Trecuse, până la urmă. Chiar din anul întâi, mai ales că la Filologie am fost student bun, și asta i-a consolat. Începusem să și public în „Orizont” pe vremea aceea și ziceau că, totuși, o să se aleagă ceva de mine. Și neavând loc la Timișoara, am găsit un post la Deva pentru ea și pentru mine la Dobra. Am făcut un an naveta la Dobra, după aceea am ajuns la Hunedoara, la liceu, până în '72. În '72 am ieșit din învățământ și-am devenit scriitor profesionist. Am avut noroc la Hunedoara, că am predat numai la seral. Diminețile le aveam libere, și puteam să scriu. Așa mi-am scris primele cărți: *Crepuscul, Zilele, Treptele Diotimei*, atunci, în perioada când eram la seral, la Hunedoara. Și sunt veșnic recunoscător directorilor pe care i-am avut atunci: Liviu Gherghel și Pavel Ludușan, care m-au menajat, nu mi-au pretins absolut nimic, în afară de predarea orelor. De fapt, la seral nici nu prea erau multe de făcut – trebuia să-i vizitezi la întreprindere, o formalitate.

(*Condiția dvs. ca scriitor profesionist ce presupunea? Primeați un salariu?*) Nu, nu primeam nimic. Trăiam din onorariile pentru cărți. Am avut noroc cu soția mea, că ea avea un salariu asigurat, care venea în mod regulat. Eu am fost foarte productiv, în fiecare an publicam câte o carte, și onorariile erau bune, echivalau cu un salariu anual, cu mici diferențe, depindea de dimensiunile cărții, de editură. Dar, în orice caz, se putea trăi. Azi nu se mai poate. Dar, pe parcurs, s-a mai rărit productivitatea mea, am publicat o carte o dată la doi ani, la diverse intervale. Existau perioade în care nu câștigam prea bine, și-atunci recurgeam la rezervele din anul trecut. Dar, în orice caz, se puteau face rezerve. Apartamentul în care stăm acum l-am cumpărat fără rate, cu bani *cash*, din onorariul pentru *Treptele Diotimei*, ceea

ce astăzi este de neimaginat. Bineînțeles, în primul rând voi fi mereu recunoscător soției mele pentru că a avut curajul să accepte statutul meu... atipic.

(*Ați călătorit mult?*) Nu, mult n-am călătorit, pentru că eu sunt o fire sedentară, și nu-mi plac schimbările. Să călătoresc în condiții civilizate îmi place, totuși. Când călătoresc cu treburi în țară, la București, la Timișoara, totdeauna sunt stresat, parcă aș pleca într-o expediție. Dar când trebuie să plec în Germania, plec cu foarte mare veselie și fără nici un stress. Am făcut o călătorie foarte frumoasă, cu Nicoleta, trei veri la rând, pe jos, cu rucsacul în spate, mai cu autostopul, mai cu autobuzele, prin Bucovina de Nord, la mănăstiri, în perioada în care m-am documentat pentru *Nemuritorul albastru*. A fost o perioadă foarte, foarte frumoasă. În 1965 s-a născut Lizuca, la Deva. A făcut Filologia la Timișoara, a fost asistentă la Timișoara până în 1992, puțin, pentru că apoi a plecat și s-a stabilit în Germania.

În timpul Revoluției, printr-un concurs de împrejurări, așa cum se întâmplă în astfel de momente, am picat și eu, ca musca-n lapte, vicepreședinte al Consiliului Municipal, vreme de șase luni, până la primele alegeri, când s-au instalat organele alese. Era Consiliul Municipal Provizoriu. Stăteam în Primărie, din noaptea de 22 decembrie până prin iunie, zi de zi, de la șase dimineața până noaptea târziu, perioadă pentru care nici unul dintre noi n-am primit absolut nici un leu. Dar nu numai că n-am fost remunerați, am înțeles, nici n-am pretins, erau timpurile cum erau, era sărăcie, am zis – revoluționar, revoluționar... dar nici la plecare, nimeni nu ne-a spus nici măcar mulțumesc, să ne adune într-o sală, să ne spună „Domnilor, atâta timp ați lucrat aici pe gratis, vă mulțumim! Hai să bem un pahar de vin împreună, o cafea, să ne luăm rămas bun!” Nimeni! Am plecat ca de la moara pustie. Și, bineînțeles, o mulțime de revoluționari sunt acum, cu certificate. Dintre colegii de acolo, mi-au cerut recomandări, să-și facă dosar. M-au invitat să-mi fac și eu dosar, dar nu mi-am făcut, pentru că eu nu consider că sunt revoluționar. Am fost un funcționar, ajuns acolo în împrejurări revoluționare, dar care și-a făcut datoria, să

asigure administrarea municipiului într-o perioadă de interimat. Asta nu înseamnă a fi revoluționar. Și-n afară de asta, eu consider că un revoluționar se bate pentru libertate, nu pentru privilegii.

(*Mai vorbiți-mi puțin despre activitatea dvs. socio-culturală din Deva, până în '89!*) La Deva ne-am străduit mult timp să scoatem o revistă literară. Nu s-a putut. Am scos în sfârșit, cu Tiberiu Istrate, cu care-am fost coleg la Cluj, și care lucra la ziarul „Drumul Socialismului” pe atunci, cu el ne-am zbatut să scoatem o revistă literară, n-am reușit decât sub formă de supliment literar al ziarului „Drumul Socialismului”. Se chema „Ritmuri hunedorene” și apărea la intervale foarte neregulate, la început chiar în interiorul ziarului, după aceea a apărut ca revistă independentă, dar fără periodicitate. Și am reușit să-i adunăm pe scriitorii de aici, să publice acolo. Dar mai interesantă decât activitatea aceea, care era foarte cenzurată, fiind vorba de un ziar editat de Comitetul Județean de Partid, a fost o stratagemă la care am recurs. De fapt, ideea ne-a dat-o un jurist din brad, Tiberiu Vanca, El a întemeiat la Brad o așa-zisă revistă vorbită, „Agora”, și după modelul ei am făcut la Deva „Amfiteatrul Artelor”. De obicei, cine face așa ceva nu recunoaște, zice că el a fost primul, dar nu-i frumos. Adevărul este că Tiberiu Vanca a avut întâietate la Brad, nu la Deva, și noi după el ne-am luat. Și-am întemeiat „Amfiteatrul Artelor” aici, cu periodicitate lunară, și care și-a dobândit o foarte apreciată notorietate. A avut public, pentru că nu rămânea nimic scris – *verba volant* – și puteam spune absolut orice. Veneau urechiști în sală, și de multe ori ne gândeam ce-o să auzim după asta, dar n-am avut neplăceri niciodată. Nu pot să spun c-am fost persecutat de Securitatea din Deva, aș păcătui să spun așa ceva. (*Cum se desfășurau întâlnirile, aveai invitați?*) Da, aveam invitați din țară, dar în primul rând de-aici, intelectualii din oraș și din județ. Dar invitam din țară: a fost invitată toată redacția revistei „Orizont”, a revistei „Transilvania”, a revistei „Tribuna”, editura „Dacia”, de la Cluj, veneau scriitori și artiști plastici din țară. Au fost ediții speciale, dedicate memoriei lui Lucian Blaga, de exemplu. Era exact conținutul unei reviste, doar

că-l vorbeam, nu rămânea nimic scris. Și lumea venea pentru că știa că aici se mai scapă câte ceva, peste ce era îngăduit oficial. Bine, au fost și seri mai puțin reușite. Asta depindea și de timp, dacă era ploaie mare sau ger, venea lume mai puțină. Dar, în general, am avut seri când lumea a stat în picioare: ediția „Eminescu”, de pildă. A fost o ediție când a venit bunul meu prieten, Iosif Cheie-Pantea, de la Timișoara, și ne-a vorbit despre Eminescu. Și cu Blaga, când a venit Teohar Mihadaș de la Cluj. Sau Horia Stanca și Ștefan Aug. Doinaș. Și mulți alții.

(Nu ați simțit dorința de-a vă muta la Timișoara?) Ba da, am simțit asta de mai multe ori. Dar mi-e teamă. La vârsta asta să te muți, să începi de la capăt, e destul de riscant. Pe de altă parte, într-un oraș mare, cum e Timișoara, inerent se produc grupări literare, bisericuțe, adversități. Aici nu, singurul inconvenient a fost că până târziu, spre sfârșitul anilor '70, eram singurul membru al Uniunii Scriitorilor din Deva. Și-atunci mă chemau la Comitetul pentru Cultură și Educație Socialistă al Județului, în biroul executiv, la consiliul de conducere al ziarului „Drumul Socialismului”, în consiliul de conducere al Casei de Cultură, în Frontul Democrației și Unității Socialiste, cum era atunci. În toate acestea trebuia să fie reprezentate toate „structurile”, cum ziceau ei. Și eu reprezentam Uniunea Scriitorilor. Eram „chior în țara orbilor”. Și pierdeam enorm de mult timp. Ședințe plicticoase, groaznice, de câte șase-șapte ore... Am scris lucrurile astea în „Jurnal”. Pe de altă parte, neexistând „bisericuțe” și grupări literare, neexistând teatru, operă, filarmonică, instituții din astea de cultură majoră, nu cred că într-un oraș mare aș fi scris atâtea cărți, în ritmul în care am scris aici. Aici am avut, totuși, liniște. În afară de ședințele astea, nu m-a deranjat nimic. Vă spuneam că nu mă pot plânge de persecuția Securității. Nu pot zice nici că am fost dizident, cum pretind atâția astăzi. Am fost dizident în sensul că gândeam altfel de cum spunea partidul, în intimitatea mea, scriam asta în jurnalul meu, dar din moment ce nu te manifesti public, nu poți să pretinzi că ai fost dizident. Dizident e cel care se manifestă public, și știe lumea că

e dizident. Eu n-am pretenția să fiu considerat ca atare. Dar nu pot să spun nici că am fost urmărit. Nu știu ce-o fi prin dosarul meu. Sigur, or fi fost informatori, care-au raportat ce-am spus pe la Amfiteatrul Artelor, prin diverse ședințe. Sigur, îmi umbla gura și mai spuneam câte ceva, că obișnuiesc să spun ce gândesc și astăzi, și asta îmi creează destule adversități. Dar n-am simțit nici o consecință. Mi-aduc aminte de o singură dată, la prima mea ieșire în străinătate, care-a fost la Portorož, în Slovenia, la un colocviu internațional de literatură. Și atunci a venit la mine un ofițer de Securitate – de altfel, ne cunoșteam, că-n Deva toată lumea se cunoaște – și a venit la mine să-mi dea sfaturi, să-mi spună că acolo mi se vor pune tot felul de întrebări și voi fi provocat, și să am grijă ce spun, ce fac, iar la întoarcere să-i dau o notă informativă despre ce s-a petrecut acolo. M-am dus, am petrecut o săptămână extraordinar de frumoasă, nimeni nu m-a întrebat nimic, nimeni nu m-a provocat. M-am întors, i-am făcut și nota informativă, în sensul că i-am copiat programul colocviului. N-a spus nimic, nici că vrea ceva în plus. Am mai avut o dată o întâlnire, când cu Goma, în '77. Iar a venit același ofițer la mine și m-a descusut: dacă îl știu pe Goma... Îl știu, cum să nu-l știu, așa cum îl știe toată lumea. I-am spus că ascult și Europa Liberă, pentru că mă interesează, ca scriitor, circulația ideilor. Degeaba le spuneam că n-ascult, că nu era plauzibil. Era clar că-i mint. M-a întrebat, de fapt acesta a fost scopul vizitei, dacă nu vreau să îi scriu eu o scrisoare lui Goma, să-i spun că nu-i bine ce face, adică eu să-l aduc la sentimente mai bune. Și i-am spus: „Puneți-vă dumneavoastră în situația lui Goma. Ce-ați face, dacă ați primi de la un ins total necunoscut, cu care n-ați vorbit în viața dumneavoastră. nimic, o scrisoare prin care vă moralizează. Ce părere aveți? Ar avea un efect asupra dumneavoastră.” „ – Nu, zice, nu-i obligatoriu să faceți treaba asta. A fost o sugestie.” „ – N-are nici un sens. Mă simt ridicol să fac așa ceva unui om pe care nu-l cunosc.” Da. Acestea două au fost singurele mele contacte cu Securitatea. Cred că n-am uitat nimic.

(N-ați fost afectat nici indirect, de problemele prin care au trecut

rude ale dvs.?) Nu, că de obicei nu te întrebau de unchi, de mătuși. Te întrebau de părinți, cel mult de bunici, și aveam grijă să nu spun. Dar implicat am fost, că am asistat când l-au arestat pe bunicul meu, la percheziții, v-am și povestit de perchezițiile acelea. Aveam în casă tot felul de reviste, și legionare, și nemțești, și comuniste. „Societatea de mâine” de la Cluj era o revistă de stânga foarte pronunțată, și o aveam în casă – ca într-o casă de intelectuali. Dar toate erau interzise. Și-atunci, cum vă spuneam, le-am aruncat pe geam, în *Lichthof*.

Dar a fost un episod foarte aventuros cu unchiul meu, Mircea, cu fratele mamei, care, după grevele studentești de la Cluj, a trebuit să fugă din Cluj. Mircea a stat ascuns la bunicii mei, la Periam întâi. La Periam i-au făcut un fel de cameră secretă, cu un perete dublu la cămară, în caz de percheziție, să se ascundă acolo. Dar eu sunt convins că dacă făceau percheziție, îl găseau și-acolo. N-au venit, nu l-au căutat. Între timp au survenit deportările în Bărăgan. Bunicii mei au fost avertizați și au trebuit să plece, dar pe el nu l-au putut duce. N-avea buletin, n-avea nimic. Între timp se schimbaseră buletinele. Și-atunci – uite, acesta-i un exemplu extraordinar de colaborare între etniile Banatului – venea în casă la noi, la Periam, o croitoreasă, șvaboaică, care-i lucra bunicii mele, Frau Kati. Și-n disperare de cauză, au întreat-o: „Frau Kati, avem aici, ascuns, pe copilul nostru. Noi trebuie să fugim. Îl poți ține la dumneata până îl putem noi scoate cumva de-aici?” Și Frau Kati l-a primit în familia ei, socrul ei era gropar, stăteau chiar vis-à-vis de cimitir. Ei riscau cel puțin 25 de ani pentru asta, dar l-au ținut pe Mircea acolo. Aveam o servitoare, pe Cătălina, din Luncoiul de Sus – servitoare e excesiv spus, Cătălina era o membră a familiei; o iubeam și ea ne iubea pe noi, eram speriați când avea și ea câteodată zile mai proaste, și-atunci toată lumea mergea pe vârful picioarelor, să n-o supărăm pe Cătălina. Ea a rămas și a reușit să transporte mobila de la Periam, s-o aducă la Hărțăgani.

Pe Mircea eu l-am scos, l-am adus de la Periam, cu unchiul meu, Zeno, de la Lugoj. Unchiul Zeno avea un DKW, o raritate – pe vremea aceea puțini aveau mașină, el avea o târtăreață din asta, cam

cum e Trabantul, cam așa era tipul de DKW pe care-l avea el. M-am dus la el la Lugoș, el nu știa de Mircea, și i-am spus numai lui, nu și bătrânilor, tușa Valeria și uica Dumitru n-au știut nimic de treaba asta: „Zeno, uite ce se întâmplă cu Mircea. Riști să vii cu mașina, să-l ducem la Hărtăgani?” „ – Cum să nu!” Zeno era gata totdeauna pentru orice aventură. Și-am stabilit întâlnirea. Era zonă de frontieră, nu puteai intra în Periam, se putea merge numai până la Secusigiu, unde era preot, deja, uica Bicolo de la Sâlha. Și-am stabilit ca Mircea să vină cu unul din coloniști – așa le spuneam țăranilor maramureșeni stabiliți în Banat – care avea căruța. Și au pornit noaptea, l-a luat pe Mircea cu căruța de la Frau Kati și l-a dus până la Secusigiu noaptea, nu pe drumul bătut, ci tot pe drumuri de hotar. Pe la trei dimineața au ajuns la Secusigiu. Noi sosiserăm de cu seară, dormeam la uica Bicolo. Nu i-am spus, i-am spus că așteptăm pe cineva, dar nu i-am spus despre cine e vorba. Eu aveam șaisprezece ani atunci, că-n '51 a fost asta. Și la trei dimineața a venit, ne-am urcat și noi în mașină și-am plecat, pe la Arad, pe-aici, pe Valea Mureșului am venit. La ieșirea din Arad a fost filtru. Am avut noroc cu un milițian gras, bonom, cam bleg și blajin. Ne-a oprit, a cerut actele mașinii, s-a uitat în interior, ne-a văzut pe mine și pe Mircea în spate. Mircea l-a salutat foarte respectuos, milițianul i-a răspuns la fel de respectuos. Ne-a întrebat unde mergem, iar Zeno i-a spus că suntem medici și mergem în campanie anti-veneriană în județul Hunedoara. Pe mine m-a văzut că sunt copil, dar nu s-a legat de mine. Ne-a salutat și ne-a dat drumul să mergem. După ce-am trecut, Zeno a oftat din toți rărunchii și ne-a spus: „Voi nu știți ce spaimă am tras eu, fiindcă eu n-am carnet de conducere pentru mașină, eu am carnet de conducere pentru motorbițicu.” Dar i-a întins carnetul de conducere milițianului, ținând degetul mare pe grad. Și el nu i l-a luat din mână, s-a mulțumit să-l privească de la distanță, și ne-a dat drumul. Încasam și noi, cu legile de-atunci, cam la 20-25 de ani pentru treaba asta. Eu, ca minor, probabil scăpam mai ieftin. Și l-am adus la Ormindea. Pe dealul dintre Ormindea și Băița este o pădure, acolo sus. Și Zeno s-a întors, iar eu cu Mircea

am coborât la o mătușă de la Ormindea. Am stat până seara, când a venit Cătălina de la Hărțăgani. Și noaptea ne-a dus Cătălina, peste deal, până la Hărțăgani, unde a stat din nou ascuns. A avut de data asta un chepeng în podea, sub un fotoliu. Și-acolo avea o cămăruță, cât să stea jos, pe un scăunel. Și acolo l-au prins, că l-a denunțat omul care aducea laptele. A auzit vorbă, că bunica era singură, Ileana era la școală, iar bunica ar fi trebuit să fie singură acasă. Și a auzit-o vorbind, probabil, așa deducem noi. Și a venit, a tras cu urechea, cine știe... A avut un noroc enorm pentru că s-a întâmplat treaba asta în '56 – zece ani a stat ascuns – în '56 a fost o scurtă perioadă de destindere, urmare a unor acorduri de la Geneva. Și l-au adus aici, la Deva, la Securitate. S-au purtat frumos, seara l-au dus și la cinematograful, încadrat de doi ofițeri, că n-a mai văzut un film de mult. L-au dus la Cluj, iar la proces l-au achitat. E și șansa... (*Da, pentru că unchiul dvs., Petre Pintilie, n-a fost așa norocos.*) Da, Ricu Pintilie a fost mai ghinionist, el a stat la Canal patru ani. E șansa. Cum vă spuneam, alții câte necazuri au avut și cu rușii, drame de-a dreptul. Contactele noastre cu rușii n-au fost violente, au fost chiar amiabile, aș putea să zic.

(*Și dvs. considerați că ați avut parte de șansă, în viață?*) Da. Am avut mai întâi șansă cu soția mea, o șansă formidabilă, că formăm un cuplu perfect. Ea m-a înțeles și-a acceptat riscurile ieșirii mele din „câmpul muncii”. Era un risc enorm, totuși, că nici atunci nu puteai să publici în fiecare an, depindea de capriciile puterii, oricând putea surveni ceva. Și a acceptat riscul acesta, m-a înțeles, m-a sprijinit întotdeauna, mi-a creat toate condițiile. A suportat cu stoicism și perioadele mai proaste, că erau și perioade când câștigam mai puțin, altele când câștigam mai mult, și-atunci ne mergea foarte bine... În fond, acesta a fost farmecul vieții. Nu ne-a mers uniform totdeauna. N-am avut timp să ne plictisim, în orice caz, să nu mai putem de bine, dar nici să ne plângem prea mult de rău. Nu, perioadele proaste au fost suportabile, iar perioadele bune au fost foarte frumoase. Și-au fost mai numeroase cele bune decât cele proaste.

(*Ați avut și șansa de a vă naște într-o astfel de familie...*) Da,

un lucru pe care-l regret e că atunci când am plecat din Timișoara, am plecat amărât. Mama trăia în condiții foarte grele, avem multe morminte acolo... Era o stare de mizerie, v-am povestit cu lemnele, trebuia să cari tot timpul lemne de jos. Nu vă spun, până ajungeai să-ți umpli pivnița cu lemne, cum ajungeai să umbli după căruțași. Erau platformele acelea care cărau lemne, *stráfkocsi*.. Trebuiau descărcate, băgate-n pivniță, clădite. Stăteai la coadă, cu cartela, pe care-ți dădeau și cărbuni. Era o mizerie teribilă! Pe urmă, nu era apă. Timișoara nu avea apă. Ani de zile a trebuit să cărăm cu gălețile apă. Nu găseai nimic... M-am bucurat când am plecat din Timișoara și am scris despre oraș foarte urât în romanul *Crepuscul*. Îmi pare rău acum, regret. Am încercat să-mi ispășesc păcatele, și plătesc păcatele cu nostalgia Timișoarei, pe care-o port în suflet acum. Și-am încercat să-mi ispășesc păcatele scriind altfel despre oraș în cărțile care-au urmat, în *Arhipelagul* și-n celelalte. Sper că voi fi absolvit de... posteritate. Dar chiar și atunci, în *Crepuscul*, am scris despre Timișoara cu mânia pe care o ai față de cineva pe care-l iubești, și care te-a dezamăgit la un moment dat. De urât, n-am urât orașul niciodată, am ținut la el.

(După '89 n-ați fost dezamăgit?) Ba da. Am prostul obicei să mă angajez cu toate disponibilitățile în sprijinirea câte unui om sau câte unei idei, ca după aceea să fiu dezamăgit. Le-am scris toate astea în volumul doi al „Jurnalului”, care sper să apară în curând la editura Amarcord. Am investit multă încredere și multă speranță în oamenii noștri politici, și am rămas foarte, foarte dezamăgit. La ora asta pot să zic că sunt în starea versului acela arghezian: „*Ne-ncercat de slavă, crâncen și scârbit*.” Nu m-am mai înscris în nici un partid. Am fost membru de partid, în Partidul Comunist. În '68 m-am înscris în partid, fusese situația cu Cehoslovacia, entuziasmul acela cu fronda pe care am făcut-o noi, n-am vrut să participăm la agresiunea Cehoslovaciei. Era o perioadă de destindere, anii '64 – '70 au fost niște ani foarte buni. Erau și prosperi, ne mergea foarte bine, se găseau de toate, începuserăm să ne deschidem spre Occident, se tipăreau cărți, se

traducea foarte mult, apăruseră noi reviste: „România Literară”, toate revistele care apar și astăzi. A fost o perioadă bună, și ne gândeam atunci, și eu, ca și alții, că poate reușim să schimbăm ceva din interiorul partidului. Când mi s-a făcut propunerea să intru am zis: „Da, intru. Cum arată viața acum...” Fuseseră eliberați toți deținuții politici, își recâștigaseră dreptul la semnătură scriitorii care fuseseră interziși. Erau tot felul de lucruri care s-au dovedit pe parcurs a fi amăgitoare. După '71, când s-a întors Ceaușescu din China, a început iar mizeria, tot mai gravă, tot mai gravă. Scriind aici, la ziarul local am avut rubrică săptămânală, Tiberiu Istrate era redactor șef adjunct, mă lăsa să trec cu diverse texte, care altfel n-ar fi trecut. Dar, fiind ziar de partid, surveneau inevitabil anumite ocazii, sărbători, 23 August, 1 Mai, când trebuia să mai scrii și câte un articol din așa propagandistic. Am făcut și eu concesiile astea în câteva articole, când și când, la ocazii de neocolit, până când am văzut că nu mai merge, și în ultimii zece ani n-am mai pomenit nici măcar în scris numele lui Ceaușescu. De-al ei nu mai vorbesc, al ei nu l-am pomenit niciodată. Dar de prin '79 n-am mai scris absolut nimic pe placul partidului. Și-am avut noroc, totuși, cu cei de la ziar, care au fost solidari în mod tacit.

(*Și acum ați rămas dezamăgit de ceilalți...*) Și-acum am rămas dezamăgit de ce-am sperat. Am crezut în Petre Roman la început, în anii '90, l-am văzut tânăr, l-am văzut așa... Și Iliescu, chiar și-n el am avut încredere. Am spus: dom'le, lasă, să-i dăm ocazia. De ce să nu-i dai dreptul omului să repare ce-a greșit, să-și arate buna credință? Nu, n-a fost să fie. Mi-am pus speranța în cei care-au ajuns la putere în '96, a ieșit și mai prost. Iar acum, ce să mai vorbim!

(*Iar pe plan cultural...?*) S-a câștigat un lucru mare, extraordinar de mare: libertatea de exprimare. Acesta-i un bun câștigat, pe care nu-l mai poate lua nimeni. Ne putem defula, nu mai trebuie să ținem în noi, să fierbem în suc propriu, putem să spunem ce-avem de spus. Și după '89 am ținut rubrica, tot săptămânal, la „Cuvântul liber”, și m-am războit cu mulți. Mulți, mulți dușmani mi-am făcut în anii aceștia, criticând în dreapta și stânga, mai ales după prima călătorie în

Germania, când am publicat șase sau șapte săptămâni la rând impresii de călătorie, în mod inevitabil comparativ cu ceea ce știam c-am lăsat în țară. Și aceasta a revoltat pe foarte multă lume. Unul mi-a și scris un articol, fără să mă pomenească cu numele, că dacă tot e așa grozav acolo, de ce nu mă duc acolo, cam asta a fost ideea...

Sunt câteva avantaje. Dar am intrat și cu literatura în economia de piață, nu mai e subvenționată de stat. E o problemă să-ți publici o carte. (*Dacă ai bani, poți să publici orice.*) Da, și se ajunge la o confuzie a valorilor. În numărul 1 pe anul acesta al revistei „Arhipelag”, chiar am inițiat o anchetă despre confuzia valorilor și ne răspund o seamă de personalități. Am pus câteva întrebări: „Care credeți că sunt cauzele confuziei valorilor?”; „Care credeți că sunt formele cele mai periculoase?”; „Care credeți că ar fi soluția?”. Una dintre cauze e tocmai aceasta: că oricine are bani, poate astăzi să-și publice o carte. Și lumea, omul de rând, care nu-i informat din culisele..., o vede la librărie, îl vede pe autor la televizor... Dai bani la emisiuni din astea comerciale și intri în emisiune. De asta și public mai rar acum, fiindcă, în general, adevărul este că un roman, cum este romanul *Crepuscul* sau *Arhipelagul*, presupune o investiție de 40–50 de milioane. Și-l înțeleg pe editor, pentru că riscă să investească și să rămână cu cartea nevândută. Și-atunci se recurge la subvențiile de la Ministerul Culturii. Cărțile pe care le-am publicat până acum au apărut, din fericire, pentru că Ministerul Culturii mi-a dat subvenții. Eu nu țin neapărat să apar. Pentru mine scrisul este un mod de existență. Eu dacă n-aș putea să scriu, să lucrez, aș muri. Pur și simplu m-aș sfârși. În timpul cât s-a zugrăvit în apartament, vreo douăsprezece zile, am fost un om mort, nu-mi găseam locul. Dacă trece o zi fără să pot citi, devin irascibil și agresiv. Eu scriu ca să trăiesc sufletește și fizic – mă simt prost, fizic, când nu pot scrie. Deci, nu neapărat ca să public. M-au invitat la televiziune, când am avut lansarea „Jurnalului”. M-au chemat la Pro TV, să merg seara la o emisiune. Inițial le-am spus: „Nu mă duc, am musafiri pe care i-am invitat la lansare. Cum să mă duc?” M-au invitat la ora șase, chiar în timpul lansării. Eu nu sunt omul care

să țină neapărat să apară la emisiune, cu orice preț. Nu plătesc orice preț ca să apar la emisiune. Până la urmă atât au insistat, că n-am avut încotro, și m-am dus. Dar le-am spus și-acolo: „Când vreți să vin la televiziune îmi spuneți dinainte, discutăm frumos, stabilim niște condiții. Dar nu așa...” Consider că lumea mă cunoaște deja suficient, nu mă interesează „vizibilitatea” în accepția de azi și n-am nevoie să mă mai afirm la anii mei...

Partea a III-a

„Așa erau moravurile timpului: bunicii erau prieteni între ei, prietenia se transmitea copiilor și apoi nepoților”

Să revenim la Timișoara, pentru că în cea de-a doua rundă a înregistrărilor noastre am divagat puțin și-am uitat să-ți spun niște lucruri pe care le consider interesante. De pildă, printre profesorii de la Liceul Loga l-am omis tocmai pe profesorul Sevici, de muzică. I-am făcut multe necazuri pentru că nu-mi plăcea să cânt în cor și trăgeam chiulul cu regularitate. Nu-mi place nici astăzi să cânt în cor, nici la propriu, nici la figurat. Îl amintesc pe profesorul Sevici pentru că era, totuși, un foarte bun profesor de muzică și azi am remușcări pentru că l-am necăjit de atâtea ori. Îl amintesc și pentru că este tatăl Prea Sfințitului Timotei Sevici, actualul episcop al Aradului, care mi-a fost și el coleg în același timp la liceu. Când vorbeam de directorul Mioc, de disciplina care exista în timpul lui, de acele sancțiuni, am uitat să spun că în fiecare dimineață, la poarta de intrare în liceu stătea pedagogul și ne controla dacă avem ținuta corectă, așa cum se cerea unui elev de colegiu național. În primul rând numerele de pe braț erau vizate, să fie la locul lor și nu cumva să fie prinse doar în ace. Trebuia să fie prinse bine. Prin sondaj ne smulgea la câte unul numărul, să vadă dacă rezistă sau nu. Noi eram totuși foarte mândri de acele numere, cu inițialele „C.D.L” – Constantin Diaconovici Loga, și uite, multe am uitat eu în viață, dar câteva numere n-am uitat. Printre ele, numărul pe care-l purtam pe braț la Loga – 772.

În legătură cu stagiul meu petrecut la Facultatea de Agronomie, am uitat să spun de întâmplările din toamna anului 1956, când s-au petrecut lucruri importante în Timișoara, și mulți studenți au fost arestați. Într-o dimineață de octombrie 1956 am auzit huruit de tancuri, de mașini militare grele. Aflasem că se petrec lucruri importante și m-am grăbit foarte tare să ajung la facultate, să văd ce fac colegii și ce vom face cu toții. Am ajuns, și-n poarta facultății aștepta tovarășul Smolski. Tovarășul Smolski era o figură: era profesor, nu știu cu ce grad universitar, în orice caz preda marxism-leninism, materialism istoric și dialectic... El era politrucul facultății, un tip scund, îndesat, vânjos, cu ceafă pătrată, care avea totuși un fel de umor sumbru. Ne pândea pe coridoare și se apleca, greoi, și ne măsura manșeta pantalonilor să vadă dacă nu e prea strâmtă, dacă nu cumva suntem malagambiști. Bietul Malagamba a fost un jazz-man pe care l-a persecutat și Antonescu, l-a persecutat și comunismul, iar cei care imitau moda lansată de el erau urmăriți și-n timpul lui Antonescu, și-n timpul comuniștilor. Era mare crimă să fii malagambist: să porți vestonul cu umărul lăsat și pantalonii cu manșetă strâmtă la gleznă. Eu mai eram cu încă doi colegi, cu care m-am întâlnit pe drum. Smolski stătea în poarta facultății și încă de departe ne-a făcut semn cu mâna: „Plecați acasă! Ce căutați acum aici?” „Păi, am venit la facultate, să vedem ce fac și ceilalți colegi.” „ – Nu fac nimic ceilalți colegi. Mergeți acasă!” Ne-am întors, bineînțeles, și între timp a început să se audă rumoare mare în jurul Catedralei. Acolo unde-i acum sediul Clubului Poli era un cămin studențesc, chiar vizavi de stația de tramvai și de intrarea în parcul Scudier. Când am ajuns acolo era o mulțime de studențime, cei din cămin erau asediați și aruncau de-acolo cu tot ce apucau, cu mobilă, cu scaune, cu mese în capul asediatorilor, care erau militari. Și la un moment dat ne-am trezit înconjurați. Nu știu cum s-a răspândit vestea că suntem înconjurați, și-ntr-adevăr am fost înconjurați de soldați înarmați, și am fugit. Am avut noroc. Am fugit prin parcul din spatele Catedralei, am văzut la un moment dat doi soldați în

fața mea, erau tineri, ca și mine, și-am avut impresia că s-au privit cu oarecare complicitate și n-au făcut nici un gest să mă rețină. Am trecut glonț printre ei, am făcut un ocol larg spre stânga, pe la Capitol, și am revenit pe Corso, adică acasă. Toți cei pe care i-au prins acolo au fost arestați. Am avut și de data aceasta șansă, pentru că alții au înfundat pușcăria, în urma acelor evenimente. (*Fusese o acțiune planificată?*) Nu, după câte știu eu, a fost o acțiune spontană. S-a scris mult despre asta, de către cei care au participat efectiv și-au avut de suferit. Eu nu mă pot lăuda cu așa ceva. A fost o revoltă spontană, de solidarizare cu Ungaria.

Alt lucru pe care am omis să ți-l spun, și pe care eu îl consider interesant pentru anii '50, a fost începutul meu literar la Timișoara. Mi-am descoperit vocația literară târziu, în timp ce eram student la Agronomie, și-atunci am început să frecventez Cenaclul de pe lângă redacția „Scrisul Bănățean”, de pe lângă Filiala Uniunii Scriitorilor, din care a evoluat ulterior revista „Orizont” de astăzi. Revista „Orizont” este urmașa revistei „Scrisul Bănățean”. Erau două cenacluri: un cenaclu al tineretului și unul al consacraților, să zic așa, pe care-l frecventam cu destulă sfială, stăteam destul de în spate. Îl întâlneam acolo pe Mircea Șerbănescu. Mircea Șerbănescu a fost primul scriitor de la care am un autograf, pe romanul său *O fată din cele multe*. Se lansa unde-i astăzi Librăria Eminescu, pe Corso, și-mi aduc aminte c-am fugit sus, la mama, să-i cer bani ca să-mi cumpăr cartea, pentru a primi și eu un autograf de la domnul Mircea Șerbănescu. Mama, natural că n-avea bani, dar și-atunci am avut șansă: era la noi o mătușă, tanti Tori, măritată în Bulgaria, la Sofia, cu un inginer foarte bun, care-a terminat Politehnica din Timișoara. Atunci ea era în vizită la noi și-nduioșată, mi-a dat ea bani să-mi cumpăr cartea lui Mircea Șerbănescu. Tot la cenaclul acela mare l-am cunoscut pe Alexandru Jebeleanu. În perioada aceea, el tocmai ieșea din zodia lui proletcultistă și începuse să se regăsească ca poet autentic. Începuseră să publice chiar poeți ca Radu Stanca sau Lucian Blaga de pildă, care erau puși la index. Alexandru Jebeleanu mi-a

întins o mână fără să i-o cer, pentru care îi rămân îndatorat și-acum, și-i voi rămâne mereu. S-a întâmplat asta în momentul în care am abandonat Agronomia, și mă aflam între Agronomia abandonată și Filologia încă neînceptută. Mama era cu un salariu de mizerie, eu, bineînțeles, fără nici un ban. Și-atunci, Alexandru Jebeleanu m-a angajat cu jumătate de normă în redacția „Scrisului Bănățean”. Tot de episodul acesta este legat și primul meu eșec literar. M-au trimis în misiune la Lenauheim, unde era colhozul Victoria, celebru pentru bunăstarea lui. Era considerată una dintre gospodăriile colective de elită. Trebuia să merg acolo și să fac un reportaj despre cât de bine le merge acelor. Și-am ajuns acolo și toată lumea mi s-a văitat: toți se plâneau de cât de prost le merge, ce abuzuri face președintele ș.a.m.d. Întors înapoi, m-am chinuit să scriu un reportaj elogios mințind, bineînțeles, dar cum eu nu știu să mint bine, mi-au făcut reportajul praf în cenaclu, ba încă în cenaclul celor consacrați. Pe drept cuvânt mi l-au făcut praf, și-atunci m-am lecuit de-a mai minți. Îl mai întâlneam acolo pe Traian Liviu Birăescu, pe domnul Anavi Adam, pe un eminent ziarist și om de cultură – Aurel Buteanu, pe George Bulic, pe Dorian Grozdan, pe Ilie Măduța, pe veteranii Ion Stoia Udrea, pe Virgil Birou, pe Constantin Miu-Lerca, pe Grigore Popiți, pe Andrei Lillin, pe Franz Liebhart, dar cel mai mult ne fascina „Maestrul” – așa-i ziceam, maestrul Franyó Zoltán. Cu el am o întâmplare amuzantă, de mai târziu, din 1974. În '74 v-am povestit c-am fost în prima mea ieșire peste hotare, la Portorož, la Colocviul acela internațional de literatură. Întorcându-mă acasă, la o ședință de Cenaclu, Franyó Zoltán era și el de față și aflând că am fost la Portorož, s-a entuziasmat pe loc. „Vai, și eu am fost acolo! Spune-mi cum mai e: mai este teatrul acela din Piran? Știi că Piran e orașul lui Tartini? Mai există teatrul acela? Mai există turnul acela singuratic? Portul Capodistria e tot un port mare, cu tot atâtea cafenele celebre?” I-am povestit ce mai e pe-acolo, și la sfârșit l-am întrebat: „Dar când ați fost dumneavoastră ultima dată în Istria?” Și după o clipă de ezitare, mi-a spus senin, ca și când ar fi spus „ieri”

sau „alaltăieri”: „În 1910!” Trecuseră, deci, mai bine de 60 de ani, și memoria lui funcționa tot atât de impecabil. Dar, noi, cum zic, frecventam cenaclul tineretului, și-acolo îl aveam mentor pe Anghel Dumbrăveanu, cu vreo doi ani mai în vârstă decât mine, dar, și mai în vârstă decât noi, pe Lucian Valea. Lucian Valea, în mod normal, ținea de cenaclul consacraților, dar el se simțea mai bine între noi. La noi venea regulat, ne fascina cu cultura lui, pe care și-a format-o în alte vremuri, cu sistemul său referențial absolut insolit pentru noi, cu impetuozitatea lui, era un temperament vulcanic, cu umorul lui, cu propensiunea sa înspre polemică. Și de-atunci datează prietenia mea cu el, deși era cu unsprezece ani mai în vârstă decât mine. Mai era acolo Ion Arieșanu. Atunci m-am împrietenit cu Ion Arieșanu – o prietenie ce durează de-o viață, și cu Laurențiu Cerneț, cu Traian Dorgoșan, cu Ion Marin Almăjan, cu regretatul Jiva Popovici. Tot atunci l-am cunoscut și pe Radu Theodoru, care era redactor la secția de proză și el mi-a publicat prima proză în 1958 în nr. 4 din „Scrișul Bănățean”. Pe-atunci, Radu Theodoru era un tânăr entuziast, care nu era încă bântuit de fantezmele xenofobe și conspiraționiste de astăzi.

În încheiere, ce-aș putea să zic? Despre copilărie? Am întâlnit la Octavian Paler vorba asta: „Copilăria e partea noastră de paradis.” Într-adevăr, așa a fost. Sau, cum zicea Saint-Exupéry – acesta e un motto pe care l-am pus la romanul *Arhipelagul* – „Sunt din copilăria mea ca dintr-o țară”. Dar ultima dată nu vă vorbeam despre copilărie, aceasta era deja tinerețe, perioada mea cenaclieră.

Aș reveni la o altă chestiune, pe care am lăsat-o în suspensie. M-ai întrebat de anturajul mamei mele. Dar nu pot să vorbesc despre asta fără a porni de la anturajul bunicilor. Așa erau moravurile timpului: bunicii erau prieteni între ei, prietenia se transmitea copiilor și apoi nepoților. Întâi, v-aș spune că în ascendența mea familială există șase preoți, și cred că acesta este un amănunt determinant pentru opțiunea anturajului bătrânilor mei. În anturajul lor au fost foarte mulți clerici, nu numai din Timișoara. Au fost prieteni cu

episcopul Veniamin al Caransebeșului, cu episcopul Ioan Bădescu al Caransebeșului, prin anii '20 cu Miron Cristea, care mai târziu a devenit patriarh și la un moment dat ajunsese chiar prim-ministru, cu episcopul Grigorie Comșa din Arad, care a oficiat și slujba la botezul meu, cu episcopul Andrei Mager din Arad, cu părintele Gheorghe Ciuhandu, cu protoprezbiterul și senatorul Ioan Pepa din Mehadia, cu care mi se pare că eram și puțin înrudiți, din Timișoara cu părintele Melentie Șora, tatăl scriitorului și filosofului Mihai Șora, cu părintele Cotoșman, cu protopopul Patrachie Țiucra, pe care-l iubeam foarte mult. Așteptam în fiecare an să vină prota Țiucra cu crucea, cu Iordanul, de Bobotează. Trebuie să-l amintesc pe episcopul și ulterior mitropolitul Banatului, Vasile Lăzărescu, care a fost poate, dintre toți clericii, prietenul cel mai apropiat al bunicului meu, și care l-a și ajutat foarte mult după ce i-au dat afară din casă, pentru că l-a găzduit un timp la mănăstirea Hodoș-Bodrog. Și el, și bunica au stat acolo ca într-un fel de pensiune, la adăpost, câtva timp, până și-au găsit alte rosturi.

Apoi, l-aș aminti în primul rând pe profesorul Nicolae Ilieșiu. El era originar din Țebea, dar naturalizat la Timișoara. Era profesor de istorie celebru, circulau o mulțime de legende despre el. Eu nu l-am avut profesor, l-au avut în schimb ca profesor tatăl meu, frații mamei, care povesteau despre el tot felul de anecdote amuzante. Celebră a rămas imprecăția pe care i-a adresat-o unuia dintre colegii lor, pe care-l chema Curie: „Măi, Curie, tu ești oaia cufurită care spurcă toată turma!” Nicolae Ilieșiu era proprietarul și directorul ziarului „Dacia”, un cotidian foarte important al Timișoarei. Este autorul uneia dintre cele mai importante monografii ale Timișoarei, și a fost directorul Căminului Reuniunii Femeilor Române. Reuniunea Femeilor Române se ocupa și de opere din astea caritabile, și printre altele avea și un cămin pentru elevii săraci. Cum stai cu fața spre Facultatea de Medicină, clădirea din stânga a fost căminul Reuniunii Femeilor Române. Iar președinta Reuniunii Femeilor Române a fost bunica mea, Aurelia. De aici și marea prietenie cu profesorul Nicolae

Ilieșiu. El a fost și directorul, și administratorul căminului. Aș aminti apoi pe Alexandru Marta, care, în timpul când țara a fost împărțită administrativ în ținuturi, a fost rezidentul regal al ținutului Timiș.

V-am vorbit despre ținutul Timiș? Ținutul Timiș cuprindea județele Timiș, Caraș, Severin, Arad și Hunedoara, adică exact ceea ce este astăzi cea de-a cincia regiune economică – „Vest”. Țara era împărțită în zece asemenea ținuturi, și fiecare dintre aceste ținuturi era guvernat de un rezident regal, ca reprezentant al regelui în teritoriu. Alexandru Marta această funcție o îndeplinea. Erau apoi în bune relații cu Adam Klotz, directorul Băncii Generale Șvăbești, cu doctorul Aurel Câdea, directorul spitalului de stat, cu doctorul Ernest Ceaur Aslan, consilier la Curtea de Apel ; dar și cu doctorul Nemoianu, medic celebru în Timișoara, cu doctorul Isaia Popa, care ne-a fost medic de familie și cu doctorul Singer pe care-l iubeam foarte mult, unul dintre cei mai buni pediatri ai Timișoarei, care a fost medicul meu, ca și doctorul Nemoianu într-o perioadă mai timpurie. Era un medic foarte simpatic, care știa să se apropie de copii. Mi-aduc aminte că eram deja mare, aveam vreo șaisprezece ani, și m-am îmbolnăvit, iar mama i-a dat telefon să vină să vadă ce am. Și doctorul Singer a venit și i-a spus mamei: „Tu de-acum trebuie să-l duci la fete, nu să mă mai chemi pe mine la el!” (*râde*). Aș mai aminti, nu în ultimul rând, din acest șir de apropiați, pe generalul Ioan Carlaonț, căruia în intimitate toți îi spuneau Iancu, a cărui fată, Dorica, a fost prietenă bună cu mama, și care era comandantul Școlii Speciale de Artilerie din Timișoara, care funcționa în clădirea unde sunt astăzi Clinicile Noi. Clădirea și parcul erau ale Școlii Speciale de Artilerie, una dintre școlile de elită ale Timișoarei. Și poate-i momentul aici să precizez faptul că Timișoara a fost și un important centru militar. În afară de cele două regimente pe care le-am amintit: 1 Artilerie Călărească și 6 Artilerie Grea, exista Piața Libertății, o piață cu atmosferă militară. Era ceea ce tot orașul numea Divizia, unde cred că prin asta se înțelegea sediul Garnizoanei Militare a orașului, chiar vizavi de Primăria Veche. Și astăzi funcționează acolo tot o instituție

militară. În partea stângă, cum stai cu spatele spre Divizie, era Cercul Militar, existent și azi. Pe vremea aceea se țineau niște baluri celebre, cu diverse ocazii, dar de cele mai multe ori cu scopuri de binefacere. Știi că toate balurile Reuniunii Femeilor Române se țineau de obicei acolo, la Cercul Militar. În afară de astea, mai erau în Timișoara mai multe *Exerzierplatz*-uri – câmpuri de instrucție. În curtea cazarmei Transilvania, în primul rând, de-acolo tot timpul se auzeau tropăituri și sunete de trâmbiță, dar un mare câmp de instrucție era pe calea Aradului, acolo unde se desparte de Calea Lipovei, unde astăzi sunt cele două antene de radio.

Bunica, fiind președinta Reuniunii Femeilor Române era, desigur, în foarte bune relații cu toate doamnele acestor domni. Era o întreagă societate. Mama a preluat prietenii cu copiii acestor domni. Am aici o fotografie interesantă, de la nunta Doricăi, fiica generalului Carlaonț, unde este o parte din societatea Timișoarei de atunci. Nu v-am amintit de buna relație cu familia Petrovici. Doamna Olga Petrovici a fost prietenă bună cu mama. Aveau doi copii, pe Buți și pe Micu, foarte buni sportivi. Au fost și ei colegi cu noi, erau gemeni, fotbaliști la Poli. Apoi, familia Ciolac – avocatul Ciolac era unul dintre avocații mari ai Timișoarei, care are un băiat, pe Nelu, cu un an mai mare decât mine. În poza aceea din parc, unde sunt cu copiii, unul dintre copii este el. Cu Nelu Ciolac mergeam de obicei la meciuri, și era un *drucker* – așa-i numeam pe atunci pe microbiști, pe susținătorii echipelor. Era un *drucker* furibund. Striga din tribune, încât trebuia să-l trag de mânecă să se potolească, să nu ne bată susținătorii echipei adverse. Într-una din versiunile familiei, avocatul Ion Ciolac ne-a vestit că urmează să se treacă la deportările în Bărăgan, și astfel bunicul meu de la Periam a fost prevenit. În sfârșit, cu familia Botiș, dar cu ei n-am fost numai prieteni, cu ei suntem rude. Cu tanti Stela, cu unchiu Ionel ne vedeam des, totdeauna de sărbători eram împreună. Spre deosebire de ceilalți copii din clanul Botiș, de la Arad și Oradea, cu care ne vedeam foarte rar, cu Stela Botiș și cu fratele ei Miki ne vedeam des.

Partea a IV-a **„Identitatea pornește de la locul nașterii tale”**

Am ajuns așadar la a patra rundă, pentru că mereu îmi aduc aminte de alte aspecte, de alte întâmplări, alte personaje din copilărie. Aș vrea acum să-ți vorbesc despre două lucruri: despre nebunii orașului din copilăria mea și despre cartiere. Sunt nedrept să le numesc pe primele două dintre personajele despre care vorbesc, nebuni. De fapt erau niște personaje bizare, excentrice, dar foarte sociabile.

Primul era Șutu. Numele lui complet, oficial, era Dimitrie Șutu. Era muzician, purta plete și lavalieră, cărunt, avea un nas acvilin, semăna cu Liszt și cred că el își dădea seama de asemănarea aceasta și o exploata. Era violonist, organiza concerte, recitaluri, cu invitații. Îl cunoștea tot orașul, dar prestațiile lui erau ilare, fie din cauza tinutei, fie din cauza modului de interpretare. Lumea mergea ca la un spectacol comic, și mergea lume bună la concertele lui. Tata era în relații bune cu el pentru că tata era un personaj foarte sociabil și un om popular, în relații cu toți dezmoșteniții soartei, printre care și cu Dimitrie Șutu, pe care îl și ajuta substanțial din când în când. Dimitrie Șutu nu cerșea, nu cerea, dar accepta cu demnitate donații. A rămas celebră replica pe care i-a dat-o tatălui meu. L-a întrebat tata într-o zi: „Maestre, de ce la concertele dumneavoastră toată lumea râde?” Și maestrul i-a răspuns, cu toată seriozitatea: „Pentru că atunci când eu cânt, se bucură spiritele!” Nu știu ce s-a întâmplat cu el. A dispărut. De fapt, pretutindeni, toate aceste personaje dispar la un moment dat. Nimeni nu mai știe ce s-a întâmplat cu ele.

Un alt personaj, tot cam din aceeași categorie, era „Crista cu Revista”. El era un om absolut normal în comportament, care tipărea publicații de format diferit, cu titluri diferite. De aceea revista lui nici nu avea un nume propriu-zis și toată lumea îl știa de Crista cu Revista. Revistele lui purtau titluri după sezon, după întâmplările pe care le relatau. Nu cred că avea tipografie proprie, cineva îi tipărea lucrurile astea. Cum se descurca financiar, nu am habar, dar apărea cu taraba

lui de reviste prin locurile cele mai populate, pe Corso, de pildă, sau în Piața Libertății, și le vindea. Lumea le cumpăra pentru că erau comice, de un umor involuntar, dar foarte savuros. De obicei promitea anumite lucruri și cerea în schimb altele: promitea că va scoate din țară trupele germane – asta era în timpul războiului – cu condiția să i se dea un vagon de hârtie. Sau că va începe să militeze pentru ca preoții catolici să se poată căsători. Avea fixuri din astea periodice și pentru a le pune în aplicare își publica revista, făcea un fel de acțiune promoțională, cerând în schimb să i se dea hârtie. Acesta era idealul lui suprem. Era un om absolut inofensiv, agreabil, amuzant, care, tot așa, a dispărut fără urmă. Despre el se spune totuși că după intrarea rușilor a început să promită că-i va scoate și pe ei din țară. Dispariția lui, în cazul acesta este explicabilă. Nemții nu i-au avut grija, l-au lăsat în pace, dar cu rușii n-a fost de glumă. Și cred că i-a fost fatală imaginația asta. Ar fi extraordinar dacă cineva din familiile vechi ar mai avea vreun exemplar din revista lui.

Nebunii–nebuni, de care-mi aduc aminte din copilărie și pe care-i știa tot orașul, au fost doi: unul era Nați, care poza în gardian public. Era îmbrăcat cu un veston militar vechi, jerpelit, cu un chipiu de polițist, și avea „în dotare”, cum se zice astăzi, un țignal – o fluierice. Aici trebuie să facem o paranteză, pentru că țignalul, fluiericea, este un obiect de epocă, foarte frecvent utilizat atunci. Toți agenții de circulație aveau țignal. Agenții de circulație, în copilăria mea, stăteau în intersecție pe un fel de podium mic, de-acolo dirijau traficul ajutându-se de fluiericea asta, cu care atrăgeau atenția recalitranților. Aveau fluierice șefii de tren, cu fluiericea vesteau plecarea trenului din stație. În tramvaie nu exista pe-atunci auto-taxare, nu exista compostor, fiecare vagon își avea taxatorul lui. Dar taxatorul de la remorcă avea și fluierice, cu care anunța vatmanul că totul e gata și poate să plece. Gardienii publici, sergenții de stradă aveau și ei fluierice. Ei, Nați nu putea să nu aibă, avea și el fluiericea lui, și era spaima copiilor de prin parcuri. Ne bătea dacă ne prindea că am călcat cumva pe iarbă, sau dacă rupeam vreo floare, sau dacă eram într-un loc nepermis. În fond,

el făcea o treabă utilă: veghea asupra ordinii în parcuri, lucru pentru care nimeni nu-l prigonea. Dar nouă, copiilor, ne era frică de el. Nați a fost înainte de 1944, chiar în prima mea copilărie.

Pe urmă, după '44, după apariția rușilor, o femeie este ultima nebună de care-mi amintesc – Amalia. Era o bătrână sordidă, grasă, care apărea la ora de mare afluență pe Corso și începea să strige în gura mare tot felul de obscenități, de se făcea gol în jurul ei. Poate fi considerată și un simbol al decăderii vremurilor, după ce a început să se infiltreze comunismul, încât putem zice că nici nebunii nu mai sunt ca altădată... Și ea a dispărut, nici n-a stat mult timp, dar a avut voga ei. Toată lumea era îngrozită, lumea aceea multă care ieșea seara la plimbare.

Aș mai vrea să-ți spun câteva lucruri despre cartiere. Cetatea – este și a fost întotdeauna ceea ce în orașele germane este anunțat pe tăblițele indicatoare pe care scrie „Innenstadt” – „orașul dinăuntru”. Cetatea este cartierul administrativ, aici au fost dintotdeauna toate sediile marilor instituții, școlile ș.a.m.d. Ciudat este că în Cetate erau patru biserici catolice – sunt și acum – și una ortodoxă, dar sârbească, cea din Piața Unirii, dar nici o biserică românească. Prima biserică românească s-a sfințit în 1946, și-a fost Catedrala. Construcția ei a început în 1936, dacă țin bine minte, și-a mers greu, din cauza războiului. Dar, în sfârșit, în octombrie 1946 a fost sfințită, și-mi aduc aminte de momentul acesta. Bunicul meu, Pompil, făcea parte din Comitetul Eparhial de Organizare – nu-mi mai aduc aminte exact cum s-a numit, numele corect figurează în „Istoria Mitropoliei Banatului”. În calitatea aceasta, bunicul a primit o invitație la sfințire, și m-a luat și pe mine. A venit Regele Mihai și patriarhul Nicodim. Mi-aduc aminte foarte bine, că m-a emoționat profund regele, a venit cu o mașină decapotată, i s-a dat onorul numai din trompete, moment foarte spectaculos. După slujbă au înconjurat la un moment dat Catedrala, într-o procesiune. Regele era înalt, frumos, tânăr, îmbrăcat în uniformă de aviator, care mi-a plăcut foarte mult, pentru că-i iubeam pe aviatori, și-i puseseră un fel de șorț de culoare

purpurie, care cred că ținea de ritualul sfințirii. Ca să nu mai vorbim și de patriarhul Nicodim, de episcopul de pe-atunci, Vasile Lăzărescu (pe-atunci era episcop, încă nu devenise mitropolit), îmbrăcați în niște odăjdii de slujbă împărătească, impresionante pentru toată lumea, cu atât mai mult pentru un copil, cum eram eu pe-atunci.

Noi mergeam la biserica din Fabric. Si cu aceasta ajungem la cartierul Fabric, cartierul industrial. Mergeam la biserica din Fabric, în Piața Sarmisegetuza, lângă podul de unde începe Calea Dorobanților. Mergeam acolo în mod curent, la slujbele duminicale. Mai rar în Piața Kütütl, pentru că biserica din Fabric ne era mai familiară. Tot acolo ne ducea cu școala, în postul Paștelui, în Săptămâna Mare, la cuminecare. Despre asta ți-am vorbit. Fabricul era un cartier pe care-l frecventam foarte, foarte des. Acolo era Ștrandul, despre care nu ți-am vorbit. Era un loc foarte important al Timișoarei de altădată. Aș fi foarte curios să văd ce-i astăzi în locul vechiului ștrand. Mergeam cu tramvaiul tot până la biserică. Acolo coboram și ne urcam în alt tramvai, în tramvaiul 1, care pleca de la pod până la Turbină. De la pod până la Turbină era un singur fir, un singur vagon care pendula între stația de la pod și capătul liniei, ducea și aducea lumea de la ștrand. Turbina era o clădire puțin sinistră, cenușie, sprijinită pe cele două maluri ale Begăi. Din interior se auzea întotdeauna vuietul acela de ape, și vuietul turbinelor. Dedesubt se vedea un spațiu foarte întunecos, unde vuiiau apele. În spatele turbinei, în amonte, se întindea Bega, ca un fel de lac de acumulare, foarte liniștit, tăcut, sprijinit pe malul drept de stufăriș. Pe malul stâng, cum mergeam de la podul de pe Calea Dorobanților, ajungeam la Turbină, coboram și intram imediat la ștrand. Ștrandul avea o plajă splendidă de nisip, avea restaurant, avea jocuri de societate – se putea juca rummy, șah – avea șezlonguri, tot ce trebuie la un ștrand modern. Se putea prânzi acolo sau se luau numai gustări. Petreceam acolo zilele de vară, de dimineață până seara. Se aduna toată societatea bună a Timișoarei, era și acesta un loc de întâlniri. (*Erau bazine?*) Nu, se făcea baie chiar în Bega. Mai era un pod plutitor, căruia în Hunedoara i se zice brod, la Timișoara îi

spuneam pe-atunci comp, care te trecea de la ștrand pe malul celălalt, în stufăriș. Acolo cred că se făcea nudism. Era un loc mai romantic, mai retras.

Mai vizitam cartierul Fabric pentru Arena „Electrică”, pentru piața de vechituri – *ocska piatz*, care se ținea în spatele Arenei „Electrică”, pentru depoul de tramvaie, unde mergeam cu bunicul, pentru Pădurea Verde, pentru croitorul Kapler din Piața Traian – despre toate acestea ți-am vorbit. Am uitat să-ți spun despre spitalul de boli contagioase – Spitalul Epidemic „Victor Babeș” care există și astăzi, în apropiere de Pădurea Verde. Pe-atunci era la capătul tramvaiului 2. De ce amintesc de spital? Pentru că am fost și eu internat o dată acolo, suspect de hepatită, în copilărie, dar asta n-are nici o semnificație. Semnificativ este faptul că fratele cel mare al mamei, unchiul meu Viorel, când a fost arestat – el a făcut opt ani de pușcărie și vreo doi ani de domiciliu forțat, dar la început l-au ținut un timp la Timișoara, imediat după arestare, și la un moment dat s-a îmbolnăvit și-a fost dus la Spitalul Epidemic. De-acolo se putea comunica mai ușor, și ne-a trimis vorbă că noaptea, cam după ora unsprezece, când e de gardă un anumit gardian, ne putem duce să-l vedem și să-i ducem mâncare. Mă duceam cu mama, cred că de două sau de trei ori am fost, ne duceam cu tramvaiul, noaptea la unsprezece. Trebuia să-l mituim și pe portar, cu riscul ca ori el, ori gardianul să ne trădeze, dar n-a fost așa. Ne lua în primire milițianul, ne plimba prin niște culoare, pe la subsol, în locul de întâlnire pe care-l stabilea el, în spatele unei uși, unde nu stăteam mai mult de cinci minute. Ne îmbrățișam, îi spuneam ultimele noutăți, foarte surescitați, îi dădeam ce-aveam de dat și ne întorceam. Și țin minte că o dată n-am mai avut tramvai la întoarcere și ne-am întors, în anii '50, când, ca și-acum, erau străzile foarte nesigure, și ne-am întors de-acolo, de la marginea Pădurii Verzi, până acasă. Nu vă spun ce frică ne-a fost, totuși. Eu făceam pe curajosul ca să nu simtă mama că mi-era frică, deși îmi era frică și mie să străbatem cartierul Fabric, care era destul de rău famat, mai ales pe timp de noapte. O altă aventură de genul acesta a fost tot cu unchiul

meu, Viorel. Un timp a fost ținut în clădirea aceea veche, pe care toți timișorenii vechi o cunosc sub numele de Parchet. Era Parchetul, dar și închisoare. Clădirea e situată vizavi de Hotelul Continental, unde sunt acum ceva case de schimb, magazine etc. În partea dinspre Str. Eugen de Savoia era închisoare. Se văd și astăzi ferestrele zăbrelete. Și Viorel ne-a trimis vorbă să ne plimbăm pe-acolo la o anumită oră, prin fața Palatului Dicasterial, iar el ne va vedea de la fereastra celei lui. Noi nu-l puteam vedea, pentru că gratiile erau foarte dense, și dincolo era un întuneric opac. Dar el ne-a făcut semn, mișca prin fața geamurilor o pânză albă și ne-am dat seama că întâlnirea s-a produs, totuși. Aventuri de-ale vremii...

Ziceam că Fabricul era cartierul industrial al Timișoarei, pentru că acolo erau marile fabrici: Dermata, Guban, Fabrica de Bere, Abatorul, Uzina Electrică. Era și cartierul micilor meseriași. Iosefinul era, cum a rămas și azi, cartier comercial. Mergeam la biserica din Piața Kützl și la piață, o piață foarte bogată, ce se întindea de la Notre Dame până în strada Preyer, și la Cinematograful Corso, unde se dădeau cele mai teribile westernuri, dar unde ne era teamă de cibeșări. Erau vestiți și cei din Iosefin, de pe strada Sturza.

Elisabetinul era un cartier rezidențial, cu străzi liniștite, cu grădini, cu case mici, familiale. Mergeam aici la prietenul și colegul meu de liceu, Radu Sauciuc. Tatăl lui era profesor universitar la Facultatea de Chimie Industrială a Politehnicii. Mama lui era originară, ca și mama mea, din Sânnicolaul Mare. Locuiau pe strada Feldioara, mergeam des la ei. Tatăl lui Radu Sauciuc era un om foarte sever, un bărbat foarte sobru. Mi-l amintesc întotdeauna îmbrăcat în costume negre. Radu se afla într-o relație – aș zice psihanalizabilă cu tatăl lui, într-o relație de adversitate foarte acută, supus la tot felul de interdicții. Teamă de acest domn foarte serios și sever mi s-a transmis și mie, ceea ce nu m-a împiedecat să particip la iubirea romantică a lui Radu cu o foarte frumoasă colegă de-a noastră, de la Liceul Carmen Sylva, Ligia – bineînțeles, iubire interzisă, pe care eu am facilitat-o realizând comunicarea dintre ei, transmițându-le bilețele

și așa mai departe, cu riscurile inerente de-a fi descoperit de bătrânul domn Sauciuc.

În Elisabetin mai mergeam la *Herr und Frau Schuch*. Domnul Schuch avea o mică frizerie, chiar la intrarea în casa unde locuiam, casa Palace, pe strada Goethe. Strada Goethe, astăzi nu mai este stradă, au închis-o, este o fundătură. Dar ea lega Corso-ul cu strada Veneția, ce se numește astăzi strada Piatra Craiului, care iese la Piarșiți. Înainte de intrarea în clădirea în care locuiam noi, clădirea Palace-ului, era o mică tutungerie și o mică frizerie. Frizeria aceasta era a domnului Schuch, ce lucra împreună cu soția. Domnul Schuch m-a tuns de când ne-am mutat noi acolo, de prin anul 1940, el m-a tuns și el m-a bărbierit prima dată. Eram în foarte bune relații cu ei, și îi vizitam, pentru că ei locuiau în Elisabetin, prin preajma străzii Memorandului, într-o căsuță mică, familială, cu grădină. Totdeauna intram și pe la ei, când aveam drumuri pe-acolo, cu mama, dar alteori îi vizitam și în mod special, pentru că în grădinița aceea a lor ei cultivau tot felul de lucruri delicioase și mai rare: rabarbură sau dovlecei, sparanghel... Nu știu cine le cultiva, pentru că ei erau mai toată ziua în frizerie, dar de la ei le căpătam. Probabil aveau pe cineva care lucra acolo. Erau niște oameni foarte, foarte prietenoși. Pe urmă au venit comuniștii, au desființat atelierele particulare, l-au scos din frizeria lui pe domnul Schuch și l-au băgat într-o cooperativă, Higiена parcă se numea, la o frizerie de pe strada Alba Iulia. Am rămas prieteni, deși îmi putea fi bunic, și tot la el mă tundeam. Dar nu știu ce au avut și cu frizeria, și cu tutungeria, care erau două locuri foarte intime, nu numai că le-au desființat, dar le-au zidit: vitrinele au fost închise cu un zid cenușiu, urât, de beton – ce se poate vedea și astăzi – ca de cavou. Nu mai este nimic acolo, acum. Am fost foarte emoționat când, în 1965, la moartea mamei, din lumea aceea multă de la cimitir, s-au desprins din mulțime domnul și doamna Schuch și au venit să mă îmbrățișeze. De-atunci nu i-am mai văzut. În mod sigur au trecut și ei în lumea dreptilor.

Mergeam des în Elisabetin la familia Mironescu. Despre familia Mironescu ți-am povestit – tanti Bori și Mitică Mironescu.

Ciudat e că ei îi spuneam tot dumneavoastră și tanti, dar lui, care era foarte prietenos cu noi, cu copiii, toți îi spuneam Mitică. Îi vizitam foarte des, chiar și de mai multe ori pe săptămână. Locuiau pe Strada Wilhelm Mühle la numărul 7. Strada se numește astăzi 1 Decembrie, și pleacă din Piața Lahovary – astăzi Bălcescu – până la cimitirul din Calea Buziașului. Numărul 7 este aproape de Piața Bălcescu, pe partea stângă, o vilă foarte frumoasă cu trei camere și cu o grădină mică, dar foarte îngrijită, unde ne jucam și ne simțeam foarte bine cu ei. Dar aș vrea să-ți spun ceva despre acest Wilhelm Mühle, al cărui nume îl purta strada. El a fost înainte de 1918 grădinarul șef al orașului, mai-marele parcurilor și al grădinilor, și într-adevăr, o stradă în Timișoara cred că merită să-i poarte numele. Eu cred că s-a greșit când s-a schimbat numele străzii, împingându-l pe domnul Wilhelm Mühle în uitare. Numele de 1 Decembrie putea să fie dat oricărei alte străzi care poartă astăzi nume absolut banale, fără nici o semnificație. Casa nr. 7 de pe Str. Wilhelm Mühle a fost cumpărată ulterior de domnul Stoica, iar prietenii noștri s-au mutat aproape de noi, în Cetate, pe B-dul Republicii, în blocul acela aflat vizavi de fostul sediu al Consulatului German. De ce pomenesc de domnul Stoica? Pentru că am uitat să-l amintesc când ți-am enumerat vechile cofetării ale Timișoarei. Domnul Stoica a fost ultimul mohican, ultimul proprietar de cofetărie particulară în timpul comunismului, când toate cofetăriile particulare au fost desființate și s-au înființat toate cofetăriile astea cu nume de flori, în care găsești aceleași prăjituri anoste cu gust de oă. La domnul Stoica, prin nu știu ce minune rămas singurul proprietar de cofetărie particulară, puteai găsi cele mai teribile, inimaginabile prăjituri din Timișoara: cataifuri, baclavale, ișlere, indiene, lucruri absolut neverosimile într-un timp de mizerie, cum era acela. Era o cofetărie mică de tot, în Piața Maria, la începutul străzii Doja, pe dreapta, unde astăzi este o ceasornicărie, într-un demisol. Era un loc absolut mirific, cofetăria domnului Stoica.

În afară de acestea, erau celelalte cartiere, cu aspect rural. Era Fratelia, Freidorful, Ronațul, Ciarda Roșie, Plopi, pe care le cunosc

mai puțin, le-am frecventat mai rar. Dar cel mai familiar dintre toate, și drag mie, este Mehala. Mehala a fost un cartier cu aspect de sat bănățean, mai emancipat puțin, pentru că avea biserica aceea cu alură de catedrală. Tramvaiul 4, din Piața Libertății, te ducea până la biserica din Mehala. Era un singur fir de linie, cu două locuri de încrucișare: unul pe Calea Bogdăneștilor și celălalt la Balta Verde. Frecventam Mehala deseori, la prietena mamei, doamna Ratz, care locuia pe la Balta Verde, și apoi la unul dintre colegii mei, Radu Gheorghe, coleg de liceu, pe care-l vizitam deseori. Mă simțeam foarte bine în Mehala pentru că îmi amintea de Sâlha, de satele bănățene pe care le iubeam mult.

M-am bucurat când am descoperit că Mehala are un cronicar avizat, mai tânărul meu coleg Dan Negrescu, pe care-l apreciez foarte mult pentru talentul lui, și ale cărui proze mi-au făcut o mare bucurie, mi-au dat un sentiment stenic, provenit din constatarea că și generațiile noi pot să aibă conștiința apartenenței, foarte prețioasă pentru formarea caracterului un om. Sentimentul apartenenței la un anumit loc, cum zicea Creangă, „locul nașterii mele”. Noi, astăzi, mai sofisticați, mai izmeniți, am zice „toposul nostru matricial”. E bine când nu ne uităm baștina și încercăm să transmitem aceste lucruri și generațiilor noi, pentru că, în perioada aceasta de globalizare inerentă, absolut inevitabilă și necesară, care se află în ordinea firească a lucrurilor, lucrurile pot rămâne în ordinea firească numai dacă, concomitent cu globalizarea, știm să ne păstrăm și identitatea. Iar identitatea pornește de la locul nașterii tale.

Interviu realizat de Simona Branc la Deva, în martie – aprilie 2002, în programul studiilor de istorie orală a Fundației „A Treia Europă”, Timișoara. Publicat pe www.memoria.ro

„N-AM VANITATEA OBIECTIVITĂȚII, CI ORGOLIUL SUBIECTIVITĂȚII...”

– Ați scris un număr remarcabil de romane – *Crepuscul*, *Nemuritorul albastru*, *Vămile nopții*, *Linia și sfera*, *Heralzii*, *Călărețul de fum*, *Roata lumii*, *Steaua fiecăruia* etc. Care a fost sursa de inspirație sau, mai bine zis, punctul de plecare?

– Depinde de carte. Fiecare s-a pornit altfel. Primul roman istoric, *Nemuritorul albastru*, a fost consecința unei călătorii estivale, făcută fără nici o intenție anume, pe la mănăstirile din nordul Moldovei. Acolo, pe zidul de miazăzi al Mănăstirii Humor, am văzut semnătura lui Toma Zugravul, care mi-a iscat curiozitatea pentru modul cum vor fi trăit artiștii în veacul al XVI-lea, în ce relații se vor fi aflat ei cu Vodă, cu marea boierime, cu Puterea, cum zicem noi azi. E o temă captivantă pe care am urmărit-o apoi și în alte cărți. Au urmat după aceea alte două călătorii, cu intenție de data asta, și, bineînțeles, multe, foarte multe lecturi. Ele, lecturile, au stat la baza tuturor celorlalte romane istorice. *Crepuscul* și *Arhipelag* s-au născut din fascinația pe care au exercitat-o asupra mea întotdeauna lumile care se sting, dar și din nostalgia copilăriei în sensul în care o percepea Saint-Exupéry: „Sunt din copilăria mea ca dintr-o țară”, zicea el. *Heralzii*, *Casa fericiților* și *Steaua fiecăruia* au fost determinate de pasiunea mea statornică și puțin vetustă pentru cronicile de familie. Și așa mai departe, de la caz la caz...

– Majoritatea romanelor dv au apărut înainte de Revoluție. Ce s-a întâmplat după această perioadă cu romanul românesc?

– În clipa de față, romanul românesc își caută o nouă identitate, adică testează noi formule, pentru că este limpede pentru toată lumea avizată, cultivată, că nu se mai poate scrie roman în maniera în care se scria până în 1989. Ideea a existat și înainte de această dată, care

nu trebuie considerată rigid, și generația „optzeciștilor” a început încă de pe atunci cele mai substanțiale tentative de înnoire. Căutarea s-a amplificat și s-a generalizat după 1989, dar nu știu cum se face că rezultatele nu se prea văd, în sensul că nu putem sau cel puțin eu nu pot să citez vreun roman care să se fi impus memorabil, marcând un moment. Nu vreau să spun prin asta că el n-ar exista, dar cred că e nevoie de o anume perspectivă în timp pentru o asemenea evaluare. Doar Mircea Cărtărescu cred că a reușit o astfel de performanță, adică un roman despre care să se poată spune de pe acum că marchează un moment. Eu însumi mă aflu în acest proces de căutare: am început un roman în care merg pe cu totul alte soluții narative decât cele de până acum. Habar n-am ce va ieși și dacă va ieși ceva viabil...

– Cum a primit critica romanele dv?

– Corect. Asupra unora s-au exprimat și rezerve, dar nici unul n-a fost „demolat”. Am avut în general o critică favorabilă și am satisfacția că toți cei care au scris despre cărțile mele au făcut-o din proprie inițiativă și cu deplină sinceritate, fără presiuni din afară, cu atât mai puțin din partea mea, și fără nici un fel de *parti-pris*.

– Știu că unui scriitor îi este dificil să spună că are o carte preferată, pentru că toate îi sunt dragi, dar puteți să spuneți că sufletul vi se îndreaptă spre un roman anume?

– Da, cred că favoritul e *Vămile nopții*. E cel mai concis, mai problematizat, mai esențializat și mai pregnant. Nu mi-am mai recitat cărțile, îmi tot propun, dar nu-mi îngăduie timpul mereu prea puțin. Poate dacă aș face-o, s-ar schimba și preferințele. Țin și la *Steaua fiecăruia*, apărut recent, dar scris în urmă cu cincisprezece ani. Țin la această carte poate tocmai pentru că a apărut cu atâta întârziere, care însă i-a priit, căci la fiecare relectură am tot redus-o, constatând că făcea „burți”, astfel că, în final, a ajuns și ea la dimensiuni rezonabile, concisă și esențializată. O lecție importantă în arta prozei e cea a științei – și tăriei – de a tăia, reducând la esență. De altfel, în zilele noastre, puțini au rămas cei cu disponibilitatea de a se angaja în lectura unor cărți mai mari de două, cel mult trei sute de pagini.

Epoca romanelor-fluviu a trecut. Tocmai de aceea, mărturisesc că admir curajul și tenacitatea cu care Nicolae Breban stăruie pe tărâmul monumentalului românesc.

– Vorbiți-mi despre adversitățile întâlnite de-a lungul carierei dv, despre strategia de a reuși și de a vă menține verticalitatea.

– Adversitățile ne veneau tuturor din partea cenzurii, a limitării temelor și a teritoriilor investigabile artistic, a punctelor de vedere, în anumite momente sau perioade chiar a interzicerii unor cuvinte. Fiecare ne aveam strategiile specifice de a eluda rigorile cenzurii și nu era deloc ușor. De multe ori erai obligat să renunți, să amputezi din rațiuni extraestetice, să modifici ori, și mai grav, ca să-ți salvezi cartea, să accepți unele compromisuri. În ce mă privește, concesiile pe care le-am făcut au fost puține și „uzuale”, ca să zic așa, neangajante. M-a salvat istoria pe tărâmul căreia m-am și refugiat, de altfel, tocmai pentru că aici erai mai puțin expus la compromisuri decât în ceea ce se numea „romanul de actualitate” sau „romanul politic”.

– Scrisul, pentru dv a fost un mod de existență?

– *Este* un mod de existență. Numai scrisul îmi asigură motivația de a fi și-mi păstrează echilibrul, chiar dacă, așa cum se întâmplă în vremea din urmă, scriu fără a avea certitudinea că voi și găsi de îndată un editor. Important este să scriu. De la „o anumită vârstă”, când ai devenit dependent la propriu, fiziologic, când scrisul „ți-a intrat în sânge”, cum se zice, iar, pe de altă parte te-ai lămurit cum devine cazul cu succesul, cât este el de relativ, de efemer, de evanescent, ei bine, atunci scrisul devine mai important decât publicatul. Descoperirea aceasta târzie îți dă un salutar sentiment de eliberare. De când am făcut-o, eliberat de teroarea termenelor și a clauzelor contractuale, îmi este mai deplin acel *diletto* al scrisului de la care a derivat și cuvântul *dilettantismo* în accepția sa elevată. Ceea ce nu înseamnă că nu mă bucur și acum când îmi văd o carte apărută. Doar că nu apariția, ci scrisul mi-a devenit prioritatea.

– Cum ați defini orgoliul unui artist știut fiind faptul că fiecare se crede cel mai mare?

– Să nu generalizăm și să păstrăm distincția între orgoliu și

vanitate. Cel ce se crede „cel mai mare” e un vanitos, iar vanitatea e detestabilă. Cel ce e conștient de valoarea sa pentru că are cultul lucrului bine făcut, dar nu contestă existența altora la fel sau și mai valoroși, e un orgolios. Vanitosul e narcisiac și resentimentar ; orgoliosul nu e lipsit de spirit autocritic, e lucid, animat de *fair play* și deschis competiției, convins că e capabil să câștige. Când pierde, vanitosul devine mitocan ; orgoliosul știe să piardă cu eleganță: are orgoliul eleganței. După un eșec, vanitosul se poate prăbuși ; orgoliosul supraviețuiește întotdeauna pentru că e convins că până la urmă va reuși. Are orgoliul reușitei. Consider că e o calitate.

– Am observat că nu se mai citește așa de mult, că este preferat televizorul, calculatorul. Ce se întâmplă cu literatura?

– Nu mă îngrijorează soarta literaturii. Exemplar pentru literatură în general e cazul teatrului. I s-a cântat prohodul la apariția cinematografului, apoi la apariția televiziunii și totuși azi e mai prosper ca oricând. La fel s-a întâmplat și cu romanul, cu poezia. Romanul, cum ziceam, e în căutarea unei noi identități, poezia e de-a dreptul inflaționară... Nu poți citi *Mistrețul cu colți de argint* sau *Ana Karenina* ținut pe un scaun, cu ochii zgâiți pe un ecran de monitor. Cartea nu e nicidecum în pericol de a muri, cel puțin nu într-un viitor previzibil. Dovadă fabuloasele librării care umplu tot Occidentul și care au început să apară, din fericire, și la noi: dacă nu s-ar cere, n-ar fi. Aparența de criză a literaturii vine la noi din faptul că sistemul editorial e încă în curs de configurare, că sistemul de difuzare a cărții e catastrofal și mai ales din cauza prețului prohibitiv al cărții, împovărat mereu de noile biruri impuse de niște guvernanți care n-au nimic comun cu cartea.

– Considerați că jurnalele dv, *Jurnal* și *Țărnuțel târziu*, sunt niște scrieri obiective?

– Nicidecum. N-am vanitatea obiectivității, ci orgoliul subiectivității. Așa e și firesc, fiindcă jurnalul e prin excelență specia subiectivității fără frontiere. De aici și puterea de seducție pe care a exercitat-o în toate timpurile asupra cititorului.

– Cu ce editură ați colaborat cel mai bine?

– O să vă vină greu să credeți: cu Editura Militară, care mi-a publicat câteva dintre romanele istorice. Acolo era militarie: se respectau termenele, drepturile de autor erau corecte și – asta, poate, e cel mai curios – cenzura era aproape disparentă. Eu pot zice că am simțit încă de pe atunci că „armata e cu noi”. Dar bine am lucrat și cu Editura Albatros, în timpul directoratului regretatului Mircea Sântimbreanu, iar acum, de curând, sub bune auspicii se pare că am început colaborarea cu Editura Excelsior Art.

– Vorbiți-mi puțin despre activitatea dv culturală, ca realizator de reviste, la Deva, apoi de colaborările la revistele „Orizont”, „Transilvania”, „Tribuna”...

– Colaborarea la „Orizont” e cea mai îndelungată, acolo am debutat, pe când se numea „Scrisul bănațean”, și durează până azi. E o colaborare motivată în primul rând sentimental: orașul meu natal, debutul, cei mai vechi colegi... Cu „Transilvania” am avut cea mai fluentă și fructuoasă colaborare de-a lungul anilor 80, grație generoasei invitații a redactorului-șef Mircea Tomuș și a relațiilor de profundă cordialitate cu ceilalți trei Mirci din redacție, Braga, Ivănescu și Ion. La *Tribuna*, ca și la alte reviste ca „România literară”, „Steaua” și altele, colaborez sporadic. Foarte bine lucrez de vreo patru ani cu amfitrioana noastră de acum, reșițeană „Reflex”, unde semnez, la invitația redactorului-șef-poet Octavian Doclin, rubrica *Lecturi și priveriști*. Aici, la Deva, am condus din 1998 până în 2002, revista „Arhipelag” din care am avut ambiția – orgoliul, dacă vreți – să fac o publicație de anvergură națională și nu numai. Ceea ce am și reușit, dovadă întâmpinarea elogioasă de care revista s-a bucurat la fiecare apariție în toate revistele importante de cultură și pe toate canalele de televiziune. Din păcate, „Arhipelagul” s-a scufundat, pe de o parte din indiferența tradițională a unei oficialități ignare, iar pe de alta din cauza stilului de muncă pompieristic și lipsit de rigoare al editorului, la care nu m-am putut adapta și n-am mai acceptat să lucrez în asemenea condiții. La Deva, dacă te bazezi pe sprijin oficial,

nu poți realiza nimic substanțial și de durată. E un adevăr întemeiat pe o experiență de patruzeci de ani, de-a lungul cărora nu s-a schimbat nimic semnificativ în mentalitatea celor plătiți să gestioneze nevoile culturale ale comunității. Din fericire, mai multe șanse are de acum inițiativa și susținerea privată. E o realitate nouă pe care o verific de anul trecut, de când dna Paulina Popa, – tot poezii, săracii! – director al Editurii Emia, mi-a propus să preiau șefia de redacție a uneia dintre publicațiile editurii, revista „Semne”. Am acceptat pentru că e pasionant să construiești o revistă și, iată, se află acum sub tipar cel de al patrulea număr, primul din acest an, realizat cu o echipă competentă și solidară, a cărei prestație devine tot mai notabilă cu fiecare nouă apariție.

– Credeți într-o forță care i-ar putea uni pe toți scriitorii?

– Chiar pe toți? Nu cred. Și, la urma urmelor, să-i unească pentru ce? Sunt prea diverși: generații, formații, *Weltanschauung*-uri, sisteme referențiale, idealuri, culori politice (sau apolitice), stiluri foarte diferite și e foarte bine așa, e normal. De ce să-i unești? A încercat comunismul să ne unească în sosul aceleiași ideologii și n-a reușit. Din fericire. Acum nu mai încercă nimeni și bine face. Sunt, în schimb, solidarizări conjuncturale, în jurul unor reviste sau cenacluri sau altor structuri, cum ar fi, bunăoară, Grupul de studiu „A Treia Europă” din Timișoara, care unesc un număr de scriitori cu o viziune sau scop comun într-o anumită problemă. Ține și asta tot de normalitate. Solidarizarea în unanimitate mă tem însă că nu e de dorit.

– Vă mai atrage poezia? Ați scris cândva și poezie, din perspectiva aceluia timp credeți că poezia este o iubire pierdută? Nu v-ar plăcea să vă întoarceți la ea?

– Da, ca prozator de cursă lungă, poezia va rămâne pentru mine întotdeauna o iubire pierdută. Sigur că mi-ar plăcea să mai revin la ea, din când în când măcar, dar nu-mi mai regăsesc disponibilitatea absolut necesară pentru asemenea reverii. Vă asigur însă că nu e o pierdere regretabilă...

– Împliniți „o anumită vârstă”, ca să folosesc expresia dv, și acest interviu ar fi trebuit să fie unul aniversar, dar m-ați prevenit că nu agreeți subiectul. De ce?

– Pentru că nu-mi plac festivitățile pretextate de împrejurări în care sărbătoritul n-are nici un merit. Și mai apoi pentru că vârsta asta mă sperie prin perspectivele ei care nu-ți mai îngăduie iluziile: sunt un lucid. Încă. Așa că mai bine să trecem peste...

– Dați-mi voie totuși să vă urez toate cele cuvenite într-o asemenea împrejurare și să vă cer un gând pentru toți scriitorii.

– **Vă mulțumesc pentru bunele intenții și urări. Cât despre gândul acela, iar am să vă dezamăgesc, pentru că nu mă simt câtuși de puțin un înțelept al tribului. Cred că singura idee care ar trebui amintită oricând este aceea că în artă, în literatură, este loc pentru toți atâta timp cât fiecare are tăria de caracter de a rămâne el însuși.**

– Vă mulțumesc.

Interviu realizat de Anca Burs
Reflex, 1-2-3 / 2005

„ÎN ARTĂ, MENTALITATEA „CEL MAI TARE DIN PARCARE” E PENIBILISIMĂ”

– Domnule, au trecut 15 ani de când am „îngropat” comunismul, deși mulți dintre slujitorii lui au rămas pe metereze. Scriitorii aveau, atunci, câteva speranțe legate de activitatea lor specifică și chiar de viața de zi cu zi. Cât de bună le-a devenit acum viața o știm cu toții. Dar visele lor literare s-au împlinit? Mai bine spus, credeți să omul de artă își poate împlini singur visele? Și, dacă nu și le poate împlini singur, credeți că instituțiile de cultură – UR, Ministerul Culturii, Institutul Cultural Român, organizațiile de profil – îl sprijină în vreun fel?

– Depinde de vise. Nu pot vorbi decât despre mine, n-am idee (la) ce visează colegii mei. Visul meu e să fiu lăsat în pace să-mi scriu cărțile, articolele, ce mi-o mai trece prin cap. Principalul meu dușman sunt, ca să zic așa, „factorii cronofagi”. Sunt foarte diverși și țâșnesc când și de unde nici nu te aștepti. Nu văd cum m-ar putea sprijini aici instituțiile pe care le numiți. A, mai e, desigur, partea cealaltă a chestiunii: publicarea celor scrise. Aici însă iar vorbesc doar în numele meu: de la „o anumită vârstă”, după ce ai devenit ireversibil dependent de scris, publicarea trece într-un plan secund. Nu sunt ipocrit, firește că mă bucură o nouă apariție editorială, ca și orice apariție într-o revistă. Dar un eșec pe acest tărâm nu mă mai afectează într-atât încât să nu-mi mai pot vedea cu calm, mai departe, de treabă.

– Credeți că UR, Ministerul Culturii, Institutul Cultural Român, sunt cu adevărat responsabile din punct de vedere cultural? În ce fel beneficiază, de pildă, scriitorul și cititorul de aceste instituții?

– Ar trebui să fie și parcă au și început să fie. Dar rostul lor

se situează la nivel... macrocultural. Ele trebuie să gestioneze bunul mers al tuturor compartimentelor culturale, pe plan intern și extern. Adică, bunăoară, în domeniul literaturii, să construiască o rețea eficientă de traducători străini, creându-le toate condițiile, case de creație, burse etc., cum există mai peste tot în lume. Să nu ne mai facem de râs pe la târgurile internaționale de carte și de arte vizuale, pe la festivalurile de film. Sunt doar câteva exemple. Peste tot aici, mai puțin pe tărâmul traducerilor, lucrurile au început să se îndrepte. Sunt optimist: încet, lucrurile se limpezesc, ceea ce nu înseamnă că, o dată cu integrarea în U.E., nu se vor ivi alte probleme, cărora instituțiile cu pricina vor trebui să le facă față. Pentru asta e nevoie de onestitate și de oameni competenți, nu de numiri pe criterii de obediență față de partidul, oricare ar fi el, aflat la guvernare. Ei bine, dacă la nivelul acesta se va produce (și se va produce!) o schimbare de mentalitate, atunci și artistul, ca individ creator, se va simți, chiar dacă nu într-un totu protejat, în orice caz mai puțin agresat, mai puțin dependent de conjuncturi, în posesia unor perspective mai generoase.

– Promoția 2000 se bucură de câțiva ani de o foarte bună mediatizare. Este meritul ei sau meritul celor care o poartă pe umeri? Are ea „succes” prin ea însăși, sau prin generalii care îi amplifică glasul? Credeți că promoția 2000 poate fi considerată deja o generație literară?

– Convingerea mea e că pentru a omologa o „generație literară” e nevoie de perspectivă. Cred că prin 2020 abia se va vedea dacă „generația 2000” și-a meritat statutul de generație. „Meritul” mediatizării ei de azi e, fără îndoială, al celor ce „o poartă pe umeri”, pricepuți foarte în strategii mediatice.

– Cum este critica de poezie de astăzi față de cea de ieri? Este ea profesionistă, obiectivă sau coruptă? Este credibilă? Ce consecințe asupra literaturii române are o critică lipsită de profesionalism sau coruptă?

– Nu-mi plac generalizările. Sunt riscante. Duc mai întotdeauna la exagerațiuni, monșeri. Evit să vorbesc despre „critică”, prefer

criticii. Iar criticii sunt care profesioniști și obiectivi, care năimiți, partizani, lipsiți de *fair play*, care, pur și simplu, lipsiți de doxă. Aceștia din urmă, de obicei, oaste de strânsură, recenzenți ocazionali, de cumetrie. Un cititor avizat știe să facă distincția.

– Din ancheta „României literare” nr. 51-52/2004-2005, „Primii 10 poeți români din toate timpurile“, la care au participat 34 de critici, îi putem extrage pe primii 10 poeți contemporani: M. Cărtărescu, Leonid Dimov, Mircea Ivănescu, Ileana Mălăncioiu, Emil Brumaru, Ion Mureșan, Șerban Foarță, Mircea Dinescu, Angela Marinescu, Ana Blandiana. În „replică“, pentru „Bucureștiul literar“, primii 10 poeți sunt: Ioan S. Pop, Claudiu Komartin, Floarea Țuțuianu, Daniel Bănulescu, Simona Popescu, Doina Ioanid, Marius Ianuș, Ioana Nicolae, Dan Coman, Ruxandra Novac.

După cum se vede, în topurile pentru primii 10 poeți, au ieșit două serii complet diferite de «primii 10 poeți»... Iată că pentru una și aceeași ofertă – poezia contemporană – critica noastră are, în ambele cazuri și în cursul aceluiași an, răspunsuri diferite. Este firesc să fie așa? Dacă vom consulta o altă serie de critici, pesemne că vom descoperi pe soclu alți poeți... Alți poeți ne livrează, anual, U.S.R., prin premiile pe care le acordă ; alți poeți de top se găsesc pe lista premiilor oferite anual de câteva dintre cele mai importante reviste literare. Cum comentați modul total diferit și contradictoriu de evaluare al criticii noastre literare? Ne va putea spune critica noastră vreodată care sunt cu adevărat primii 10 poeți români? Și, mai departe, primii prozatori, dramaturgi, critici etc.?

– Cred că, în general, a face clasamente de artiști, precum de fotbaliori, e o apucătură kitschoasă prin inadecvare. În cazul de față, primul clasament mi se pare trist. Nu poate fi decât tristă o asemenea ierarhizare în care mari personalități artistice, cum ar fi bunăoară Doinaș, pe care eu îl socotesc, prin cultură și anvergura operei, unul dintre cei mai importanți poeți români postbelici („părerea mea”, nu-i așa?) sunt ignorați. Ca să nu mai vorbim de absența unor Blaga, Arghezi, Bacovia. E jenant pentru repondenți... Cât despre al doilea

„clasament”, nu e decât ridicol. Treaba criticii nu e de a spune care sunt „primii”, ci care sunt *adevărații* artiști. Asta o poate spune oricând, dacă e cinstită cu ea însăși.

– Ați fost vreodată față în față cu Securitatea? Ați avut de pățimit din pricina ei? O mai interesează astăzi pe ea scriitorii?

– Nu, din fericire, n-am avut „de pățimit” *stricto sensu*, nu-mi pot aroga onoarea de disident sau de victimă. O fac în schimb cu nonșalanță destui foști turnători notorii. Victimele securității, ca și „revoluționarii” *cu fitanție*, au sporit astfel spectaculos, ca la noi la nimeni... Cât despre interesul pentru scriitori, nu cred că mai există. Scriitorii au devenit insignifianți pentru preocupările respectivilor. Securității au descoperit că, decât să hărțuiești oamenii, e mai profitabil să-i jecmănești întru propriul folos. Așa că s-au profilat pe „afaceri”, sunt „oameni de afaceri” azi, cu predilecție pentru combinațiile tip FNI sau Gelsor...

– Securitatea și Cenzura, aceasta din urmă mascată sub numele de Direcția Presei, vegheau, ca organe ale PCR, la menținerea liniștii publice în literatură, favorizând, firește, literatura pe linie... Critica de atunci ne-a oferit, cu puține excepții, o falsă ierarhie a valorilor literare ale acelor vremuri și chiar ale celor dinainte de 1944. Credeți că revizuirile literare începute în 1990 au îndreptat nedreptățile comise? Sunt ele capabile să ne ofere azi, după 15 ani, o tablă „corectă” a valorilor literare ale literaturii române, în ansamblul ei? Care sunt nedreptățile pregnante care stăruie? Ce ar mai trebui făcut?

– Nedreptățile pregnante care mai stăruie sunt cele de genul clasamentelor stupide de care tocmai vorbirăm. Iar soluția este aceea de a nu mai face atâta caz de ele, ci de a frecventa și de a acorda credit numai criticilor cu prestigiu întemeiat pe o operă sau, în cazul celor din noile generații, pe o lucrare consecventă de cronicari la o revistă serioasă, din care să se poată identifica de pe acum semnele profesionismului și ale unei deontologii ferme.

– Suntem contemporani cu cinci generații literare: generația '60, '70, '80, '90, 2000... Cum fiecare dintre aceste generații are

setul ei de criterii estetice, deci canonul ei, am putea spune că suntem contemporani cu „cinci literaturi”, cu „cinci tipuri de critică” (și revizuirii estetice) și, mai departe, cu „cinci istorii critice ale literaturii române”, dacă cele cinci canoane se vor pune pe scris istorii... Dicționarele literare, care sunt opere ale revizuirilor critice ale literaturii române sunt, în genere, dicționare canonice, generaționiste. Vedem în acest sens dicționarul generației '80, care își dă în mod apăsător atenție sieși. Ce șanse au toate aceste canoane și istorii diferite să ne ofere istoria „adevărată” a literaturii române, tabla adevăratelor opere de valoare? Ce tip de judecăți trebuie să aibă mai degrabă un critic – generaționiste (canonice, în sensul enunțat mai sus), sau valorice, estetice, pur și simplu?

– Estetice, pur și simplu. Câtă de vezi însă că nici estetica asta nu e dată o dată pentru totdeauna, intervin valurile, vânturile, vremurile, gusturile. Profesorul meu de fizică din liceu ne cerea să ținem minte că în lume un singur lucru e absolut și anume că totul e relativ. Soluția stă în cultură, în educație: numai un om cultivat, fie el artist, critic sau simplu diletant în sensul etimologic al cuvântului, poate sesiza exact limita dintre estetic și tărâmul alunecos al imposturii, kitschului, prostului gust, lipsei de talent travestită în erupții sordide *pour épater les bourgeois*.

– Ce distincții faceți între poezia modernă și cea postmodernă, de fapt postmodernistă? Au ele principii opuse? Este aceasta din urmă o altă poezie, așa cum o altă poezie este poezia modernă față de cea clasică, să spunem? Câștigă sau pierde poezia dacă susținem postmodernismul în opoziție cu poezia modernă, dacă descalificăm poezia modernă în numele poeziei postmoderniste? Se eternizează poezia postmodernistă pe ruina poeziei moderne? Sau poezia postmodernistă are de câștigat dacă o detectăm în simfonia poeziei moderne de la simbolism (poate chiar de la romantism) și până astăzi?

– N-am să înțeleg niciodată de ce o nouă modalitate estetică trebuie percepută în opoziție, descalificându-și anterioritatea, când,

întotdeauna, privite din perspectivă, lucrurile se revelează ca fiind complementare. Farmecul lumii stă în diversitatea ei. Nu văd de ce *Cântăreața cheală*, de-un paregzamplu, ar trebui să nimicească *Act venețian*. Sigur că poezia postmodernistă, oricare poezie, de altfel, dacă e cu adevărat poezie, nu are decât de câștigat dacă e considerată în context istoric. Numai astfel își poate revela forța sau/și slăbiciunile. În artă, mentalitatea „cel mai tare din parcare” e penibilisimă. Din păcate, sunt îngrijorător de mulți cei care ignoră acest adevăr, stăruind să-și arate mușchii iluzorii...

– Ce (tip de) poezie, ce canon poetic are viitor în concertul universal al poeziei, în viteza cu care se succed (din 10 în 10 ani...) canoanele poetice? Este canonul poetic (generaționist) o modă care se demodează?

– Sigur că se demodează. Orice canon se demodează. Termenul acesta îmi este profund antipatic. Arta este singurul teritoriu cu adevărat liber al lumii. A o evalua în termeni canonici e o contradicție în termeni.

– Numiți două-trei lucruri care țin în loc poezia și literatura română actuală...

– N-aș zice că literatura română actuală stagnează. Dar în mod cert, se află într-un proces de adaptare la noile realități. Falia din 1989 a survenit atât de brusc și e atât de adâncă, trecerea de la un regim eminentemente restrictiv la unul al tuturor libertăților a fost atât de năucitoare, încât un asemenea proces mi se pare cât se poate de firesc.

– Ce (câți) poet/poeți contemporani credeți că vor rămâne în literatură peste 50 de ani?

– De unde să știu? Schimbările de climat (spiritual), de mentalitate, de moravuri, de gusturi au devenit atât de precipitate, încât orice predicție devine hazardată. Poate doar cele de tipul Mama Omida: mulți vor rămâne, de nu vor pieri cu toții...

– Există vreun program literar al URȘ de pe urma căruia să beneficieze membrii URȘ, în afara celor din conducerea ei?

– Nu cunosc un astfel de program, știu doar că există un statut oricând perfectibil. În ce mă privește, am perceput întotdeauna U.S.R. ca o formă de solidarizare profesională elitară și am considerat calitatea de membru al U.S.R. ca pe un titlu de onoare. Nemărturisit, el este perceput astfel chiar și de cei ce înjură sistematic U.S.R. Sunt mândru de a fi membru al U.S.R., iar facilitățile de ordin material care decurg de aici le percep ca subsidiare. În funcție de cei aflați la conducerea U.S.R., și pe care noi i-am ales, ele pot fi mai mult sau mai puțin substanțiale, eficiente sau echitabil distribuite. Sunt niște variabile. Constant și onorant e simplul titlu de membru al U.S.R. Din păcate, componența Uniunii s-a alterat rău când, după 89, grație unui statut bine intenționat, dar mult prea permisiv, s-a renunțat la treapta de membru stagiar, fiind acceptați de atunci o mulțime de nechemați care n-au treabă nici cu onoarea, nici cu talentul, aspirând doar spre legendarele beneficii materiale pe care le-ar presupune calitatea de membru.

– Sunt corecte premiile acordate de URSS? Dar alte premii? Ce consecințe asupra literaturii noastre au premiile nemeritate, adică marile premii pentru micile opere?

– Uneori corecte, alteori ba, oameni suntem, nu-i așa? În mod cert însă, premiile U.S.R., alături de mai recente premii ale „României literare”, sunt singurele premii de prestigiu de la noi. Din păcate, efectul lor concret asupra promovării premiatului și a operei sale sunt încă greu perceptibile din cauza neștiinței într-ale managementului cultural și a inexistenței la noi a instituției impresariatului literar. Iar consecințele premiilor nemeritate pot fi cuprinse într-o singură sintagmă: *confuzia valorilor*, poate boala cea mai grea care ne bântuie azi și nu numai în artă...

– Ce vă nemulțumește în viața literară?

– În afară de pomenita confuzie a valorilor, atmosfera resentimentară, absența *fair play*-ului și a civilității, agresivitatea și mitocănia.

– Îi puteți aminti pe cei mai zeloși funcționari literari – scriitori,

redactori la reviste sau edituri, angajați ai Direcției Culturii etc. –, care, fie că au slujit cu osârdie doctrina peceristă, fie că au fost corupți sau mediocri, pur și simplu, au ținut pe loc și falsificat literatura română, în sensul că au promovat literatura fără valoare sau literatura mediocră pe post de literatură de valoare?

– Îi pociu, dar nu voi. La ce bun?

– Cum vedeți *Istoria* lui Alex Ștefănescu? Este ea părtinitoare, după cum s-a spus? A omis ea nume importante ale literaturii, a favorizat nume ne semnificative?

– *Istoria*... lui Alex Ștefănescu este o operă de autor, nu părtinitoare, ci subiectivă: așa vede d-șa peisajul literaturii române de azi. Ei, și ce-i cu asta? Înseamnă că, gata, peisajul acesta este chiar așa cum îl vede autorul său? Cartea este scrisă cu stil și simț al umorului și cred că în această cheie trebuie receptată. Dacă n-ar fi intitulat-o *Istoria*..., ci *O istorie*..., cu siguranță că toate inflamările pe care le-a iscat ar fi fost mult mai puțin spectaculoase. Așa, sunt absolut consternante răbufnirile de ură pe care le-a provocat, de cele mai diverse specii, de la cele patologice, bandrăburice, până la cele perfect mârălănești...

– La ce lucrați acum? Ce proiecte literare aveți?

– Sunt un raționalist superstițios: nu-mi place să vorbesc despre asta. Scuze.

– Se face mare caz, la noi, de generațiile literare. De bună seamă că este de dorit cel puțin o solidaritate la nivelul generației literare. Mă gândesc la o solidaritate pozitivă, spirituală... De bună seamă că generațiile îi ajută pe membrii ei să se afirme. Nicolae Dragoș, Deșliu, Beniuc, Ion Segărceanu, Radu Boureanu, Veronica Porumbacu, Radu Cârnci, Ion Gheorghe, Eugen Jebeleanu, Petre Ghelmez, Demostene Botez și chiar mai tânărul Adrian Păunescu etc. au fost puși pe soclu de critica generației lor. Mai sunt ei astăzi în prima linie a gloriei poetice? Dar generațiile de azi, care au scăpat de presiunea politicului, mai împing ele în față poeți modești?

– Se face la noi, periodic, mare caz de tot felul de lucruri care

nu sunt nici pe departe atât de importante. Nu, desigur, cei citați de dv. nu mai sunt în prima linie. Dar, aproape la fiecare dintre ei, precum firele de aur din nisipul aluvionar, se găesc și un număr de poezii memorabile în sensul nobil al cuvântului. Cred că, dacă suntem cu adevărat români imparțiali, nu trebuie să uităm asta. Întotdeauna, generațiile, în solidaritatea lor (temporară, totuși), au promovat și poeți modești. Dar nu cunosc nici unul care să fi rezistat eroziunii timpului.

– Credeți că autorul *Levantului*, care își face cartea din cărțile altor poeți („în poezia mea sunt îndatorat altora, pe când în proză sunt original” – o recunoaște și el, în *Jurnal*), și care împrușcă originalitatea și viziunea poetică drept în moalele capului, chiar poate fi pus în vârful piramidei poetice contemporane? Spun asta pentru că în topul „României literare” (nr. 51-52/2004-2005), alcătuit de 34 de critici respectabili, el ocupă locul 7 între morți și vii, ceea ce înseamnă locul 1 între vii! Vă mai amintesc o declarație de-a dreptul șocantă, transmisă de regretatul Ion Stratan („Axioma” nr. 11/2004): Mircea Cărtărescu „declară la televiziunea națională că *Levantul* său a pus «o lespede de neridicat asupra perimatei și obositei poezii românești».” Poate fi îngropată (anulată) poezia română de poezia lui M.C. sau, urcat de critică pe soclul cel mai înalt, levantinul are deja ameteți?

– V-am spus care e părerea mea despre clasamentele de acest gen. Iată, recent, ne-am apucat pe postul public de televizie, să-l aflăm pe cel mai mare român al tuturor timpurilor, sub cuvânt că și englezii, și nemții, și nu mai știu cine l-au căutat astfel pe cel mai mare dintre ei. Știut este că nu se află aiurea nerozie pe care noi să n-o maimuțărăm pe dată. Iar răspunsurile pe care le auzim cu acest prilej sunt uneori de-a dreptul terifiante. Nu, fără îndoială, nu e sănătos să așezi pe nimeni în vârful piramidei, fie ea poetică sau de alt fel. Dar în cazul punctual la care vă referiți, aș nuanța puțin lucrurile. În primul rând, în legătură cu *Levantul*, mă tem că sunteți prea radical. *Levantul*, ca specie literară, e ceea ce e rapsodia în muzică. S-a gândit cineva să le reproșeze unor Brahms, Enescu, Rahmaninov, Gershwin

că și-au compus respectivele opere din operele altora? Zău așa, mie *Levantul* mi se pare o operă întru totul stimabilă prin ingeniozitate, prin expresivitate, prin marea disponibilitate de cuprindere și asimilare pentru a produce în final o imagine globală pregnantă și plauzibilă, cu un timbru, totuși, inconfundabil. Cât despre „lespedea de neridicat”... Domnule, prea ne inflamăm pentru orice vorbă aruncată în vânt. Asta îmi amintește de o zisă de-a lui Sir Alexander Fleming, descoperitorul penicilinei: „*În viață totul e foarte important, dar e bine să nu iei totul în serios.*” Și mai apoi, cum să anuleze poezia lui Cărtărescu, poezia română? Cărtărescu, că ne place sau nu, e un scriitor important, un scriitor autentic, în afara oricăror clasamente, iar anvergura sa artistică nu mai poate fi negată. Opera sa nu anulează, ci se adaugă, firește, valorilor de care ne-am învrednicit până azi.

Interviu realizat de Virgil Diaconu
Cafeneaua literară, nr. 9 / 2006

PROZATORUL CARE NU CREDE ÎN INSPIRAȚIE

Membrii atelierului studențesc din cadrul Centrului de Cercetare a Imaginarului „Speculum”, din Alba Iulia (Alexandru Ciocan, Nicoleta Apostol, Georgeta But, Iulia Popescu, Mihaela Rădulescu, Andreea Bărăgan, Ionuț Horșa, Carina Duban, Iosif Camară, Iulia Ciubucana, Alexandru Moldovan), mânați de o mare curiozitate, au continuat să invite scriitori la dialog pe tema Între intenția autorului și interpretare. De data aceasta s-au oprit la romancierul Radu Ciobanu cu care, de altfel, au mai avut prilejul să se întâlnească și la alte sărbători literare.

Gabriela Chiciudean

Student: În primul rând, bine ați venit, domnule Radu Ciobanu, și ne bucurăm nespus că vă avem din nou în mijlocul nostru. Înainte de a trece propriu-zis la discuții, aș vrea să fac o precizare, nelipsită de importanță, și anume că prin întâlnirea cu dumneavoastră, ca și prin întâlnirea precedentă cu doamna Paulina Popa, facem un fel de întoarcere la origini, la originile cercului nostru, deoarece atunci când ați venit cu acea prezentare de carte – este vorba de cărțile Editurii Emia – am pus practic și noi bazele acestui cerc. A fost o idee de moment, o idee spontană și iată că am ajuns să avem chiar și o minitraditie. Și, prin felul în care ați vorbit atunci, pot să spun că ne-ați încurajat și o să poposesc asupra acestui lucru și asupra câtorva dintre afirmațiile pe care le-ați făcut atunci și care ne-au motivat, dar nu acum, ci în momentul în care o să trecem la întrebările referitoare la personalitatea dumneavoastră. În cadrul cercului ne-am obișnuit

cu o oarecare succesiune a evenimentelor și avem, în principal, trei secțiuni. În prima dintre ele le cerem invitaților noștri să se prezinte. Cu alte cuvinte, o biografie mai mult sau mai puțin romanțată, plecând de la premisa că în spatele fiecărui scriitor se află, fără îndoială, un om și în multe din cazuri s-a întâmplat să-i cunoaștem destul de puțin pe oameni. Oricum, surprizele de orice natură sunt bine-venite. Așa că, pentru început, vă rugăm să ne faceți o scurtă incursiune biografică.

Radu Ciobanu: În primul rând vreau să vă mulțumesc că v-ați sacrificat o zi de sâmbătă ca să discutăm. Eu mă bucur foarte mult – cred că am spus și data trecută – să stau de vorbă cu generația voastră pentru că am senzația atunci că nu am chiar vârsta asta, care mi se pare mereu neverosimilă, și că nu aparțin unei generații expirate, cum se zice acum. Și mă bucur de asemenea să constat întotdeauna, în urma unor asemenea discuții că, la urma urmelor, gândim cam la fel, cu foarte mici diferențe de împrejurări, de conjunctură, de experiență de viață, care au un cuvânt greu de spus totuși și că, atunci când mă întâlnesc cu generația voastră, mi se infirmă impresia pe care o produce generalizarea. Sunt împotriva generalizărilor de tot felul. Și cel mai mult mă agasează aceea cu „tineretul din ziua de azi” care face așa și pe dincolo. Nu poți să generalizezi treaba asta: există tineri, ca voi, bunăoară, care au un ideal, care au și gusturi, care au cultură, care au aspirații și există alții care nu au nimic. Trăim în lumi paralele, dar nu pot fi de acord nici cu aceia din generația voastră care fac *tabula rasa* din trecut, care cred că lumea începe cu ei. Asta e o boală a tinereții care s-a manifestat în toate epocile și la toate generațiile.

Acuma și eu vreau să vă previn asupra unui lucru: am venit aici la dumneavoastră să discutăm, dar să nu mă luați drept un teoretician. Eu sunt un practician. Lumea spune că sunt un povestitor, poate chiar sunt povestitor, și, deși fac și critică literară, nu fac teorie literară. Așa că o să discutăm în limitele experienței mele de practician, de prozator. Cât despre mine, ce să vă povestesc? În linii mari viața mea o găsiți în toate dicționarele literaturii române contemporane, de la Marian Popa

și până la dicționarul Academiei și al lui Aurel Sasu de la Cluj, apărut recent. M-am născut la Timișoara, țin foarte mult la orașul acela, sunt foarte mândru de a fi timișorean. Am trăit 25 de ani în Timișoara și liceul l-am făcut la cel mai important liceu din Banat, nu numai din Timișoara. Pe atunci era Colegiul Național Bănățean. Azi, colegiile le găsești pe toate drumurile. Atunci erau trei colegii în toată țara: era Colegiul „Diaconovici Loga” din Timișoara, era „Gheorghe Lazăr” la București, mi se pare, și unul la Iași. Eram foarte mândri de el, până când a venit reforma asta comunistă din ‘48 și colegiile s-au desființat. Diaconovici Loga a devenit un burghez nenorocit și liceul a primit numele „Nikos Beloianis”, care pe vremea aceea avea statut de erou național al românilor, deși era un grec comunist care a luptat în timpul lui Markos, din ‘46 până în ‘49. A fost un război civil – nu știți voi, nici nu cred că ar fi nevoie să știți ce a fost în Grecia – a fost un război civil ordinar, în care comuniștii au încercat să câștige puterea ; la noi au reușit datorită prezenței rușilor și a regimului de teroare, acolo nu au reușit. Comandant al guvernelor roșii era acolo generalul Markos iar unul dintre luptătorii lui a fost Nikos Beloianis. Ei bine, s-a găsit de cuviință că liceul nostru trebuia să se cheme Nikos Beloianis, în numele internaționalismului proletar. Natural, am făcut liceul după o programă imposibilă, proletcultistă, în care cel mai mare poet era A. Toma. Se studiau bucăți literare intitulate *Silvester Andrei salvează abatajul*, de pildă, sau alte chestii de genul ăsta. Și am terminat liceul cam, cum să zic, cam incult. Norocul a fost că părinții îmi erau intelectuali, din familii de intelectuali și avusesem bibliotecă și acasă și la bunicii mei din ambele părți, așa că multe dintre cărțile importante le-am citit de acolo. Totuși, erau poeți importanți despre care nu știam nimic: Voiculescu, de pildă. Nu auzisem nimic despre el, sau Ion Barbu. Am avut noroc și cu un unchi de-al meu, fratele mamei, care mi-a fost mai mult frate decât unchi, medic, de mare cultură, și el m-a introdus în diverse: în muzică, în Mozart, Beethoven, în literatură, Arghezi, Blaga. Ei, vremurile fiind grele, Facultate de Filologie nu exista la Timișoara. Trebuia să mă înscriu undeva, că

altfel mă înhățau la armată și m-am înscris la Agronomie. Nu-mi pare rău, a fost o experiență foarte interesantă și am evocat-o în romanul *Arhipelagul*. Și prin anul trei, '56 sau '57 mi se pare, mi-a căzut în mână revista „Tribuna” de la Cluj, o revistă nou apărută. Și atunci am avut revelația publicisticii literare: se poate publica la reviste, se poate scrie și publica la reviste! Tot atunci, coincidentă, nu știu prin ce împrejurări am descoperit Cenaclul literar al tineretului din Timișoara și am început să îl frecventez. Și – probabil era în stare latentă gena asta literară, virusul ăsta la mine – atunci s-a activat și am început să scriu. Am început să scriu prostește, cu traduceri din Baudelaire. Nu știam bine franțuzește, nici cine știe bine franțuzește nu-l poate traduce bine pe Baudelaire, și m-am apucat de asta. După aceea m-am apucat să scriu poezie. Mi-au spus că e o poezie proastă și după aceea abia am trecut la proză. Și cu proza mi-a ieșit. Am debutat în revista „Scrisul bănățean” de atunci.

Era o epocă cumplită și sunt foarte mândru, deși nu am nici un merit, că în numărul revistei în care am debutat au fost publicate poemele de dragoste ale lui Radu Stanca. Ce se întâmplă? În perioada aceea se zicea că „se strânge șurubul” și „se slăbește șurubul”. Aveai voie să scrii despre anumite lucruri în anumite perioade, în alte perioade nu aveai voie să scrii. La un moment dat se „dăduse drumul” la lirism, „s-a dat drumul” la natură, s-a dat și la dragoste, puteai să publici poezie de dragoste. Ei, dar nu se dăduse drumul chiar de tot. S-a crăpat numai un pic ușa și Alexandru Jebeleanu, să nu-l confundăm cu Eugen Jebeleanu de la București, Alexandru Jebeleanu, poet, redactor-șef la „Scrisul bănățean”, a avut curajul – deși nu excela prin curaj – și-a asumat răspunderea asta să publice un ciclu de poeme de dragoste de-ale lui Radu Stanca, începând cu acel celebru și frumos poem *Despărțire*: „*Ne-ar trebui o mie de ani să reclădim / Ce-am sfârâmat aseară cu despărțirea noastră / Și nici atunci nu-i sigur c-am mai putea să fim / Eu, creanga ta de aur, tu, frunza mea albastră*”. Ei, domnule, a ieșit un scandal pe chestia asta!... Toată redacția a trebuit să-și facă *mea culpa*, să-și toarne cenușa-n cap. „Am

greșit, n-am fost vigilenți ne-am abătut de la morala proletară...” și altele de soiul ăsta. Dar, oricum, începeau să se mai aerisească puțin lucrurile. Între timp am început să scriu din ce în ce mai susținut și n-am mai suportat agronomia. Nu puteam să învăț la agronomie despre lucruri care nu mă interesau chiar deloc și am abandonat în anul patru. Mai aveam puțin până la terminarea ei. Am abandonat facultatea și Alexandru Jebeleanu m-a angajat cu jumătate de normă redactor la „Scrisul bănățean”. A fost scandal mare, pentru că nu eram tocmai prost la agronomie, începând cu rectorul și cu profesorii și cu mama, săraca, toți au încercat să mă oprească de la ceea ce părea o nebunie. Mama era singură – tatăl meu a murit pe front, în Rusia, în 1941 – avea un salariu, cum erau salariile pe atunci, un salariu de mizerie, două-trei sute de lei. Avea și origine nesănătoasă, lucra la fabrica de biscuiți, căra lăzi cu biscuiți, nu știu ce făcea, încărcă, descărcă pe-acolo. Și, vă dați seama, abia aștepta să termin, iar eu, în loc să termin, am abandonat facultatea și am luat-o pe alta de la început, de la zero, și încă la Cluj, nici măcar la Timișoara. M-a încurajat în aventura asta, care a ieșit bine din fericire, poetul Lucian Valea. Nu știu dacă ați auzit de Lucian Valea, a scris câteva volume de poezii foarte frumoase, dar, mai ales, a scris o carte, *Generația amânată*, un volum monumental, apărut, din păcate, postum, la editura lui Mircea Petean, la Cluj. Pe urmă poetul Anghel Dumbrăveanu de la Timișoara, și el mi-a spus: „măi, dacă vrei să devii scriitor trebuie să faci și școală. Numai așa, pe talent, nu te poți baza”. Și are dreptate. Să țineți seama de chestia asta, că talentul nativ, așa, nu duce nicăieri, trebuie să se bazeze pe cultură. Și așa am trecut la Cluj în ‘59, la Facultatea de Filologie, și am avut profesori mari, pe Iosif Pervain, pe Mircea Zăciu, pe Ion Vlad, pe Octavian Șchiau... Am fost o promoție celebră, Ion Pop, Liviu Petrescu, Ioana Petrescu..., acum am talentul ăsta de a uita, de a comite omisiuni nepermise, Aurel Dragoș Munteanu, Radu Mareș, Teodor Cățineanu, poate vă sunt nume cunoscute, Ion Iuga, care a murit, din nefericire, Viorel Știrbu... Mulți am devenit scriitori și mulți universitari, rămași după aceea în cercetare, de

pildă Mircea Borcilă, Ion Mării, la Institutul de Lingvistică din Cluj, Virgil Florea ... Un lucru curios pe care, de asemenea, e bine să-l rețineți: în '59, când am început noi facultatea, când am intrat eu în anul întâi, începuse al doilea val de teroare. Un prim val a durat de prin '46 până prin '54 - '55, când erau luați oamenii și de pe stradă, fără explicații, și înfundați în pușcării. Unii au stat cincisprezece ani în închisori fără să fie judecați, fără să știe pentru ce au fost închiși. Li s-a dat drumul, dar n-au știut pentru ce au stat acolo. Eu am avut în familie șapte deținuți politici. Eram obișnuit cu perchezițiile, cu tot felul de stresuri din astea, nocturne mai ales. Și în '59 a început un al doilea val de teroare, mai ales împotriva intelectualilor. Atunci a fost marele proces cu Noica, cu Dinu Pillat, cu Vasile Voiculescu. Ce vreau să vă spun? Făceam facultatea atunci. De Blaga nu era voie să se pomenească. Blaga era, cum să zic, marginalizat la Cluj și-l vedeam pe stradă câteodată, parcă vedeam un personaj mitologic. Și noi – profesorii noștri, Mircea Zăciu, Vlad, cu siguranță știau ce se întâmplă – studenții, habar n-aveam ce se petrece. Nu știam marile drame care se petrec în lumea literară românească. Și asta mă face să afirm că ceea ce susțin nemții, o mare parte a germanilor, că ei n-au știut ce se întâmpla în toate monstruoasele lagăre naziste, este plauzibil. Noi, uite, nu știam ce se petrece nici la Pitești – eu despre ororile de la Pitești am aflat după '89, din cartea lui Virgil Ierunca. Și astăzi mi se pare absolut neverosimil. Asta era dezinformarea instituționalizată. Dar asta a fost o paranteză.

Am terminat în '64 și pe atunci erau repartiții, trebuia să te duci unde te repartizau. La terminarea facultății se făcea o comisie mare, o ședință mare, se afișau toate locurile vacante din țară și îți alegeai. Intrați la alegere în ordinea mediilor. Eu eram pe la opt și ceva cu media, dar mă căsătorisem în anul patru. Tocmai că soția mea, ca toate fetele, mai tocilară un pic, avea medie mai mare și intra ea înaintea mea și putea ea să aleagă. Și a ales Deva. Deva era singurul oraș din liste. Atunci eu am ales ce era mai aproape de Deva, Dobra. Am stat un an profesor la Dobra. După aceea, am reușit să mă mut la Liceul nr.

2 din Hunedoara, unde am funcționat până în '72, cu o scurtă pauză, un intermezzo – din '66-'67 m-au momit să vin la Casa de Creație Populară la Deva, metodist cu problemele de literatură, și am mușcat momeala. În anul acela n-am scris absolut nici un rând, nici măcar nu știu dacă am reușit să citesc vreo carte, că tot timpul făceam teren și culegeam folclor. Imediat, în toamna următoare, mi-am dat demisia de acolo și am revenit în învățământ, mai ales că aveam directori foarte de treabă la Hunedoara care mi-au dat ore la seral. Și la seral diminețile le aveam libere, îmi vedeam de scris iar după-amiaza mă duceam și-mi țineam orele, „îmi țineam cursurile”, ca la universitate, că elevii scriau-nu scriau, dormeau, erau niște oameni amărâți care veneau de la lucru. Cinci ani am funcționat acolo în regimul ăsta privilegiat, în care am scris primul roman, *Crepuscul*, care a și luat premiul Uniunii Scriitorilor imediat la apariție și datorită lui am fost primit fără stagiatură în Uniunea Scriitorilor. Am fost primit direct membru titular. Pe atunci erau membri titulari și membri stagieri. Azi nu mai sunt decât titulari. Și așa, în '72, când am luat premiul Uniunii Scriitorilor, mi-am zis: gata, devin scriitor profesionist! Era și asta o aventură fantastică și-i datorez mult soției mele, care a avut curajul să-și asume riscul ăsta. Bine, cu salariul ei aveam asigurat spatele, dar cu un singur salariu era destul de greu. Din fericire, am avut un randament foarte mare. Am scris aproape în fiecare an câte un roman și atunci se plăteau foarte bine cărțile. Să nu înțelegeți că fac un elogiul regimului trecut, dar asta era realitatea. Drepturile de autor erau asigurate, fără să faci concesii neapărat. Au fost și perioade, cum să zic..., mai austere puțin, era câte un an în care nu-mi apărea cartea și atunci trebuia să fim mai economi, dar în general nu pot să zic că am dus-o rău. Se plăteau și colaborările la reviste... Se zice că trebuia să faci concesii pentru asta, nu-i tocmai adevărat. Am făcut o singură concesie pe care o regret și anume, după ce am scris *Treptele Diotimei*, m-au întrebat la editura Eminescu dacă n-aș vrea să scriu un roman despre ziua de 23 august. Am zis: e interesantă ziua de 23 august. De ce să nu scriu? Ia să vedem! Și am citit tot ce se putea citi

atunci, ce era voie să citești atunci, și am scris cartea, nu de la nivelul partidului. E scrisă din perspectiva unor personaje, al unor oameni de toată ziua, al unor oameni de pe stradă, ce-au simțit oamenii aceia că s-a întâmplat în ziua de 23 august. Dar cartea nu-i autentică, nu-i autentică pentru că n-am citit decât tot ce se știa pe atunci. Sunt multe lucruri pe care nu le-am știut și pe care le-am omis din ignoranță, fiindcă n-aveai acces decât la documentația nesecretizată. Din cauza asta cartea a apărut ca o concesie făcută regimului. Dar n-am laudat regimul, nici nu era regim încă în 23 august, așa că n-aveam ce să laud. Dar, într-o anumită măsură, mă bazam și pe propria experiență, a mea și a familiei, că toată lumea s-a bucurat extraordinar de mult în ziua de 23 august. Îmi aduc aminte – noi eram la Stâna de Vale și a izbucnit deodată vestea – mesajul regelui la radio, și toată lumea a început să strige: e pace, e pace! Războiul a mai durat după aceea încă un an. Nimeni nu se gândea la asta, nimeni nu se gândea ce-o să urmeze, că intră rușii și ce-o să facă rușii și ce-o să ni se întâmple după aceea. A fost o bucurie unanimă. Și-n spiritul ăsta am scris și eu cartea, ca o zi de mare bucurie că am scăpat de ocupația nemțească. Dar ocupația nemțească a fost mult mai blajină decât cea rusească. A și ieșit vorba lui Constantin Tănase, nu știu dacă ați auzit voi de Constantin Tănase, a fost un mare comic de teatru de revistă și el a lansat – l-au închis, săracul, până la urmă – a ieșit pe scenă la un moment dat și a zis: „Rău a fost cu *der, die, das*, da-i mai rău cu *davai ceas*”. Și pe chestia asta l-au închis, iar a doua oară, după ce i-au dat drumul și a apărut iar pe scenă, avea la gât, atârându-i pe piept, un *Wecker* mare CFR, cum erau pe vremuri ceasurile deșteptătoare, a venit în mijlocul scenei și n-a zis decât atât: „El tic, eu tac”. Ei, cam asta era atmosfera...

Ce să vă mai spun? Din '73 am devenit scriitor profesionist, am scris o seamă de romane. Volumul de debut a fost proză scurtă, *După-amiezile bătrânului domn*, intitulat după prima dintre proze, care a devenit apoi primul capitol din romanul *Crepuscul*. A urmat romanul *Crepuscul*, care v-am spus că a luat premiul acela. După

aceea am publicat în fiecare an câte un roman, dar între 1970, când am debutat, și 1976, am scris cărți cam de toată mâna, pe unele nu le-aș mai scrie, pe altele le-aș scrie altfel. Singura carte, cum să zic, de nădejde, viabilă, e *Crepuscul*. Mai târziu mi-am dat seama că aceea a fost o perioadă în care îmi căutam identitatea artistică.

În 1973 apoi, am fost într-o excursie, fără nici o intenție de documentare, fără nici o intenție literară, am fost la mănăstirile din nordul Moldovei – și acum intrăm în tema de astăzi. Acolo, la mănăstirea Humor, pe zidul de sud al mănăstirii Humor, este pictat asediul Constantinopolului. Și printre ostașii creștini, în armură, este pictat unul deasupra căruia apare scris numele Toma. Este autoportretul zugravului Toma, care a pictat mănăstirea Humor. În interiorul mănăstirii, printre multele portrete pe care le-a zugrăvit el, portrete de ctitori, este și portretul Elenei Doamna, soția lui Petru Rareș. Este un portret de o mare frumusețe, care te trimite obligatoriu cu gândul la marile portrete feminine din Renaștere. Și contemplând eu și una și alta, și asediul cu autoportretul lui, și portretul Doamnei Elena, mi-a încolțit ideea..., nu ideea, întrebarea, deocamdată, cum o fi trăit un asemenea artist în veacul lui Petru Rareș? Și după ce m-am întors acasă m-am apucat să răsfoiesc câteva cărți de istorie și, din fericire, am început cu Iorga, de unde am aflat niște lucruri foarte interesante. În primul rând că Toma, zugrav din Suceava, așa era cunoscut, asta era titulatura lui oficială, se pare că făcea parte din familia Cehan, familie veche, boierească, Toma, zugrav de Suceava, deci, a fost sfătuitor de taină al lui Vodă Rareș. Sfătuitor de taină, în limba noastră de astăzi, înseamnă consilier intim. Înseamnă că nu putea fi oricine. Toma, zugrav din Suceava, a fost trimis în solie la sașii din Bistrița, din cetatea Bistriței, și în Polonia, la Cracovia. Înseamnă că era diplomat, dacă era trimis în misiune diplomatică. Iorga plusează și mai mult, zice că nu-i deloc imposibil, ba-i chiar foarte plauzibil ca, judecând după stilul picturilor lui Toma, să fi petrecut câțeva vreme în Italia. Ei, și de-aici s-a născut romanul *Nemuritorul albastru*, la care m-am documentat așa, mergând din carte în carte, tot ziceam că acum

am terminat, dar fiecare carte mă trimitea la alta. Documentația a durat patru ani și am făcut-o cu foarte mare plăcere pentru că descopeream o lume cu totul nouă. Cartea am scris-o apoi doar în nouă luni, atât cât are nevoie și un copil să se nască, tot cu cea mai mare plăcere. De la *Nemuritorul albastru*, însă, mi s-a adunat un foarte bogat material fascinant, interesant, care n-a intrat în *Nemuritorul albastru*. N-a intrat din motive de logică artistică, nu poți să bagi totul ca într-un sac acolo, trebuie să aibă o simetrie, o compoziție, o armonie, să nu facă „burtă”, să nu dea senzația de hiperaglomerare și așa mai departe. Și, cu durere în suflet, a trebuit să renunț la o seamă de lucruri. Dar n-am putut să renunț de tot și atunci m-am gândit ce-ar fi ca din „șpanul” acesta, din ceea ce a rămas de la *Nemuritorul albastru*, să scriu altă carte. Și așa s-a născut *Vămile nopții*. Din ce a rămas de la *Nemuritorul albastru* s-a născut *Vămile nopții* și acum nu știu la care țin mai mult. *Vămile nopții* este puțin mai concentrată, mai sobră. Nu știu care dintre critici afirma la un moment dat că originalitatea *Vămilelor nopții* stă în faptul că personajul principal este absent. Toma, de fapt, nu apare în carte, apare numai în rememorările, în primul rând ale lui Petru Rareș, și apoi ale celorlalți.

Hai să vă mai spun un lucru! Am zis că sunt povestitor. Constantin Noica a spus la un moment dat, de fapt, eu n-am citit zisa lui direct, am citit-o reprodusă de Gabriel Liiceanu în *Jurnalul de la Păltiniș*. Așadar, Constantin Noica ar fi spus la un moment dat, că a scrie o carte înseamnă a comunica cu departele tău. Și e foarte adevărată treaba asta, doar că i-aș aduce un mic amendament. Când scriu o carte comunic cu departele meu, dar numai în rarissime cazuri, cum mi se întâmplă mie acum cu voi, reușesc să-l cunosc pe departele meu care m-a citit. De obicei, departele meu rămâne pentru mine, ca scriitor, un necunoscut, în schimb eu îi ofer lui, departelui meu, îi ofer toate datele ca să mă cunoască el pe mine și să-și formeze o idee despre mine, să-i devin simpatic sau antipatic, poate chiar prin empatie să ajungă să comunice el cu mine. Eu cu el nu pot comunica însă decât în situații excepționale, cum este asta de azi, și atunci este

foarte greu pentru mine să știu dacă el într-adevăr a decodat ce am vrut eu să spun, dacă a recepționat corect mesajul meu. Dar, pe de altă parte, se zice că o carte este cu atât mai valoroasă cu cât oferă posibilitatea mai multor interpretări. Și atunci sunt foarte liniștit că departele meu are diverse posibilități. Dar mult mai aproape sunt eu de critic, criticul îmi comunică prin ceea ce scrie ce a înțeles el din carte și dacă a înțeles ceea ce am vrut eu. Deci criticul ar fi un intermediar între departele meu și mine.

S: Dacă îmi permiteți, aș vrea să ne întoarcem puțin la ceva ce ați spus, pentru că m-ați anticipat într-un fel. Spuneați la întâlnirea de care vorbeam și ați adus și acum vorba de generația noastră și de falsitatea oricărei generalizări. Aș vrea să vă întreb: cum puteți avea atâta încredere în generația noastră și de ce? Pentru noi, cel puțin pentru mine, e ciudat ca un scriitor dintr-o generație trecută, aproape canonic, să spună despre generația noastră că are potențial, că nu e chiar așa de rău. Personal, aș fi înclinat să le țin isonul celor care o aruncă la gunoi. Deși, sunt înconjurat de atâtea persoane care pot contrazice lucrul acesta prin ceea ce reprezintă. Dar de unde atâta încredere totuși?

R.C: Păi, din experiența istoriei, din ceea ce s-a întâmplat până acum. Niciodată o generație n-a fost compromisă sau neproductivă. Tocmai asta e, că nu trebuie să generalizăm. Întotdeauna într-o generație există lamura, partea pozitivă, care merge înainte.

S: Vârfulurile de lance...

R.C: Sigur că da. Chiar și radicalii din generația voastră care fac *tabula rasa*, de la o anumită vârstă se moderează și intră și ei în partea, cum să zic... rezonabilă. Nu. N-a existat niciodată o generație distructivă. Nu cred în treaba asta. Nu poate să existe așa ceva. E în firea lucrurilor. E o lege a naturii. Nu știu cum să vă spun. Ne bazăm pe partea pozitivă a fiecărei generații. Că nu întotdeauna suntem de acord cu ideile, cu mersul înainte, că uneori noi rămânem mai în urmă, generațiile mai vârstnice, și asta e tot în ordinea lucrurilor. Dar eu mă străduiesc să nu rămân în urmă și sper să nu rămân.

S: Rămânând tot pe direcția asta, ați vorbit de cenzură, tangențial. Noi am avut în mijlocul nostru mulți scriitori care, prin vârsta pe care o au, au avut de-a face cu cenzura, au prins sistemul comunist unii chiar de la naștere și până la moartea acestuia. Pentru noi, toată problema cenzurii e o chestiune de basm. N-o cunoaștem, nu avem de-a face cu ea, dacă suntem buni putem publica, dacă nu, rămânem în anonim. Pentru noi e un basm cu balauri. Cum era în realitate? Cât era de necesar să se facă concesii? Ați amintit și de acest lucru.

R.C.: Uite, trebuie să facem distincție între două etape ale cenzurii. A existat etapa din perioada Dej, până în 1964, în care cenzura era absolut bestială. Dacă îți scăpa ceva considerat de ei împotriva orânduirii socialiste, te încadrau la dușman al poporului și te băgau la închisoare. Ți riscai viața. După '64, în aprilie '64, s-a dat celebra „Declarație” care poate fi socotită un fel de declarație de independență. Gheorghiu Dej a dat-o, probabil simțindu-și sfârșitul aproape, a simțit nevoia să-și ispășească păcatele și a dat declarația asta de independență în care ne-am ridicat împotriva Uniunii Sovietice. Așa s-a născut național-comunismul, al cărui lider e și astăzi Vadim-Tudor. Și în '64, deodată, s-a desstrâns șurubul. A venit și Ceaușescu, care era tânăr atunci și nu dăduse încă în el microbul ăsta al grandorii și al cultului personalității, faraonismul ăsta. Și a urmat o perioadă, între '64 până prin '71, când a făcut el o vizită nenorocită în China și i-a văzut pe ăia cum ies pe stadion și flutură eșarfe și fac tot felul de spectacole coregrafice adulatorii, de mase, și a introdus sistemul și la noi, odată cu o cenzură mai aspră. Dar din '64 până în '71 a fost cea mai fericită perioadă din istoria „socialistă” a României, în sensul că au fost eliberați toți deținuții politic, inclusiv toți scriitorii deținuți. Bine, ei au trebuit să dea o declarație la ieșire că o să „ciripească” la securitate tot ce aud și tot ce fac, dar le-au dat drumul. Unii au „ciripit”, alții n-au „ciripit”. Depinde și aici de caracterul lor. Tot atunci am început să ne deschidem spre Occident. Au început să apară traduceri foarte multe din literatura occidentală.

Scriitorii noștri, interziși până atunci, au început să fie publicați: Goga, Blaga și așa mai departe. Nivelul de trai a crescut foarte mult, a reapărut salamul de Sibiu. Țsta a fost un eveniment extraordinar. Au reapărut măslinile... Au început editurile să publice. Până atunci era o editură de stat, Editura de Stat pentru Literatură, alta nu exista. Din '64 editurile s-au diversificat, au apărut Editura Univers, Editura Minerva, Editura Eminescu, Editura Cartea Românească, toate astea. O mulțime de reviste literare au apărut. Atunci a apărut „România literară” și cenzura s-a mai relaxat. A existat ea, tot absurdă era, dar s-a mai relaxat. Din '71 încolo i s-a urcat lui Ceaușescu la cap delirul grandorii, numai el putea dicta în țara asta, și de atunci a început să se asprească din nou cenzura. Dar cum? Nu la nivelul acela, să te închidă, ci în cel mai rău caz ți se ridică dreptul de semnătură definitiv sau temporar, cum a pățit Ana Blandiana când a publicat poezioara aceea cu *Motanul Arpagic*.

Dar în ce consta cenzura? Acuma eu o spun din experiența mea. N-aveai de-a face tu, ca autor, direct cu cenzura. Intermediarul era redactorul de carte, care de obicei stătea de partea scriitorului, era solidar cu scriitorul, și totdeauna înainte de a trimite cartea la cenzură erai chemat la o discuție, ca să se analizeze ce merge și ce nu merge. Era o perioadă în care cuvântul „pasăre” era admis, altă dată nu era admis, fără explicații, nu era voie să folosești cuvântul „pasăre”. În ultimul timp, din '87-'88, nu mai era voie să pomenești în scris despre lucruri care nu se găsesc în comerț. Nu era voie să apară cuvântul „cafea” de pildă, sau „salam de Sibiu”. Iar dispăruse. Sau „cașcaval”... nu, despre asta nu era voie să vorbești. Discutai cu redactorul de carte și el îți spunea: „uite, asta nu prea merge, dar hai să încercăm s-o lăsăm, n-o lăsăm, ce zici?”. Mai tăiam eu, mai lăsa el. Și trimiteam cartea și așteptam cu sufletul la gură să vedem ce-o să se întâmple. Mi s-a întâmplat de nenumărate ori să mi se scoată din carte propoziții, fraze, părți mai mici – astăzi încă nu știu de ce s-au speriat și de ce n-a fost voie să treacă – și mi-au fost lăsate altele de care eram sigur că o să mi le taie. Erau chestii paradoxale. Cenzura,

în perioada asta a doua, din '71 încoace, era imprevizibilă. Romanul *Casa fericitorilor*, de pildă, l-am scris tocmai în perioada în care erau în toi demolările, drama demolărilor vechilor cartiere din București. Erau familii întregi care trebuiau să-și părăsească casele, oameni care se sinucideau din cauza asta, nu puteau suporta. Și eu mă găseam să scriu *Casa fericitorilor*, tocmai despre o casă care se demolează. Și am avut redactor de carte, la Cartea Românească, pe Gabriela Adameșteanu. Gabriela Adameșteanu nu mi-a schimbat absolut nici un cuvânt. Dar eu aveam deja primul capitol... – trecea mult timp de când scriai cartea până apărea și-n timpul ăsta aveai posibilitatea să te gândești la ea și să mai schimbi câte ceva. Mie, de la o vreme, a început să mi se pară primul capitol un pic superfluu, îmi părea în plus, inutil, îngreunează intrarea cititorului în subiectul propriu-zis, și i-am spus ei, profesional, colegial, ca între prozatori, fără nici o legătură cu cenzura, zic: ce ziceți, capitolul unu mie mi se pare în plus, eu l-aș scoate de aici. A zis: nu-l scoateți, lăsați-l, ca să nu intre ei direct în tema demolărilor, să nu fie impactul așa de brutal, să fie un fel de capitol-tampon. Ei, cam asta era. În schimb, cu Editura Facla din Timișoara – am lucrat cel mai greu cu editura Facla, acolo mi-a apărut romanul *Arhipelagul*, cel mai mutilat dintre toate romanele mele. La București, discuția cu redactorii de carte dura cel mult jumătate de oră, negocierea asta. La Timișoara am stat patru zile, de dimineața de la nouă până după-masa la patru, frază cu frază, cuvânt cu cuvânt, bătându-mă pentru ele. Am ajuns la situații absurde. De pildă, într-un loc ziceam că... – vorbeam despre mănăstirea Dragomirna, nu știu dacă ați fost la Dragomirna și dacă ați observat că mănăstirea, din pridvor spre altar, se înalță din când în când cu câte o treaptă și ai o perspectivă ascendentă din pridvor în sus – și comentam eu în carte că probabil cel care a construit mănăstirea, cel care a conceput planul ei, a făcut-o în ideea că pentru a intra în contact cu Dumnezeu trebuie să urci, este un proces ascensional. Trebuia să schimbăm „Dumnezeu”, să scriem „divinitate”. Păi, zic: „care-i diferența între Dumnezeu și divinitate?”. Zice: „măcar nu trebuie scris cu literă mare”. Vedeți

până unde putea merge tâmpenia. Deci nu era vorba de cenzură ca instituție, era vorba de oameni. Cenzorul era și el un om acolo, un om care avea cultura lui, temperamentul lui, frica lui, curajul lui. El avea niște instrucțiuni: asta-i voie, asta nu-i voie, și în funcție de asta era mai generos sau nu și te tăia sau nu. Îmi pare rău că din *Arhipelagul* mi-a căzut un pasaj foarte consistent despre un moment din istoria Timișoarei, în anul 1919. Știți că Timișoara s-a unit... – că tot suntem în orașul unirii s-o știți și pe asta – s-a unit cu România la 3 august 1919, nu în 1918. Au fost probleme cu Banatul, cui rămâne Banatul și așa mai departe. Sârbii s-au eliberat și ei ca și noi și au ocupat Timișoara, ei râvneau demult la Timișoara, și au făcut niște abuzuri atunci, teribile. Au înlocuit toată administrația românească de acolo cu administrație sârbească. Românii au cerut sprijin armatei franceze, care era la Salonic, și a venit o parte din armata franceză de la Salonic și a eliberat Timișoara. Sârbii, înainte de a pleca, știind că vin francezii, au devastat orașul. Bunurile tuturor instituțiilor și întreprinderilor, mobilier, aparatură, utilaje, le-au încărcat în trenuri și în șlepuri pe Bega cu intenția de a le duce la Belgrad. Și când le-au încărcat în șlepuri, străbunicul meu era preot la Sâlha, azi se cheamă Coștei, – o comună lângă Lugoj, unde se află așa-numitul „nod hidrotehnic Bega-Timiș”, de unde se pot dirija apele de pe Bega, când e prea multă apă pe Timiș o trimiți pe Bega și invers – și bunicul meu, căruia i se încredințase administrația Timișoarei în 1919, a telegrafiat străbunicului meu la Sâlha: „opriți apa”! Atâta numai a transmis, „a bătut drotul”, cum ziceau ei. Și s-a dus străbunicul meu, care ziceam că era preot acolo, a trimis vorbă paznicului de la nodul hidroenergetic să coboare stăvilarul, să se oprească apa pe Bega, să coboare stăvilarul și să le lase șlepurile cu burta în nămol. Episodul ăsta mi l-au scos. De ce? Pentru că există mitul că noi cu sârbii nu ne-am certat niciodată, singurii dintre vecinii noștri cu care nu ne-am certat sunt sârbii și Marea Neagră. Ei, totuși, cu sârbii uite că ne-am certat. Ne-am certat rău de tot atunci, în 1919. N-a fost de durată, a fost o treabă de câteva săptămâni, dar a fost totuși. Ei, asta le-a fost

frică s-o lase și-mi pare rău. Acum încerc să scot ediția a doua și am reintrodus-o. Asta făcea cenzura. Nu credeam c-o să-i deranjeze, c-o să scoată conflictul ăsta cu sârbii.

S: Cred că putem intra acum în a doua secțiune, deși putem să nu le delimităm atât de riguros. Ar fi vorba în continuare de o parte de teorie literară. Ați spus că evitați pe cât posibil subiectul, dar cred că putem face teorie literară dintr-o perspectivă cât se poate de subiectivă. Până la urmă, nu avem pretenția unor adevăruri absolute, dar, cu ghilimelele de rigoare, cum trebuie să se facă literatură, din punctul dumneavoastră de vedere?

R.C.: Convingerea mea veche este că arta – nu numai literatura, ci și muzica, și toate celelalte – e incompatibilă cu cuvântul „trebuie”. Undeva, nu mai știu unde, am lansat eu un panseu: arta este singurul teritoriu cu adevărat liber al lumii. În artă te simți într-adevăr liber. Nimeni nu te poate îngrădi, nici chiar și timpul cenzurii. Eu scriu cărțile mele și îmi manifest toată libertatea mea în scrierile mele. Că le public, că nu le public, asta-i altceva. Un scriitor este dependent de scris, dacă nu scrie, moare. Și scriind, fără să te gândești că o să apară sau n-o să apară, îți manifesti libertatea ta interioară. Nimeni nu-mi poate interzice să scriu. Mă poate închide, da... Nicolae Steinhardt, zicea în *Jurnalul fericirii* că s-a simțit cel mai liber în închisoare. El s-a simțit fericit în închisoare pentru că nimeni nu l-a putut împiedica să gândească și să creeze, chiar dacă numai imaginar. Nu știu cum trebuie să se scrie literatură. Fiecare scrie cum crede el de cuviință că trebuie scris. Nu se pot da reguli aici.

S: În timpul comunismului, în ceea ce privește romanul, exista o libertate absolută? Cenzura era și la scris sau doar la publicat?

R.C.: Numai la publicat.

S: De exemplu, în scris trebuiau evitate anumite fraze, anumite idei, gândindu-ne la cenzură?

R.C.: Da, când te gândeai că trebuie să publici. Dar când scriai jurnale – scriu jurnal de douăzeci și ceva de ani, treizeci – acolo

scriai orice. Era un mare risc pentru că puteau, la o percheziție, să ți-l găsească, cum a pățit și inginerul Ursu, care a murit în închisoare din cauza jurnalului. Și era un risc, dar jurnalul ca specie – s-a teoretizat enorm de mult pe tema jurnalului și de multe ori prolix, și redundant, s-a spus mereu același lucru despre jurnal – după părerea mea are două funcții fundamentale: e un mod de defulare, te ajută să te eliberezi de tot ce te stresează, scriind. Descărcându-ți sufletul în pagina de jurnal, te simți mai ușor, mai liber. Și în al doilea rând, în perioadele de criză ale creației, căci există, sunt inerente aceste perioade de criză ale creației în viața oricărui scriitor, sunt momente proaste, pase proaste, nu-ți merge, ține o lună-două, poate să țină un an, poate să țină doi ani. Și atunci jurnalul este supapa care-ți dă iluzia că totuși creezi, că totuși faci ceva, că totuși nu ești sfârșit și e soluția momentană prin care îți poți reîncărca bateriile ca să treci mai departe, la scrierea unei alte cărți, să zicem serioase, față de jurnal.

S: Cum scrieți? Greu, ușor? Cum e travaliul creator?

R.C.: E greu... – vorba lui Brâncuși, pe care eu mi-aș lua-o ca deviză: nu-i greu să faci, e greu să te pui în situația de a face. Asta-i cel mai greu lucru: până depășești stresul paginii albe. După ce am așternut prima frază, lucrurile încep să curgă din ce în ce mai bine pe măsură ce înaintezi. Până la prima frază însă, e foarte greu. Cum scriu? Mi-am făcut obiceiul să scriu dimineața, și iarăși iau alt scriitor ca argument în sprijinul opiniilor mele: „Nu cred în inspirație”, zicea Thomas Mann. Alcoolul nu te poate inspira, zice el. Inspirație înseamnă somn bun, zice, lucru bun și spornic dimineața, plimbare la aer curat, oameni puțini și de calitate și lecturi bune. Într-adevăr, asta e soluția. Dacă ai regimul ăsta, poți să scrii. Asta pentru prozatori, romancieri. Poetul poate să scrie oriunde, poate să scrie și în autobuz, poate să scrie și în tren. O poezie se poate ține minte, poți lucra asupra ei, dar proza e muncă fizică, trebuie să stai la birou șase-opt ore, cât o fi, și să lucrezi. În perioada cea mai fertilă lucram de dimineața, de pe la opt, până pe la unu, două, fără întreruperi. Acum am mai

îmbătrânit, nici nu mai am randamentul de atunci, nici liniștea de atunci nu mai este. Atunci nu era televiziune, nu erau suspendări de președinți.... N-aveam nici o grijă. Două ore, seara, deschideai televizorul, îl vedeai pe Ceaușescu cu tovarășa și după ce se termina cu ei începea Cântarea României, cântece și jocuri. N-aveai ce vedea. Chiar dacă nu erai cititor, deveneai cititor, că n-aveai ce face altceva.

Ce să vă mai spun? M-ați întrebat de intenția mea cu *Vămile nopții*... Vă spuneam că în '76 am scris *Nemuritorul albastru* și am prins gustul romanului istoric. Era și o soluție ideală de a te sustrage obligației de a scrie literatură de actualitate. Scriind literatură de actualitate, vrând-nevrând, trebuia să faci pe ici, pe colo, câte o concesie, să bagi câte un activist de partid, câte o aluzie. Oricum, nu puteai să rămâi total nepătat. În romanul istoric scăpai de treaba asta. Și atunci am intrat pe direcția romanului istoric, am scris *Nemuritorul albastru*, *Vămile nopții*, *Linia și sfera*, acesta avându-i ca protagoniști pe Matei Basarab și Vasile Lupu. Toate sunt subtextual polemice, Vasile Lupu era și el un fel de Ceaușescu.

Apropo de cenzură, să vă spun ceva despre *Linia și sfera*. *Linia și sfera* a apărut la Editura Militară. Și un lucru foarte curios, dintre toate editurile, cel mai bine am lucrat cu Editura Militară. Ce m-a surprins prima dată când m-am dus la ei, a fost când l-am văzut pe redactorul-șef cu care lucram eu direct, că-i sună telefonul și răspunde la telefon: „Da, domnule general!”. Atunci peste tot trebuia să te adresezi cu „tovarășe”. Și-n armată se zicea „domnule general”. Atunci am avut eu efectiv sentimentul că armata ar putea fi cu noi. În *Linia și sfera*, Vasile Lupu este un fel de prototip voalat al lui Ceaușescu. Și el era bântuit de mania grandorii, a făcut, printre altele, „Trei Ierarhii” îmbrăcat în foițe de aur. A rămas o mănăstire, o biserică splendidă, nu-i putem reproșa asta, dar este un simptom al maniei grandorii. Nu ajunsese la nivelul paranoic al lui Ceaușescu, dar comparația putea exista. Îi plăcea să iasă cu alaiuri mari și în carte apăruse tocmai asta, mania lui Ceaușescu de a ieși cu tam-tam. Scotea lumea în stradă cu ore înainte, trebuia să aștepți ceasuri întregi ca să vină tovarășul cu

tovarăşa. Veneau întâi înaintemergătorii cu sirene, după nu ştiu cât timp apărea el şi trebuia să strigi: Ura! Ura! Am descris scena asta cu Vasile Lupu, că apare cu alaiul lui, cu înaintemergătorii lui, gărzile de tătari pe cai mărunţi, care merg şi împing mulţimea şi tot cum se desfăşura. Tot o doamnă era redactor de carte şi la Editura Militară, şi ea e romancier, Elena Marinescu. A zis: „Domnule Ciobanu, asta nu poate să treacă! E prea cu aţă albă cusută, nu se poate...”. Am zis: „Vă las mână liberă. Dacă vreţi s-o scoateţi, o scoateţi”. Şi m-am lăsat în nădejdea ei. Şi când a venit cartea de la corectură am văzut că pasajul a rămas. Şi o întreb ce se întâmplă. Zice: „Păi, redactorul-şef a citit-o, n-a zis nimic. Directorii editurii au citit-o, n-au zis nimic”. Aştia de la Editura Militară mergeau şi la Consiliul Politic Superior al Armatei şi n-a zis nimeni nimic. Şi ea a zis: „păi, atunci de ce s-o scot eu?”. A trecut şi n-a zis nimeni nimic. Şi atunci am simţit că în armată ceva nu rimează cu atitudinea oficială. Şi de la asta am pornit, am început să scriu romanele astea istorice şi de atunci reputaţia mea, câtă este ea, aşa s-a consolidat, prin romanele istorice. După aceea am revenit eu la *Casa fericiţilor*, care a fost un roman de actualitate, dar nonconformist, la romanul *Arhipelagul*, care are două personaje: oraşul, care este Timişoara, şi copilul, care reprezintă copilăria şi adolescenţa mea. Am mai scris în anii din urmă *Steaua ficăruia*, un roman care este un fel de continuare la... – e un ciclu de romane: *Heralzii*, pe tema Unirii de la 1918, o parte se petrece şi la Alba Iulia şi la Blaj, şi continuarea lui ar fi *Casa fericiţilor*. Iar continuarea *Casei fericiţilor* ar fi *Steaua ficăruia*. Deci este un ciclu de trei volume, dar fiecare poate exista independent.

S: Aţi scris romane istorice, dar de unde această idee, cum am văzut în *Vămile nopţii*, de a prezenta istoria prin intermediul gândurilor unui personaj? Aşa cum spunea colegul meu, în spatele fiecărui scriitor se află un om, dar de unde ideea de a arăta că în spatele voievodului există acel om, chiar dacă ştim cu toţii acest lucru?

R. C.: Există şi... uite asta voiam să vă spun în final şi mi-am pierdut ideea pe drum, că scriind romane istorice mi-a încolţit ideea,

de la *Nemuritorul albastru*, s-o dezvolt, s-o duc mai departe, ideea relației, din toate epocile, a relației dintre artist și putere, relația dintre Toma și Petru Rareș, Petru Rareș fiind simbolul puterii. Asta se ascunde în spatele lui și în spatele lui Vasile Lupu, tot asta se ascunde și în spatele lui Constantin Cantemir din *Roata lumii*... Miron Costin, cărturar, artist, care și-a pierdut capul până la urmă, în relație cu puterea. Și toate romanele astea au substratul lor polemic pentru epoca aceea sau poate nu numai pentru epoca aceea, că și astăzi există anumite asperități în relațiile acestea dintre artist și putere, pentru că puterii nu-i arde ei de artă și de cultură și totdeauna artistul a fost a cincina roată, ca să folosesc numele unei emisiuni de la televiziunea „Analog” din Timișoara, unde poetul Robert Șerban, pe care probabil îl știți, are un dialog cu scriitori, cu cărturari, și titlul emisiunii sale este *A cincina roată*. Adică suntem a cincina roată în sistemul actual și-n toate sistemele, la urma urmelor. Și ăsta a fost substratul polemic al tuturor romanelor mele de după ‘76, din ‘76 încoace, punctul nevralgic fiind acesta: relația dintre artist și putere. Am fost invitat de Robert Șerban la emisiunea *A cincina roată* și el este, pentru cei ce nu-l cunoașteți, un tip foarte relaxat și familiar și a avut talentul să conducă discuția, o discuție de o oră și jumătate, în așa fel încât m-a făcut să uit că sunt în transmisie directă și să povestesc cu el așa cum povestesc cu voi acum, un dialog foarte agreabil, și i-am spus și lui acolo treburile astea. Astăzi suntem exact în aceeași situație. M-a întrebat la un moment dat: „politică faceți?”. Zic am făcut la început, dar după aceea atâta lume m-a dezamăgit, încât... Am făcut de nevoie, pentru că în noaptea de 22 decembrie m-au sunat de la Deva, de la Consiliul Revoluționar Provizoriu să vin să fac parte din consiliu. Mi-a fost rușine să zic „nu”. Am zis: hai să mă duc. A fost o lume foarte amestecată. Dacă o să ajungeți să vă cadă în mână cartea mea *Țărnul târziu*, povestesc toată istoria asta de atunci. O lume foarte amestecată, oameni de certă probitate morală, dar și prezențe de-a dreptul dubioase. M-am lămurit atunci cu foarte multă lume și după foarte puțin timp m-am lăsat de politică. Dar i-am spus altceva lui

Robert Șerban și aici voiam să ajung acum: nu fac politică, dar sunt un intelectual angajat. Poate să pară stângistă ideea asta, noțiunea de „angajare” nu prea e gustată astăzi, e cam marginalizată și suspectată. Dar eu nu zic „angajat” în sensul de angajare în slujba unei ideologii, ci în slujba unei credințe personale. Nu poți să trăiești în lumea de astăzi și să n-ai o opinie, să nu fii angajat într-o anumită direcție, să nu „ții” cu unul sau cu altul. Că nu ești un politician militant, asta-i altceva, dar e imposibil să n-ai o părere și părerea asta a ta să nu se reflecte în ceea ce scrii. Asta înțeleg eu prin angajare. Atunci Robert Șerban mă întreabă: „dar ați semnat apelul intelectualilor în favoarea lui Băsescu?”. Am zis: „nu l-am semnat, am primit alte apeluri, dar pe asta nu l-am primit și nu sunt sigur dacă îl semnam. Că îmi vin prin email tot felul de apeluri, nu poți să semnezi orice. Zice: „dar ce spuneți, sunteți de partea lui Băsescu?”. Păi, zic, sunt de partea lui Băsescu dacă mă gândesc că în locul lui vine Văcăroiu... n-am încotro.

S: Am observat un lucru interesant în romanul acesta: îmbinați persoana a treia cu persoana a doua. Aș avea o curiozitate: este greu să scrieți în felul ăsta, să le îmbinați? Și de ce ați ales să scrieți așa? Foarte ușor faceți trecerea de la persoana a treia la persoana a doua. Ați găsit o modalitate de a trece foarte ușor de la una la alta și aș vrea să știu, sunt curioasă de ce ați ales să faceți în felul ăsta.

R.C.: În primul rând, nu e invenția mea relatarea la persoana a doua. Am deprins-o de la Michel Butor și mi-a plăcut foarte mult cum o folosea el. Eu am folosit-o ca o modalitate alternativă. Știți cum e, la un moment dat, scriind tot la persoana a treia, simți că obosești. E ca și mașina care urcă panta și la un moment dat schimbi viteza. Aceasta a fost și trecerea la persoana a doua. Rolul ăsta l-a avut, să împrășteze energia de povestitor. Am vrut să schimb puțin, să fac puțină variație, să nu fie așa monoton. Asta a fost și mi-a făcut și mie mare plăcere alternanța asta. Se scrie mult mai ușor. E mai ușor să scrii în două feluri... tocmai de asta, că ține la distanță monotonia.

S: La persoana a doua se scrie ușor sau greu?

R.C.: Se scrie mult mai ușor. Îți dă senzația că vorbești cu cineva, că ai un interlocutor. Cea mai recentă carte a mea este scrisă în colaborare. În 2005, eram în Germania, la fiica mea, și m-am trezit pe email cu un mesaj de la un fost coleg de liceu, cu care nu mă mai văzusem de 52 de ani, el fiind profesor de fizică teoretică la Universitatea din Chicago. E o somitate în domeniul lui, specialist în fizica spațiului... Dăduse de mine pe internet, dăduse de editura Emia, a văzut că mi-au apărut cărți acolo, a scris la editură și a întrebat ce adresă are Radu Ciobanu. I-au dat adresa mea și mi-a scris: „Ce faci? Unde ești? – mă întreabă el pe mine – nu ne-am văzut de atâta timp”. Ne-am dat întâlnire în septembrie 2005 la Timișoara. Ne-am întâlnit ca doi gentlemen la oră fixă, ne-am dus la o cafenea, am stat două ceasuri de vorbă și la sfârșitul celor două ore am constatat că nu ne-am spus mai nimic din cei 52 de ani, ce-am făcut, ce mai dregem: Hai să scriem o carte pe email, hai să continuăm dialogul pe email. Am continuat dialogul pe email. Am început în noiembrie 2005 și l-am terminat prin iunie 2006 și a apărut cartea, se cheamă *Dialog peste Atlantic*. Am scris-o cu o enormă plăcere pentru că am avut în față un cititor concret, știam cui mă adresez. Și senzația asta că stai cu cineva concret de vorbă e foarte folositoare pentru cel care scrie, pentru că nu scrii *in abstracto*. Când scrii un roman, cititorul, ori te gândești la el și atunci e o personalitate fără identitate, o personalitate abstractă, fără chip, fără nume, ori nu te gândești deloc la el și atunci e și mai greu. Absența cititorului real în roman poate fi suplinită prin adoptarea adresării la persoana a doua. Dialogul acesta prin email a fost ideal, a mers așa de repede și de firesc și de frumos, încât nu știu dacă aș mai fi în stare să mai scriu la persoana a treia de acum înainte.

S: Scrierea la persoana a doua vă apropie cumva cu cel cu care vorbiți sau cu cel despre care vorbiți. Aici, totuși, vorbiți „despre” cineva, chiar dacă este persoana a doua. Cum ar trebui să vedem apropierea aceasta până la urmă, pentru că vorbeați despre raportul

putere-artă, cei care dețin puterea și artiști, or, în cazul de față, folosind persoana a doua, și nu numai pentru acest motiv, Petru Rareș are un portret cât se poate de luminos. Nu e ceea ce ne închipuim noi când ne gândim la putere în relația cu arta. De obicei, puterea e opresorul și artistul e cel care se supune sau nu. Or, aici puterea reală o are Toma, nu Petru Rareș, deci e puțin invers față de ce-am avea noi în minte.

R.C.: Da, el are puterea libertății lui interioare, a vocației, a harului său. În *Vămile nopții* nu apare chiar așa de bine conflictul, pentru că romanul e dominat de nostalgia lui Petru Rareș, dar în *Nemuritorul albastru* au fost niște ciocniri destul de dure între ei. La un moment dat, Rareș l-a băgat și la închisoare. Chiar la prima întâlnire a lor, când a venit de la Veneția și a fost chemat la curte, Rareș auzise de el și de faima lui și că s-a întors în țară, înapoi la Suceava, și l-a chemat în stilul lui autoritar, cu lănceri de la curte. S-a trezit cu ei acasă, să-l ducă la curte, un fel de arest. L-au luat pe sus. Și i-a spus Toma: „cum își îngăduie Măria Ta să mă cheme pe mine? Eu sunt un om liber...”. Atunci s-a legat între ei relația asta de afecțiune adversativă cumva.

S: Personajul din *Vămile nopții* este tot timpul obsedat de basmul *Tinerețe fără bătrânețe și viață fără de moarte*. Am o curiozitate. Dați acolo niște fragmente din basm, ați recitat basmul atunci, aveți o lectură recentă?

R.C.: Da, l-am citit la bani mărunți. Cu mult înainte de a scrie cartea, mi-a plăcut foarte mult basmul, cu toate sensurile lui. După părerea mea, e cel mai profund dintre toate basmele noastre. Noica a scris un eseu întreg pe tema lui. Și când am scris cartea am revenit la el și l-am recitat în ideea de a-l adapta la firul epic, de a-l introduce fără să se simtă introdus, să fie bine asimilat, să n-apară ca o lipitură.

S: Când ați scris *Vămile nopții* v-ați gândit sau ați ales ca personaj principal pe Vodă sau v-ați gândit să îl folosiți ca pe un instrument pentru a evidenția influența pe care a avut-o Toma sau importanța lui ca artist?

R.C.: Tot ceea ce se întâmplă în *Vămile nopții* se trage din

Nemuritorul albastru, de la prima mea vizită la mănăstirea Humor. Atunci s-a născut toată relația asta între Petru Rareș și Toma. Petru Rareș a existat în realitate, e personaj istoric. Tot ce s-a întâmplat acolo, și bătălia de la Obertin, și episodul cu copiii lui Gritti, uciderea lui Gritti la Mediaș, și uciderea celor doi copii ai lui Gritti la Suceava, și a lui Alexandru Cornea, toate lucrurile astea s-au întâmplat în realitate. Toată cartea este bazată pe documente reale, întemeiată pe documente, inclusiv întâlnirea cu sultanul de pe corabia sultanului, din final. Toate sunt scene reale. Pe Rareș nu l-am programat eu, Rareș a existat în realitate și ce mi-am imaginat eu ... mi-am imaginat relația dintre el și Toma, cum trebuie să fi decurs.

S: Păi, asta este important, pentru că până la urmă romanul este o ficțiune, chiar dacă pleacă de la fapte reale. De asta eram interesată, de relația dintre Toma și Rareș...

R.C.: Relația lor nu există nici în documente, asta a trebuit eu s-o imaginez, să imaginez caracterul lui Toma pornind de la datele reale ale lui Iorga: c-a fost diplomat, c-a fost consilier intim, c-a fost ostaș. Din moment ce apare în armură acolo, înseamnă că el însuși a fost militar. Atunci, prin deducție, dac-au fost toate astea, înseamnă că n-a fost un fitecine, c-a fost un om cult, un om cu anumite talente, cu un anumit har. Cum un asemenea om ar putea să intre în relație cu un voievod foarte orgolios care a avut idealuri mari și cum ar fi putut decurge relația dintre ei, da, asta e imaginar într-adevăr, dar imaginarul calat pe ideea asta a relevării relației dintre putere și artist, cu o intenție curat polemică la epoca în care scriam.

S: De ce nu apare nicăieri în roman numele de Petru Rareș? Apare peste tot Vodă. De ce nu i-ați spus, niciodată Petru Rareș?

R.C.: Nu apare?

S: Nu.

R.C.: Nu știu... Gândiți-vă că sunt treizeci și ceva de ani de când am scris eu cărțile astea, nu mai știu detaliile. La asta nu m-am gândit. Probabil că am vrut să-i confer o valoare de generalizare, cine știe?

S: Asta ați realizat până la urmă și de asta întrebam care-i rolul lui acolo.

R.C.: Are rolul ăsta de exponent al unei poziții, al unei idei, al unei concepții, al unei viziuni asupra puterii și, la Toma, asupra creației. V-aduceți aminte, adică nu vă aduceți aminte, că asta-i în *Nemuritorul albastru*, la un moment dat, un meșter sas din Bistrița construiește biserica „Sfântul Dumitru” din Suceava și biserica aia se dărâmă. Are loc un mic cutremur, nici măcar mare, și se dărâmă turla asta și Vodă Rareș vrea să îl bage pe neamț la pușcărie și Toma se ridică în apărarea lui. După ce inițial era gelos că nu i-a dat lui misiunea asta, să facă biserica, în clipa în care Rareș vrea să-l osândească pe acesta pentru că s-a dărâmat biserica, Toma îi ia apărarea sasului, colegului său artist, și îi explică lui Rareș că „meseria noastră este grea și nu întotdeauna iese ce vrem, nu trebuie să osândești omul pentru așa ceva”. El este exponentul unui ideal artistic, al unei vocații artistice, mai bine zis, și Rareș este exponentul unui orgoliu voievodal.

S: Romanul *Vămile nopții* a fost catalogat în mai multe feluri de către critici. Ce ați dorit dumneavoastră să realizați mai mult: romanul istoric, romanul biografic sau romanul reflexiv?

R.C.: Nu știu. Depinde de momentul în care începi să scrii o carte, de determinările pe care le are o carte, ce anume te determină să te îndrepti spre un anumit gen din cele trei pe care le-ai amintit. E greu de spus. Nu există o regulă generală. Arta trebuie să fie liberă, în afara oricăror canoane. Am scris și roman reflexiv cu la fel de multă plăcere, avându-și fiecare determinarea lui foarte concretă. Dar n-aș putea să vă spun c-ar exista o regulă pentru așa ceva.

S: Despre ce ați mai dori să scrieți?

R.C.: Despre multe așa mai vrea să scriu și mă omoară „factorii cronofagi”. În primul rând, televiziunea e ucigătoare. Nu știi cum să scapi de ea și te uiți fascinat ce tâmpenii pot să apară acolo. Am fost odată în Germania ... undeva pe Valea Rinului era o grădină zoologică aparte, specializată în făpturi teribile, tot felul de reptile, de tarantule, de vietăți îngrozitoare și scârboase. Îți stârneau toată repulsia și totuși

te fascinau. Stăteai și te uitai la ele, nu te puteai dezlipi. Ei, așa pătesc eu cu televizorul, așa se întâmplă cu el. În ultimul timp are și o parte bună. Știrile sunt îngrozitoare și te întorci totuși la lectură, predilectă rămâne lectura. Știrile sunt foarte stresante și foarte nocive. Nu băgați voi de seamă că au numai vești proaste, numai accidente, crime și incendii, dezastre, bombe, numai atentate... Toate buletinele de știri încep cu fapte diverse, câți s-au înjunghiat, câți și-au dat în cap... ceva de groază, de crezi că suntem o țară de nebuni. Și sunt foarte multe lucruri bune și frumoase în România, atunci când se întâmplă fără amestecul oficialității. Ce se face bine în țara asta, se face din inițiativă particulară. Singura instituție care mai funcționează cu sprijinul statului, și funcționează bine, cred că e Institutul Cultural Român, fiindcă în fruntea lui se află Patapievici, care știe ce vrea și știe ce trebuie făcut. De când s-a instalat el acolo, de când Institutul Cultural a intrat sub direcția lui, avem deja cincisprezece sau șaisprezece institute culturale în lume. N-am avut niciodată atâtea. Încep să facă traduceri, cinematografia a ieșit din conul de umbră, începem să luăm premii peste hotare, începe să se vorbească de noi și de bine, adică încep să se facă niște lucruri și se pot face. Și atunci de ce să dai numai partea urâtă, care, în viața asta, întotdeauna a existat. În timpul lui Ceaușescu trăiam mult mai liniștiți, nu fiindcă nu ne dădeam în cap și atunci, dar nu era voie să se publice așa ceva. Atunci trebuia să spui numai ce au făcut tovarășul și tovarășa, dar acum am dat în extrema cealaltă. E sindromul celui ce a ajuns la libertate, fără a cunoaște modul de întrebuințare.

Cenzura, fiindcă mi-ați adus aminte de cenzură, la ziarul „Drumul socialismului” din Deva, prin anii ‘50 era redactor-șef un activist de partid originar de-aici din Alba, care fusese copil de trupă, o figură pitorească în felul lui. Și, prin anii ‘50 erau la modă, erau în mare vogă, întovărășirile agricole și prășitorile mecanice. Redactorul-șef l-a trimis pe unul dintre redactori pe teren să facă un reportaj pe lângă Deva, nu știu în care sat unde veniseră unsprezece prășitori mecanice și să scrie el cum se lucrează acum de zor cu prășitorile mecanice

făcute de industria românească. Acela s-a dus dar toate prășitorile mecanice erau stricate, erau inutilizabile, și lumea lucra de zor cu sapa. Venind înapoi, i-a spus șefului: „Tovarășe, nu pot să scriu, asta-i realitatea”. Zice: „Și ce? Scrie că s-a lucrat cu prășitorile mecanice”. „Dar cum, tovarășe-șef, să mințim în halul acesta?”. Și asta zice: „Să bagi în cap un singur lucru: presa socialistă niciodată nu minte, presa exagerează în mod conștient și mobilizator”. În presă cenzura era mult mai înfricoșătoare și mult mai drastică. Primejdia mare în presă nu era o formulare, ci greșelile de corectură. A apărut odată într-un ziar din București titlu de rubrică, rubrica se intitula *Pe teme de partid* și a apărut *Te teme de partid*. Sau alte formulări nefericite. Altă dată, ministru de externe era unul Gheorghe Cioară și când s-a întors dintr-o delegație la Varșovia, ziarele au comunicat: „tovarășul Cioară s-a întors de la Varșovia pe calea aerului”. A fost scandal mare pe chestia asta. Ziariștii erau cumiști, în general, nu băgau fitile de-astea. Șopârla era una dintre modalitățile noastre, ale scriitorilor, de a fi curajoși. Ne închipuiam noi că suntem curajoși, strecuram câte-o chestie de-asta. Toți aveam câte o mică crescătorie de șopârle prin cărțile noastre, dar era o iluzie, fiindcă era, cum să zic, o permisiune cu voie de la poliție, ne lăsau și pe noi să mai zicem câte ceva. Scriitorul Radu Tudoran, care m-a onorat cu prietenia lui, de câte ori mergeam la București, mergeam pe la el, bârfeam, făceam politică și el îmi spunea: „trebuie să se termine, nu se poate, nu vezi că-i bolnav?”. „Dar ce are? Văd că n-are nimic”. Zice: „nu vezi cum vorbește? Gâjâie. Gâjâitul ăsta... Are ceva în gât și o să moară. Moare... vorbind așa, câte trei, patru ore”. „Dumneavoastră-l ascultați?”. Zice: „Nu-l ascult, dar țin televizorul deschis fără sonor și aștept să văd clipa când o să moară”. Nu a avut norocul să vadă pe viu treaba asta, dar el îmi spunea: „nu se poate; și printre cenzorii ăia, trebuie să mai existe unii care mai închid ochii și mai lasă să treacă niște lucruri”. Și-ntr-adevăr așa a fost. Nu poți să-ți explici cum a apărut un roman ca *Fețele tăcerii*, al lui Buzura. A uimit pe toată lumea când a apărut atunci. Se pare că a apărut cu voie de la poliție, ca să creeze impresia că la noi există o oarecare libertate de

expresie. Asta nu scade cu nimic din valoarea cărții lui Buzura, care-i o carte într-adevăr extraordinară. M-a uimit în cartea lui Buzura... Nu știu, voi ați citit-o?, *Fețele tăcerii* a lui Buzura? Acolo e vorba de un fugar care ar fi trebuit să fie deținut politic, dar a stat ascuns zece ani. Avea în casă o gaură în care stătea ascuns. Exact situația în care a stat unchiul meu, de care vă spuneam că m-a inițiat în Arghezi, unchiul meu a stat ascuns zece ani într-o comună de aici, de lângă Brad, tot așa, având o ascunzătoare acolo, în podea, în care se ascundea când se apropia vreo primejdie, când lătrau câinii noaptea, exact situația din *Fețele tăcerii*. Astea sunt lucruri care s-au petrecut într-adevăr.

S: Romanul de față e, cred că, destul de reflexiv, mai mult reflexiv decât istoric, mi se pare. Dar mă gândeam, cum s-ar putea integra în contemporaneitate romanul istoric? Ar putea fi romanul istoric contemporan cu fracturismul literar, mai nou? Pentru că elevii de liceu sunt, de exemplu, tot mai traumatizați de romanele istorice pe care trebuie să le citească.

R.C.: Da, cred și eu, pentru că li se propun romane istorice scrise într-un limbaj arhaizant, destul de greoi. De altfel, ați observat, în cartea mea am evitat arhaismele și stilistic, eu folosesc neologisme fără nici un complex, fără teamă că aș crea o discordanță. Dar se poate scrie roman istoric modern și cred că *Vămile nopții* este roman istoric modern, care se citește ușor și cu plăcere. Când mă duc în Germania la ai mei, le vin acasă tot felul de reviste de la edituri, pliante, în care văd că apar cărți de câte 600 de pagini, romane istorice. Dacă n-ar trece și nu s-ar vinde, nu s-ar publica și nu s-ar face publicitatea care se face și înseamnă că se cer. În emisiunea asta, *A cincina roată*, Robert Șerban îmi spunea, tot așa vorbind despre romanul istoric, că a apărut un roman al lui Radu Ciobotea, *Apărătorii*, tot așa, de vreo 400-500 de pagini, de pe vremea lui Ștefan cel Mare, care se petrece și la Veneția, și în Japonia, și pe nu știu unde. Mi s-a părut absolut fantastic. Eu încă nu l-am citit, nu știu cum e scris, în ce stil o fi fost scris, dar se zice că a avut un succes mare. Înseamnă că se poate. Dar partea proastă e că programa școlară e retardată și a rămas la *Frații Jderi*. Eu nu zic

că *Frații Jderi* nu e un roman mare, și nu e un roman important, dar dacă vrei să deschizi gustul, apetitul pentru lectură generațiilor noi, trebuie să mergi de la astăzi înspre înapoi, nu de la înapoi spre astăzi. Așa cred c-ar trebui făcut, ar trebui deschis gustul, apetitul de lectură cu cărțile apărute acum și de acolo mergem spre cei de mai demult, adică dinspre noi să pătrundem spre înaintașii noștri, pentru că dacă încerc să-l conving pe copil să-l citească întâi pe Miron Costin, față de care eu am o mare venerație, n-o să-l fac niciodată să citească *Roata lumii*. Dar dacă-l pun să citească întâi *Roata lumii*, în care e vorba despre viața lui Miron Costin și cum și-a pierdut el capul, atunci poate îi deschid curiozitatea să-l citească chiar pe Miron Costin. Ar fi o cale de acces spre literatura mai veche.

S: Nu putem trage decât o concluzie. Așa cum romanul istoric se actualizează, ar trebui să se actualizeze și programa.

R.C.: Da, sigur că da, dar e o situație dezastruoasă în învățământul nostru. Din '48, de când a făcut reforma învățământului Gheorghiu Dej, de atunci învățământul nostru trece din experiență în experiență. Toate generațiile au fost cobai de experiențe la tot felul de sisteme, de la sistemul sovietic până la sistemul acesta, nu știu al cui e, al lui Hărdău. Și ce învățământ am avut noi! Am avut un Titu Maiorescu, un Spiru Haret. Școala românească era ceva.

S: Ce puteți să ne spuneți despre scrierile dumneavoastră religioase?

R.C.: N-am scrieri religioase, am un mic dicționar de cultură religioasă. Cum s-a născut cartea asta? Tot așa, din nevoile învățământului. Imediat după 1990 se introdusese religia în școli, sau era vorba să se introducă, nu mai știu în ce fază era problema. Și m-am gândit căăștia vor să introducă religia în școală, manuale n-au, nu există nimic, e locul absolut virgin. Cu ce începi? Profesori de religie nu există... Cred c-ar prinde bine acum o lucrare de inițiere, absolut de început, un dicționar pur și simplu, mic, cu elementele de bază ale unei culturi religioase. De ce? Pentru că se tot vorbește de cultură generală. Cultura generală se compune din mai multe culturi

dintre care una este cultura religioasă. Toată cultura lumii e plină de aluzii și te trimite la Biblie, și pictura, și literatura lumii, și sculptura, și muzica, toate trimit la religie. Crezi, nu crezi, asta-i treaba ta, la ce concluzie o să ajungi până la urmă, dar trebuie să ai cultură religioasă ca să poți judeca cu propriu tău cap. Și-atunci m-am gândit că ar prinde bine în școală dicționarul acesta mic cu lucruri elementare, cu ce-nseamnă cruce, ce-nseamnă sânge în accepție religioasă, rostul sărbătorilor, ce-nseamnă Rusalii, lucruri absolut elementare, cele mai la îndemână, de care vorbim tot timpul, dar fără să știm exact ce-nseamnă și ce semnificație au ele, plus reflectarea lor în artă. Și citind eu Biblia acasă, din scoarță în scoarță, ca să fac cartea asta, bineînțeles și alte lecturi colaterale, dicționare teologice și cărți de teologie, am descoperit în Biblie tot felul de expresii, sintagme, sau chiar expresii și proverbe pe care le folosim în mod curent, fără să știm de unde. „Țap ispășitor” de pildă, este o expresie biblică, din Biblie vine. Sau, zicem „faci pe samariteanul” și altele asemenea. Și atunci mi-a venit ideea unui al doilea dicționar, dicționarul rostirilor biblice, inscripții și rostiri. Ce înseamnă INRI, care apare pe crucea răstignirii? Sau ce înseamnă A.D., *anno domini*, și așa s-a născut partea a doua a dicționarului, *Dicționarul rostirilor biblice*. Deci, două dicționare au apărut, la începutul anilor '90. În ediția a doua, apărută acum vreo trei-patru ani, le-am contopit pe amândouă. Partea întâi este dicționarul propriu-zis, iar partea a doua este *Dicționarul rostirilor biblice*. Și au făcut tiraj mare, au avut trecere bună. Dar nu-s scrieri religioase, eu n-am făcut prozelitism acolo. Am scris bineînțeles din punctul de vedere al teologiei ortodoxe, pentru că majoritatea dintre noi suntem ortodocși, dar am dat partea care se cuvine și greco-catolicilor, dintre aceste două poziții am scris, explicând însă și ce-nseamnă islamism, ce-nseamnă mozaism, ce-nseamnă budism, ce-nseamnă toate celelalte. Este un dicționar uzual, absolut numai pentru școli. Nu e dicționarul lui Eliade sau Culianu, doct, foarte doct. E un dicționar absolut elementar. Plus că am învățat și eu o grămadă de lucruri pe care nu le știam, le-am descoperit scriind acest dicționar și l-am scris

cu mare plăcere. Trebuie să știți că la un moment dat m-am plictisit de roman, am ajuns la un fel de saturație, nici nu mai puteam citi roman, d-apoi să mai scriu. Și e o mare pauză între ultimul meu roman, *Roata lumii*, și între *Steaua fecăruia*, care a apărut mai recent.

S: Ați putea să ne spuneți un autor sau o carte care v-a plăcut în mod deosebit și care a avut o influență asupra devenirii dumneavoastră?

R.C.: Asupra devenirii mele, la început, a avut o influență, și se simte influența asta supărător de mult în primul meu volum de proză scurtă – pe care aș vrea să-l reneg și să-l uit, *După-amiaza bătrânului domn* – influența lui Hemingway. Mi-a plăcut foarte mult Hemingway și m-a influențat nepermis de mult. Dar după aceea m-am mai maturizat și eu și pe măsură ce se înmulțeau lecturile și se diversificau, am făcut pasiuni multe, fără să mă fixez la nici una anume. Mi-au plăcut, de pildă, în anii '70 și începutul anilor '80 prozatorii ruși siberieni, Valentin Rasputin, Astafiev, niște mari prozatori. Pe urmă Thomas Mann mi-a plăcut foarte mult și-mi place și acum. Ciudat e că dintre toate scrierile lui Thomas Mann, prima care m-a sedus, deschizându-mi apoi accesul spre celelalte, a fost *Tonio Kröger*. Iar pentru că suntem la nemți, o mare iubire de-a mea este Ernst Jünger, unul dintre granzii veacului trecut. Și Marguerite Yourcenar este una dintre feblețele mele. Cititorii de până la '89 aveam în față niște bariere, niște filtre, nu ne parvenea tot ce se scria în Occident. Nu știam de o mulțime de scriitori buni, nu-i cunoșteam. După '89 toate filtrele, barierele astea s-au ridicat și a venit asupra noastră o viitură de noutate literară, care e excedată de maculatură, maculatură prezentată, ambalată foarte atrăgător, foarte colorat, foarte comercial, dar trebuie să fii foarte prudent și să știi ce să alegi, să știi să te orientezi. Și după '89, în toată viitura asta, am avut două mari revelații, a doi mari scriitori, de existența cărora nici nu bănuiam, care au avut, ciudată coincidență, cam același destin. Prima mare descoperire și amor al meu este Sándor Márai. I-au apărut deocamdată două cărți la noi:

Lumânările ard până la capăt și Moștenirea Eszterei. Am scris despre el în „România literară”, am anunțat ca o mare victorie descoperirea lui și-l urmăresc cu pasiune. Este un scriitor extraordinar, care a părăsit Ungaria în ‘45, a emigrat, a fugit, un timp a trăit prin Europa ici-colo și în cele din urmă s-a stabilit în California, unde s-a sinucis la 86 de ani, probabil amărât de singurătate și de dorul de casă. Și ungerii tot acum l-au descoperit, după ‘90, că era interzis la ei și a fost o mare revelație și-n Ungaria apariția lui. A doua mare descoperire, care a avut același destin, tot fugită, dar de data asta din Rusia, în 1925, stabilită la Paris și după aceea devenită profesoară la Universitatea din Philadelphia, este Nina Berberova, un fenomen, care a devenit notorie la 86 de ani. Atunci a început s-o cunoască lumea, deși ea scria de mai de mult, încă de prin anii ‘30. Au apărut câteva cărți de-ale ei foarte frumoase: *Doamnele din Sankt-Petersburg*, de pildă. Are un talent de conciziune și de esențializare extraordinar. *Doamnele din Sankt-Petersburg* e apărută în colecția „Cartea de pe noptieră”, la Humanitas. Nici o sută de pagini n-are și e cuprinsă în ea toată drama Rusiei, de la revoluție, toată drama sufletului ăstuia rus care își pune gheara în gât tot timpul și glisează între două extreme. Rușii nu pot fi personalități medii, ei sunt ori într-o extremă, ori într-alta. Asta e drama Rusiei și toată drama asta care a culminat cu revoluția aceea bestială a lui Lenin și a lui Stalin, toată drama asta e cuprinsă în nici nu știu câte pagini, puține, în *Doamnele din Sankt-Petersburg*. Sau altă carte, *Învierea lui Mozart*, o carte foarte frumoasă, cu implicații muzicale, sau *Ceaikovski*, biografia lui Ceaikovski, foarte interesantă, sau *Acompaniatoarea*, cu asta, de fapt, s-a făcut ea celebră, în 1986 – ea s-a născut în 1901. E vorba despre acompaniatoarea la pian a unei cântărețe celebre, viața acestei acompaniatoare, care este de fapt personajul principal al cărții și totodată personajul important, nu vedeta. Mereu descoperi scriitori mari. Dar am ajuns la suficientă maturitate ca să nu mă fixeze la nici unul. Dintre români mi-a plăcut foarte mult Camil Petrescu, în adolescență mi-a plăcut grozav Ionel Teodoreanu cu *Medelenii*. Bineînțeles, lecturile adolescenței au fost

cele ale adolescenților dintotdeauna. Eu zic și acum că un copil, un om care n-a citit în copilărie *Insula misterioasă* a lui Jules Verne are o copilărie frustrată. Sunt foarte necăjit că tocmai nepotul meu, care locuiește în Germania, n-a citit *Insula misterioasă*. Sau cine n-a citit Karl May cu *Winettou*, cu toate aventurile din Vestul Sălbatic sau din Orientul Apropiat. Are Karl May o serie întregă. Eu, geografia pe care o știu, o știu pentru că unchiul meu, de care vă pomeneam, m-a învățat un lucru esențial, și asta să-i învățați și voi pe copiii voștri: când citești o carte, s-o citești cu atlasul lângă tine și să urmărești în atlas locurile pe unde se petrece acțiunea, pe unde umblă personajele cărții. Toată geografia pe care o știu, o știu din cărțile pe care le-am citit cu atlasul și cea mai mare parte din Jules Verne și din Karl May. La liceu n-am prea învățat, pentru că ani la rând am învățat geografia Republicilor Sovietice, Republica Kârgistan, Kazahstan, Republica Tătară și Calmucă. Toate acestea trebuia să le învățăm și geografia României o învățam așa, printre republicile astea, era una dintre ele. Dar geografia capitaliștilor nu... Învățam așa: există continente, există America, Anglia, Franța, dar să intrăm în detalii, nu...

S: Metoda propusă de dumneavoastră e riscantă. Pe fratele meu, acest stil de-a citi romanele lui Jules Verne l-a trimis la facultatea de geografie.

R.C.: E nu numai foarte important, ci și foarte plăcut în același timp. Îmi aduc aminte, eram copil și citeam și ce plăcere, ce cucerire era când găseam locul de care vorbea Jules Verne, când îl găseam pe hartă, ca și când eu însumi aș fi acolo. Și asta poate dezvolta foarte mult apetitul pentru lectură.

S: Și imaginația...

R.C.: Da, dezvoltă imaginația, incomparabil cu o carte citită așa, pe sec. Bine, nu toate cărțile se pretează. Pe Marcel Proust nu-l poți citi cu atlasul, că n-ai ce să cauți.

S: Spuneați mai devreme că în roman ați urmărit fapte, lucruri care într-adevăr s-au întâmplat și așa le-ați spus. La începutul romanului parcă reușiți să introduceți cititorul într-o poveste, cel puțin începutul.

Ziceți așa: „rostul vieții stă în așteptare”. De-acolo, pe destul de multe pagini, vreo 50-60, aveam impresia că ați creat o lume și vreți neapărat să mă duceți acolo, ca cititor. Și căutam niște informații care să ne plaseze undeva, să găsim niște elemente concrete, niște nume, niște date, ca să știu exact unde mă aflu. Și n-am reușit decât după 50-60 de pagini să-mi dau seama, și atunci destul de greu. Ziceați mai devreme că sunteți povestitor sau așa vă place să vă considerați și mie chiar mi s-a părut lucrul ăsta din roman, că reușiți să prezentați acolo o mare poveste și reușiți să-l atrageți pe cititor în lumea respectivă, chiar dacă ați plecat de la date reale, chiar dacă ați spus că ați încercat să respectați anumite fapte care s-au întâmplat, de care știți. Mie așa mi s-a părut, că de fapt ați creat o mare poveste acolo.

R.C.: Vedeți, și în discuția noastră de astăzi, întrebați un lucru, încep să vă răspund și ajung în cu totul altă parte. Asta-i boala povestitorului: nu se poate opri. O anumită frază îl fură și-l abate de la ideea inițială. Dar acolo a fost altceva, am vrut eu să introduc, și am introdus încă din *Nemuritorul albastru*, un pic de element fantastic. Povestea cu calul acela care bântuie pe acolo, cu calul alb al lui Vodă, care este-nu este, există-nu există, poate și asta ți-a dat senzația de localizare evanescentă...

S: ...e atemporalitate, cumva, și aspațialitate.

R.C.: Da, asta am urmărit în mod deliberat. Și în ceea privește așteptarea, mi se pare că tocmai cu propoziția asta începe cartea, dacă îmi aduc eu bine aminte. E o mai veche obsesie de-a mea: toată viața noastră ar fi o așteptare, un șir de așteptări, și așa este, de fapt. În ultimul timp mă bântuie ideea unui eseu despre motivul așteptării în literatură, pentru că l-am descoperit și la alții. Acum, recent, la Matei Călinescu, în jurnalul lui, și la mai mulți scriitori dai peste el, peste starea asta de așteptare a unui lucru. Ce m-a deschis, m-a incitat în direcția asta, a unui eseu de natura asta, a fost o întâmplare reală absolut emoționantă, legată de tatăl soției mele, de socrul meu. El era preot. Locuiau, împreună cu soția, în apartamentul lor și când a murit soacra mea, soția lui, am vrut să-l aducem la noi, să nu stea singur.

Ce să facă singur, că se descurca greu... avea 87 de ani. Și nu voia. Eu îl înțeleg perfect, că nici eu nu m-aș muta. Acolo a trăit toată viața lui, avea obiceiurile lui. N-a vrut să vină. Și mergeam noi la el cât puteam de des și într-o zi, m-am dus eu la el, singur. Stătea, mai citea, mai moțăia, și-am intrat, ne-am pupat și zi c: „ce faci?”. Și-mi zice, senin și calm, „aștept”. De când a rămas singur, aștepta să plece și el, asta aștepta. Asta-i ultima așteptare. Toată viața noastră este așteptare, până la asta din urmă. M-a emoționat realmente și mi-a dat ideea asta a studiului acestei stări de așteptare pe care toți o purtăm în noi la urma urmei. Fiecare așteptăm ceva, o realizare, sau așteptăm să ni se întâmple ceva, să scăpăm de ceva, să depășim un anumit moment sau să intrăm într-un anumit moment și asta ne influențează foarte mult, fără să ne dăm seama, pentru că purtăm în subconștient starea asta de așteptare. Numai din când în când răbufnește în afară și se manifestă într-un fel. Și Rareș tot asta așteaptă și el, deși e cu mult anterioară așteptarea lui Rareș celei pe care am trăit-o eu efectiv cu bătrânul meu. Dar s-a confirmat, viața mi-a confirmat realitatea din roman.

S: Chiar mă gândeam, că așteptarea asta apare într-un anumit moment. Mie mi s-a părut un pic contradictoriu când ați zis „rostul vieții stă în așteptare”. Mi se părea mai apropiat să ziceți „rostul vieții stă în căutare”, nu în așteptare și așteptarea asta mi se părea că se potrivește numai într-un anumit moment, nu știu de ce. Este un moment când vine așteptarea asta. Credeam că de-asta începeți așa romanul și înseamnă că trebuie să ne gândim la ceva în continuare, cam ce am putea găsi. Când am început, așa gândeam: totuși, parcă-i o căutare, nu așteptare. Cel puțin, așa am perceput eu.

R.C.: Depinde și de vârstă.

S: Voiam să zic că mai există un personaj care, tot așa, se situează la marginea dintre ficțiune și adevăr: gădele.

R.C: Și acela-i un element fantastic pe care l-am introdus în mod deliberat.

S: Pe mine m-a dus cu ideea la un roman gotic, e ceva foarte interesant. Ce v-a făcut să-l aduceți și să-l caracterizați așa?

R.C.: El a apărut prima dată în *Nemuritorul albastru*, după bătălia de la Obertin, când Rareș a fost bătut rău de tot, a pierdut o mare bătălie acolo și a pus să fie executați toți boierii care a considerat el că l-au trădat. Eu astăzi nu știu dacă într-adevăr l-au trădat sau nu l-au trădat, dacă n-a fost cumva un abuz, o răbufnire de mânie și ei au căzut victime. Cronicile zic că l-ar fi trădat într-adevăr. Se pune întrebarea: dar atunci de ce au mai rămas lângă el și n-au trecut la polonezi? Faptul este că nimeni nu voia să-i execute. Atunci a apărut „Cel Care Trebuie”. Întotdeauna se ivește cineva la momentul potrivit, se ivește atunci când trebuie.

S: Și numele i se potrivește.

R.C.: Și calul care bântuie, și gădea ăsta sunt personaje cu o aură fantastică, pe care le-am introdus deliberat, tocmai de-aceea, ca să nu fie numai realism pur și dur, să fie și un pic de... un halou din ăsta fantastic, să rămână și cititorul cu întrebări, să-și pună și el întrebări.

S: La fel și cu măscăriciul Huba...

R.C.: Și Huba, da. Dar Huba nu mai e fantastic. Huba exista în realitate, toate curțile aveau specimene din astea.

S: E interesant rolul lui Huba. El chiar trebuie să joace, își joacă viața până la urmă.

R.C.: Da. În fiecare scenă își joacă viața. Pentru el totul e imprevizibil. Niciodată nu știe ce urmează în clipa următoare. Cum l-ați simțit pe Huba? Eu n-am vrut să fie un personaj antipatic.

S: Nu! Deloc. De multe ori stârnea mila. Sunt câteva personaje, de fapt toate personajele sunt interesante și bine conturate, dar eu am avut cel puțin impresia că au fost menite, de exemplu Huba sau părintele Grigorie sau... poate chiar și acea bucătăreasă, Bisurca, au fost menite să tragă cumva niște învățăături de la voievodul Petru Rareș, să îl facă să spună niște povești, să se confeseze înainte de moartea sa. Îl avem pe Grigorie, care îi aduce aminte de toate morțile celor din Suceava, a lui Alexandru Cornea... e ca o spovedanie, îl

pune să vorbească pentru a-i afla ideile, la ce s-a gândit de fapt când a făcut acele lucruri. Cel puțin eu așa am văzut. Și așteptarea asta ... înainte să moară trebuie să își revadă toată viața, să reflecteze asupra ei, să deruleze firul vieții.

R.C.: Păi, așa se și zice că se petrece în ultimele clipe, bineînțeles, dacă ești lucid: ți se perindă tot filmul vieții. De fapt, asta trăiește Rareș în zilele lui din urmă, în ceasurile lui de pe urmă...

S: Și personajele respective au fost puse cumva acolo pentru a ajuta la acest lucru?

R.C.: Da, sigur că da. Fiecare din alt unghi, fiecare îl exploatează din alt unghi.

S: Și el nu mai are puterea să tacă.

R.C.: Pe de altă parte, și el simte nevoia să se defuleze.

S: Se eliberează și răspunde, se supune practic la întrebări. E ca un ritual. Există un ritual, ritualul pe patul morții, la Philippe Arries... În contemporaneitate s-a renunțat la acel ritual, când muribundul e dus în spital sau în azil sau mai știu eu pe unde. Dar exista acel ritual al vorbirii, al convorbirii cu muribundul.

R.C.: Era un obicei salutar pentru că-l ajuta să se simtă mai puțin singur în fața clipei supreme.

S: Voi risca o întrebare, dar fără să anticipez. Care este relația dumneavoastră spirituală cu Delavrancea?

R.C.: Te gândești la *Apus de soare*?

S: Da, la trilogie.

R.C.: Cum să zic? Nici Delavrancea, nici Davila nu mai rimează cu ora actuală. Nu știu dacă s-ar putea scoate din *Apus de soare*... bine, au fost niște reprezentații memorabile datorită actorilor, datorită lui Calboreanu, nu știu dacă ați apucat să-l vedeți vreodată pe Calboreanu. Era în epoca televiziunii alb-negru. Dar a fost un artist extraordinar care l-a făcut pe Ștefan cel Mare... Și toată lumea care a văzut *Apus de soare* în interpretarea lui Calboreanu, chiar dacă a existat alta, nu mai există totuși în memoria noastră colectivă decât spectacolul cu Calboreanu. Asta se păstrează, amintirea acelu

spectacol extraordinar. Toată lumea care a văzut spectacolul acela, când se gândește la Ștefan cel Mare îl are în minte pe Calboreanu. Asta-i imaginea despre Ștefan cel Mare, așa de puternic a fost și de bine interpretat. Dar, ca text literar, e cam prea retoric și retorismul ăsta nu mai place azi, de aceea am și evitat sfătoșenia sadoveniană, deși Sadoveanu a fost un mare scriitor. Sadoveanu are multe păcate. Cât a fost, ani de zile, președintele Marii Adunări Naționale – s-a aflat acum – a semnat și condamnări la moarte ale unor oameni care se împotriveau regimului. Are el multe păcate – dar, cum zic, a fost un prozator de anvergură și adâncime și pagina cea mai frumoasă, pentru mine cea mai frumoasă pagină de proză din literatura română este în capitolul 14 din *Baltagul*, când găsesc scheletul lui Lipan jos, în râpa aceea întunecoasă din pădure, din munți. Vitoria pleacă după ajutoare, să facă ce trebuie făcut, și Gheorghiuță rămâne cu lumânarea lângă scheletul tatălui. E un adolescent, un băiat de 17-18 ani – și rămâne singur în tăcerea aceea fantastică a pădurii. Sadoveanu avea un sentiment al naturii absolut grandios. Când descrie „sâhla” aia, cum zice el, râpa aceea neumblată, când începe să se lase întunericul, când mai țipă și câte o pasăre de noapte și stă el singur acolo și mai vede și hârca lui taică-său, începe să se strecoare frica în el și simte, pentru prima dată trăiește sentimentul transcendenței, că există ceva dincolo de vizibil. Este cea mai frumoasă pagină pe care am citit-o eu vreodată. S-o recitiți, să vedeți. Este Sadoveanu. Dar când judeci o operă literară nu trebuie să te gândești că acesta a semnat sentințe de condamnare. Celine mie nu-mi place, dar e un scriitor considerat unul dintre marii clasici ai literaturii universale, și a fost un fascist ordinar, de o murdărie absolută. A fost condamnat și și-a ispășit păcatele, dar cărțile lui rămân, ce să faci? A scris cum a scris, și asta-i arta, există dincolo de ce a făcut artistul. Nu mai poți să judeci prin prisma a ce a făcut sau a zis artistul, ci a ceea ce a creat el. Și aici dai de arta pură.

S: Sunt multe cazuri în literatură și în artă când opera a fost caracterizată sau judecată ținând cont mai ales de biografie. Sunt multe cazuri. Și abia posteritatea a recunoscut valoarea, de exemplu

Macedonski, sau în zilele noastre, Paul Goma, să zicem, cel mai celebru caz.

R.C.: Da, dar în romanul istoric, și Sadoveanu mi se pare depășit, că și el are retoricism, dar are mai ales sfătoșenia asta arhaică, ce nu mai prinde astăzi...

S: Cam cât timp v-a trebuit până să vă hotărâți să publicați prima bucată literară, să zicem de când v-ați apucat de scris și până ați scos-o la lumină?

R.C.: Prima și prima dată, v-am spus cum am pățit eu cu poeziile pe la Cenaclul acela al tineretului. La un moment dat am devenit și secretar, coordonatorul cenaclului. Erau securiștii printre noi, dar se scriau poezii frumoase și pe atunci. Atunci am scris prima mea proză, se cheamă *Băiatu*. Lucian Valea zicea că e portretul unui boem rural, din satul bunicului meu de aici de lângă Brad, un om necăjit care umbla din casă în casă, dar care era pitoresc. Și avea el apucăturile lui, vorbele lui. Ei, și am făcut o prozișoară de o pagină și jumătate. Cu asta am debutat în „Scrisul bănățean” și a fost foarte bine primită, mai ales atunci, în epoca proletcultistă, că n-avea nici o aluzie la regim, la nimic, nu era nici o concesie acolo, era pur și simplu portretul unui om simpatic. Asta m-a stimulat, când am văzut că mi-au și publicat prima proză pe care am scris-o, a fost un stimulent pentru mine. După aceea am mai scris și altele. La roman am trecut însă mai târziu, prin ‘68, cam așa, am început să scriu *Crepuscul*. Asta a fost primul roman, după ce scrisesem o primă mică proză care a devenit primul capitol din *Crepuscul*. Deci *Crepuscul* tot de la o proză scurtă a pornit, m-am gândit că poate fi dezvoltată.

S: Dar v-a venit vreodată să rupeți primele cărți pe care le-ați scris?

R.C.: Am și rupt multe din cărți, manuscrite.

S: De ce?

R.C.: Pentru că nu mă satisfăceau. A fost odată un moment salutar în viața mea, pentru care mă felicit, când am rupt tot ce-am

scris până prin '72. Tot am aruncat, să nu cumva să rămână posterității, să le publice.

S: Ideea cu distrugerea manuscrisului mi se pare...

R.C.: Barbară?

S: ...nu, nu neapărat, dar mie mi-ați lăsat imaginea că sunteți un om foarte deschis către nou, către evoluție, către tot ceea ce înseamnă trecerea de la o fază a vieții la cealaltă și dacă dumneavoastră ați avut o anumită gândire, un anumit stil atunci când ați scris primul manuscris, al doilea și al treilea și tot așa, atunci, ca fiind un om care înțelege evoluția, de ce era absolută nevoie ca ele să dispară?

R.C.: Fiindcă trebuie să fii și autocritic, și lucid, să-ți cunoști limitele și să-ți percepi evoluția, să-ți dai seama de unde ai plecat și unde ai ajuns și că toate cele la care renunți acum sunt lucruri depășite totuși, care nu te mai reprezintă. M-a întrebat odată cineva dacă m-am schimbat în decursul vieții, dacă simt că m-am schimbat. Cum să nu simt că m-am schimbat? Cel de-acum patruzeci de ani, bunăoară, este pentru mine un personaj cu totul străin. Parcă n-aș fi eu. Cu totul alt mod de gândire. Și trăiam într-un regim cu alte obiceiuri, cu alte rigori, altfel gândeai, nu exista nimic din facilitățile care există astăzi. Era de neconceput atunci un reportofon, să nu mai vorbim de televizor color sau mai știu eu ce. Mi-aduc aminte, când am cumpărat primul televizor a fost o cucerire. Era prin '66, erau încă televizoarele alb-negru și pe vremea aceea mergeam unii la alții, vecinii veneau cu scaunele la câte unii care aveau televizor și se uitau. Când se făceau dialoguri la distanță, se făceau concursuri la Cântarea României, între județe, care cântă mai frumos, care spune poezii mai frumos. Țineau unii cu Hunedoara, unii cu Clujul, făceau galerie, transmiteau prin telefon tot felul de opinii. Veneau cu scaunele vecinii unii la alții, să se uite, la cei care aveau televizor. Când am adus televizorul, am surprins-o pe fiică-mea, avea vreo trei-patru ani, că s-a dus discret și s-a uitat în spatele lui să vadă cine-i acolo. Dar copilul din ziua de azi nu se mai uită, nu mai e un mister pentru el, nici chiar la trei-patru ani, copilul nu se mai duce să se uite în spatele televizorului. Crește

într-o altă civilizație. Noi, cei de atunci, eram cu totul alții. Ne-a schimbat viața pe fiecare, dar și mentalitatea se schimbă. Bine-ar fi ca mentalitatea să se schimbe mai des. Astăzi mă tem că suntem în situația în care erau evreii lui Moise când au ieșit din țara lui Faraon și Moise i-a învățat patruzeci de ani prin pustie până au murit și ultimii dintre cei care aveau mentalitate de robi, de robi ai lui Faraon. Și când au murit și ultimii cu mentalitate de-asta, abia atunci i-a dus și i-a așezat în Țara Făgăduinței, capabili să trăiască în libertate, fără mentalitatea veche de sclavi. Ei, în situația asta suntem și noi. Când o să murim noi, ultima generație care a trăit în epoca asta comunistă, o să fiți voi cei care știți să trăiți în libertate, învățați pe parcurs să trăiți în libertate. Nouă ni s-a dat libertate după '89, brusc, dar fără să ni se dea și modul de folosință. Și-atunci, e ca o jucărie nouă la care copilul se tot uită și o învârtă să vadă ce și cum, până o strică. Am reușit s-o stricăm.

Ei, v-ați epuizat curiozitățile! Eu vă mulțumesc că v-ați sacrificat o sâmbătă ca să stăm de vorbă. Nu știu dacă v-ați ales cu ceva, dacă v-a făcut plăcere. Mie mi-a făcut plăcere și m-am bucurat să mă întâlnesc cu voi.

S: Plăcerea a fost de partea noastră și vă mulțumim încă o dată că ne-ați acceptat invitația.

Discobolul, nr. 121-122-123 / 2008

A apărut și în volumul *Între intenția autorului și interpretare*. Coordonare și cuvânt înainte de Gabriela Chiciudean. Sibiu. Ed. Imago, 2008.

CUPRINS

I. Opinii și atitudini	7
Recuperarea sărbătorii	9
Alergia la elite.....	13
Îngândurări.....	17
Titluri cu tarif.....	21
Abolirea pudorii.....	24
Să scriem despre	27
Educație, școală, religie	31
Merele discordiei	36
Noblețea pietrei.....	41
Recurs la rațiune	47
Evadarea din turmă.....	52
Evropa, eterna poveste.....	58
Necesarele nuanțări.....	64
Nostalgia toxică	70
II. Convorbiri	77
„Alături de muzică, poezia e singurul tărâm în care omul poate realiza sublimul”	79
Interviu cu scriitorul Radu Ciobanu	86
„N-am vanitatea obiectivității, ci orgoliul subiectivității”	153
„În artă, mentalitatea „cel mai tare din parcare” e penibilisimă”	160
Prozatorul care nu crede în inspirație	170

Editor: Corina Victoria Bădulescu
Tehnoredactare computerizată
Coli tipografice: 13,25
Bun de tipar: 09.06.2011
Tiraj: 500

Apărut în 2011

Tipar executat la S.C. U.R.C. XEDOS S.R.L.

„...Și astfel, majoritari rămân cei rezonabili, care nu concep să stea ore întregi în picioare, în ger ori burniță, ca să asculte cuvântări lemnoase, incapabile a comunica ceva nou și dătător de speranță, pentru a asista apoi la desfășurările marțiale ale unor ostași învineți de frig. N-are nici un haz, parol, nu se simte nici o adiere de Sărbătoare

adevărată, care presupune bucurie, exuberanță, senzație a totalei relaxări și, în cele din urmă, o uriașă comuniune a tuturor celor ce își au înaintașii îngropați în pământul aceleiași patrii.”

Află mai multe pe:
www.excelsiorart.ro

ISBN 978-973-592-262-7

5 948398 001573